

Timmerknotens gränser

Om gränser i tid och rum i vetenskapliggörandet av allmogesamhället

Karin Gustavsson

Det stora friluftsmuseet Frilandsmuseet norr om Köpenhamn fick en välkommen personalförstärkning 1920 när arkitekten Halvor Zangenberg anställdes. Han skulle dels ansvara för vård och underhåll av museets alla byggnader, dels ägna sig åt dokumentation av allmogebebyggelse på landsbygden runt om i Danmark. Arkitekten Zangenberg hade då redan under lång tid sysslat med att mäta upp och dokumentera äldre dansk bebyggelse, mer eller mindre ideellt (Michelsen 1966:55). Hans chef Jørgen Olrik skrev till den svenske museimannen Sune Ambrosiani att han hoppades att dokumentationerna som nu skulle utföras i Frilandsmuseets regi skulle bidra till ”at redde et stedse svindlende kulturhistorisk materiale fra undergang”.¹ Här uttryckte Olrik ett synsätt som fanns hos både danska och svenska museimän och forskare, och som de delade med många europeiska kollegor. Ett rikt kulturhistoriskt material – allmokekulturens olika uttryck – var på väg att försvinna, men det kunde räddas till eftervärlden genom dokumentation.

I sin yrkesverksamhet på Frilandsmuseet kom Zangenberg att ha tätt utbyte med svenska kollegor. Det förekom frekventa kontakter mellan museipersonal och etnologiska forskare i Danmark och Sverige under 1920- och 1930-talen, då intensiva insatser gjordes för att kartlägga och dokumentera ett förmodat försvinnande allmogesamhälle i bägge länderna. Sådana dokumentationer genomfördes från slutet av 1800-talet och under 1900-talets första hälft på flera håll i Europa. I varje land

framställdes behovet av att utforska det som definierats som allmokekultur som starkt nationalistiska projekt. Men kontakterna var täta mellan nyckelpersonerna i respektive land och arbetet genomfördes med samma metoder och med samma idémässiga bakgrund i olika länder. I min artikel får framförallt kontakterna mellan Halvor Zangenberg (1881–1940) i Danmark och Sigurd Erixon (1888–1968) i Sverige exemplifiera detta. En mängd olika uttryck för allmogens kultur var föremål för utforskning och kartläggning, men fokus ligger här på bebyggelsedokumentationer.²

Erixon skaffade sig tidigt en överblick över internationella förhållanden inom det fält där han verkade (Erixon 1922:265ff). Med tiden fick han ett betydande internationellt nätverk. Erixons och Zangenbergs samarbete kan belysa frågor om hur ett projekt som framställdes som helt och hållet nationellt kunde utvecklas genom ett samarbete över nationsgränserna. Bidrog de genom sin verksamhet, som var ett resultat av internationella strömningar, till att kategorisera olika objekt som beståndsdelar i ett nationellt kulturarv? I samtiden talades det om kartläggningen av allmogesamhället som en angelägen forskningsuppgift. Fältarbetet innebar ett handfast, ofta fysiskt ansträngande, arbete. Kunde teoretisk, vetenskaplig kunskap genereras ur praktiken i fält, och hur gick det i så fall till?

Lidelsefull energi

Enligt Sigurd Erixon kom Zangenberg att ägna sig åt iståndsättandet av Frilandsmu-

seets byggnader med en ”lidelsefull energi” (Erixon 1942:97). Detta skrev Erixon i sina minnesord efter kollegans bortgång 1940, då han summerade både dennes yrkesliv, och en mer än 20-årig vänskap som går att följa i en sporadiskt bevarad korrespondens. Utöver Erixon hade Zangenberg professionella kontakter med flera av de svenska aktörerna på området. Det var resultatet av ett nätverksbyggande som var en förutsättning för utveckling inom ett fält som var nytt, med få yrkesverksamma. Den lidelsefulla energi som Erixon tillskrev Zangenberg yttrade sig bland annat i långvariga fältarbeten på dansk landsbygd, som resulterade i en lång rad artiklar, illustrerade med egna uppmättningsritningar och fotografier. Större fältarbetsexpeditioner

liknande de som förekom i Sverige (ofta under Sigurd Erixons ledning) hade ännu inte börjat organiseras i Danmark, utan det var ett fåtal personer som ägnade sig åt detta. I det inledningsvis citerade brevet från Jørgen Olrik hette det också att med de små medel som fanns till förfogande kunde bara punktinsatser göras, och det kunde inte ”blive tale om nogen systematisk undersøgelse af landet sogn for sogn”.³ Zangenbergs omfattande publikationslista ger dock intryck av att han ändå arbetade systematiskt med att beta av område efter område, ö efter ö, med målet att kartlägga hela den danska landsbygden (Tuneld 1943). Vid det nordiska folklivsforskarmötet i Köpenhamn 1924 höll Zangenberg ett föredrag om dansk byggnadskultur, som

Halvor Zangenberg, Sigurd Erixon, Gösta Berg och Albert Nilsson (senare Eskeröd) utanför ett sydgötiskt hus i Vägasked, Norra Rörums socken i Skåne sommaren 1932. Albert Nilsson, som var ciceron under resan, hade sin hembygd i dessa trakter och tog sina medresenärer till det sydligaste belägna sydgötiska huset i Skåne. Här befann sig alltså gruppen på gränsen för denna byggnadstyps territoriella belägenhet, en viktig punkt för dem alla. De reste bekvämt i bil och besökte redan välkända och väldokumenterade objekt och behövde inte anpassa klädseln efter fältet, som vandrare och cyklande fältarbetare gjorde. Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.

sedan omarbetades till en artikel som inleddes med konstaterandet att kännedomen om byggnadsskicket i de danska bondgårdarna uppvisar stora brister och saknas helt för åtskilliga socknar och häradar (Zangenberg 1925:7). Målet för utforskandet av byggnadskulturen i både Sverige och Danmark var att först identifiera och sedan täppa till kunskapsluckorna.

Zangenberg hade för avsikt att syntetisera innehållet i alla sina artiklar (sammanlagt ca 45 stycken publicerade mellan 1921 och 1940) i ett stort sammanfattande verk om de danska bondgårdarna, något som dock aldrig kom att fullbordas (Erixon 1942:98). Projektet stupade på sin egen omfattning, och på Zangenbergs död vid 59 års ålder 1940.

Erixon och Zangenberg var sprungna ur olika vetenskapliga miljöer, den ene arkeolog och etnolog, den andre arkitekt, men de omfattades båda av tidens encyklopediska strävan efter systematik och fullständighet. Många storstilade projekt, som Zangenbergs tänkta översiktsverk om dansk byggnadskultur, gick om intet på grund av alltför höga ambitioner eller blev, som för Erixons del, ibland publicerade många år efter att själva undersökningarna utförts. Hans monumentala verk *Svensk byggnadskultur* kom ut 1947 och sammanfattade tre decenniers fältarbeten. Museiintendenten i Varberg Albert Sandklevs bok *Hallandsgårdar* från 1953 byggde också på mer än 30 års studier. Långsiktigheten i projekten var omfattande och krävde utövare som behöll sitt intresse för frågorna i decennier.

Timmerknutar i tid och rum

På Frilandsmuseet fanns exempel på dansk landsbygdsbebyggelse men också ett par gårdar från gränsområdena Schleswig-Holstein samt några trähus från södra Sverige. Museigrundaren Bernhard Olsen hade införskaffat dessa objekt vid museets etablering omkring år 1900 i syfte att kunna visa byggnadskultur från områden som tidigare varit danskt ter-

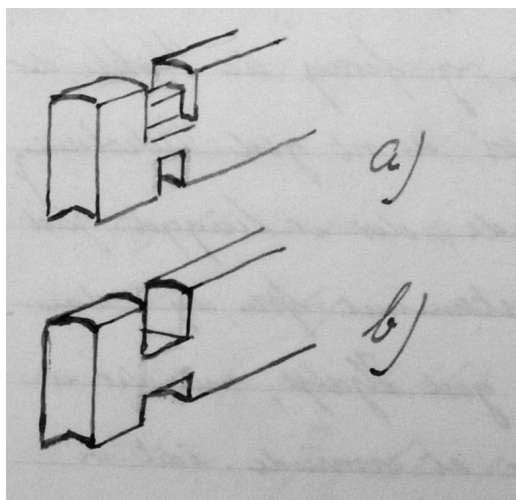
Denne stoute Gubbe kan man for Tiden møde ude paa Frilandsmuseet i Lyngby. Han hedder Andersson, er 73 Aar gammel og er kommet hertil fra en fjern Bygd i Halland for at restaurere Museets forfaldne Hallandsstue. Stuen var saa stærkt medtaget af Insektangreb, at den maatte rives ned til Grunden, men nu er den gamle, svenske Ekspert gaaet i Gang med at genopføre den.

30-VIII-1933.

Både vetenskaplig och praktisk expertis krävdes för att hålla Frilandsmuseets byggnader i presentabelt skick, och hantverket var avgörande för upprätthållandet av vetenskapligheten. Upprustningen av huset från Halland sommaren 1933 uppmärksammades i en tidningsnotis med den 73-årige experten som kom från det fjärran Halland för att återuppföra det av insekter förödda huset. Timmermannen Andersson avbildades i full verksamhet med den timmeryxa som var hans främsta redskap. Okänd dansk dagstidning 30/8 1933. Handlingar rörande Hallandsgården, Frilandsmuseet.

ritorium. De svenska timmerhusen, som var museets äldsta, vållade bekymmer. De var delvis dåligt grundlagda och mindre skickligt återuppbyggda, vilket medfört skador, och det var svårt att hitta hantverkare som kunde utföra underhåll och upprustning. Huset från Halland, som var ett så kallat sydgötiskt hus (en term som hade lanserats av Erixon 1917), visade sig vara så illa skadat att en stor mängd av timret måste kasseras. Zangenberg skrev till Sigurd Erixon om de stora betänkligheter som arbetet med denna byggnad gav upphov till. De svenska träbyggnadsteknikerna hade inga utövare i Danmark. Före arkitektutbildningen hade Zangenberg gått i lära som timmerman och han hade därför viss erfarenhet av timringsarbeten (*Danskt biografiskt lexikon*). Men han saknade kunskaper om knuttimring, och famlade efter hjälp.⁴

Huset från Halland skulle renoveras sommaren 1933 och en nedmontering påbörjades. Då upptäckte Zangenberg att husets olika delar hade hämtats från olika platser, och det var sammanfogat med två olika typer av tim-

Vetenskaplig kommunikation gjordes inte bara i ord utan också i bild. Halvor Zangenbergs skiss av två olika sorters timmerknutar, som båda förekom i det sydgötiska huset från Halland på Frilandsmuseet norr om Köpenhamn. Skissen finns i ett brev till Sigurd Erixon 10/8 1933, Nordiska museets arkiv.

merknutar. Han ställdes inför frågan vilken av dem som borde användas vid iståndsättandet. En stor del av timret var så skadat att det måste bytas ut, och därmed måste nya knutar huggas. I ett brev till Erixon finns en skiss av två olika timmerknutar och funderingar kring vilken typ som hade varit gängse i Nordhalland och vilken som var att betrakta som mest ursprunglig och därför borde användas vid restaureringen. Zangenberg ställde frågor som sökte sina svar i både tid och rum. En äldre halländsk timmerman, Andreas Andersson från Frillesås⁵, som var på plats för att arbeta med den praktiska återuppbyggnaden hade sin uppfattning klar. Zangenberg lyssnade på hans argument, skärskådade dem, och tog dem till sig: ”Selv med mit mindre gode Kendskab til knuttømrade Huse, er jag tilbøjelig til at tro, at han har ret...” Sedan fortsätter han att till Erixon redogöra för sina noggranna studier av härkomsten för husets olika delar, och hur det hade hanterats sedan det uppfördes i Danmark. Timmermannens antaganden ställdes mot vad Zangenberg faktiskt visste om de olika byggnadsdelarnas ålder och geografiska ursprung. Han hade också gjort många egna iakttagelser av knuttimrade hus i den trakt av Halland som huset hämtats från och därför hade han en egen uppfattning om timmerknutarnas både rumsliga och tidliga variationer. Notabelt är att de båda inte diskuterade någon eventuell koppling mellan knutarnas utformning och byggnadsdelarnas skilda funktioner. Det skulle kunna vara rimligt att olika användning av husets olika delar – som bostad, förvaring av livsmedel och förvaring av textilier – avspeglar sig i hur det var byggt. En timmerknuts utformning skulle också kunna vara resultatet av en enskild timmermans individuella lösning av ett konstruktivt problem, men inte heller detta var en faktor som byggnadsforskarna spekulerade över. Deras tänkesätt, som speglar den dåtida vetenskapliga inriktningen, var helt orienterat mot tiden och territoriet som

de omständigheter som styrde konstruktionen av byggnadsdetaljer, som timmerknutar, och av byggnaden som helhet. Kulturfenomen spreds, enligt den då rådande tankestilen, i rummet och genom tiden av ett namnlöst kollektiv, inte av individer.

Vetenskapligheten kunde kommuniceras också i bild. Avbildande av bebyggelse på ritning och foto var en grundläggande metod för att fästa kunskapen om allmogesamhället på papper, ett medium som kunde sparas i arkivet och på sikt ersätta verkligheten när de objekt som hade dokumenterats var raserade och för alltid borta. I tecknandet finns också en avsevärd didaktisk dimension, där den som ritade inte bara skapar en avbildning utan också själv lär sig att förstå konstruktion och sammanhang i det som avbildas. Den som tecknade av ett objekt istället för, eller som komplement till foto, fick en djupare känedom om det avbildade objektet. Zangenberg lärde sig mer om timmerknutar genom att teckna dem, och han fick god respons från Erixon. I kommunikationen mellan forskarna kunde ritningar spela väl så stor roll som det skrivna ordet. Erixon skrev till Zangenberg i oktober 1933 angående de problematiska timmerknutarna som han då fått ytterligare ritningar av: ”Hjärtligt tack för Ditt sista brev och för ritningar och upplysningar. Jag har visserligen studerat dessa knutar, men Dina förträffliga ritningar voro dock utmärkta att få.”¹²

I resonemanget om timmerknutar, som alltså byggde både på timmermannens långa erfarenhet och egna undersökningar av husets delar samt iakttagelser gjorda under fältarbeten i Halland, kom Zangenberg fram till vilken typ av knut som borde användas. Han gav timmermannen rätt, men ville också gärna veta Erixons åsikt. Denne stödde sin kollegas tankar i frågan och uppmanade honom att välja den knuttyp han genom sin analys bedömt som lämpligast för huset. På en fråga om läget för gränsen mellan områden med an-

vändande av de två olika knuttyperna svarade Erixon: ”Detaljgränsen i Halland har jag ej för ögonblicket fullt klar men skall just utreda den i slutet av veckan.”⁶ Ett sådant yttrande förutsätter tillgång till ett källmaterial som kan ge svar, och de bådas idéutbyte visar den tilltro som fanns till de samlingar av byggnadsdokumentation som byggts upp i de svenska arkiven. Ett arkiv med fullständiga samlingar var en nödvändighet för att snabbt och rationellt kunna besvara alla typer av frågor som skulle kunna ställas till materialet. Samlingarna var en förutsättning för vetenskapen. Därför var de systematiska fältundersökningarna nödvändiga att genomföra. Sökandet efter gränser mellan områden med olika etnografisk karaktär var ett vedertaget vetenskapligt tänkesätt. 1922 hade Sigurd Erixon publicerat artikeln ”Svensk byggnadskultur och dess geografi”, där han urskiljde 13 olika ”byggnadsprovinser” i Sverige. Här gav Erixon också utblickar utanför Sveriges gränser (Erixon 1922). Etnologen Åke Campbell använde samma metod i sin avhandling några år senare (Campbell 1928). Här är skalan förskjutet i jämförelse med Erixons artikel. Campbell utgick från ett enda landskap, Skåne, som han delade in i inte mindre än 15 områden med skilda etnografiska karaktärer. Campbell använder ordet *bygder* för att beteckna de områden han menade gick att urskilja inom landskapet.⁷ Erixons och Campbells och deras kollegors forskarmöda kring gränser syftade primärt till att konstatera olika områden, och därmed gränserna mellan dem. Fastställandet av gränser var ett resultat i sig. I den vetenskapliga vardagen var det inte alltid nödvändigt att analysera orsaker till variationer i den materiella kulturens uttryck. De olika forskarna delade samma inställning, de hade samma tankestil, orsakerna till variationerna söktes alltid i tiden och i rummet.

Läget för gränser mellan olika byggnadsprovinser/bygder kunde också användas i en nationell retorik. De tidiga byggnadsforskare

som hade verkat i de dansk-tyska gränsområdena vid 1800-talets slut hade försökt kategorisera hela hus i typologiska serier för att slå fast vad som var en dansk respektive tysk gård. Detta hade blivit en viktig fråga i samband med att nationsgränsen mellan Danmark och Tyskland förändrades vid flera tillfällen under andra hälften av 1800-talet för att slås fast 1920. Huruvida en gård gick att hänföra till en kontext som benämndes som tysk eller dansk blev argument i debatterna om var gränsen mellan de båda länderna skulle dras (Stoklund 1999:50).

Men i takt med att fler och fler gårdar inventerades och källmaterialet växte blev det allt vanskeligare att göra en sådan typologisering av husen. Variationerna blev helt enkelt för många för att det skulle gå att göra tvärsäkra uttalanden om gårdstypernas nationella hemvist. Då övergick intresset i diffusionistisk anda till enskilda konstruktionsdetaljers variationer i tid och rum, och gränser för byggnadsdetaljernas utbredning blev intressanta snarare än husen som helheter. Bjarne Stoklund har visat hur 1920- och 1930-talens byggnadsforskningar i Danmark karakteriserades av att byggnaden liksom bröts upp i sina beståndsdelar, som studerades var och en för sig, fritt från sitt sammanhang (Stoklund 2003a:9, 2003b:85). Fallet med Zangenbergs och Erixons sökande efter gränser för timmerknotarnas utbredning i tid och rum illustrerar Stoklunds tolkning av den vetenskapliga utvecklingen; en enskild byggnadsdetalj kunde brytas loss från sin kontext och få en egen betydelse utöver det byggnadstekniska, som markör av gränser mellan olika bygder.

I samband med sitt bryderi med det halländska huset efterfrågade Zangenberg en beskrivning av olika typer av timmerknotar: ”Findes der ikke i litteratur nogen Afhandling om Knutformer?”⁸ Önskemålet om en översikt över knuttyper och fördjupade undersökningar av halländskt byggnadsskick visar den rådande vetenskapssynen och ambitionen för

forskningen. Bit för bit av allmogekulturen skulle utforskas, vita fläckar på dess karta undanröjas. De vetenskapliga problemen dominerades av frågor om ursprunglighet och utbredning i tid och rum för olika fenomen. Och de skulle lösas genom djuplodande och systematiska undersökningar av olika företeelser, från hela bondgårdar till enstaka konstruktionsdetaljer. Det ständiga inventerandet resulterade också i att nya kunskapsluckor identifierades, som i sin tur krävde nya fördjupade forskningar för att kunskapsunderlaget skulle bli komplett.

Ett sådant vetenskapligt problem som Zangenberg tog sig an var utvecklingen av planlösningen i bostadshuset på Fyn. 1929 hade han genom fördjupade studier kommit fram till en lösning på det som dittills varit ”en gåta”:

... det fynske Stuehus indredning har været mig og andre en Gaade, og de er da først ved mine Undersøgelser i sommer, at jeg er blevet klar over den senere Udvikling, der har delt det fynske Stuehus i Mængde mindre og egentlig ganske unødvendige Rum.⁹

Byggnadsforskarna hade många sådana gåtor att hantera, men den allmänna meningen i deras kretsar var att det genom insamling av mer källmaterial, jämförelser och analyser, skulle gå att lösa dem, en efter en.

I en stabil tankestil

Inställningen till vad som definierade ett vetenskapligt problem liksom föreställningar som den om förekomsten av gränser mellan olika kulturområden, eller bygder för att använda Campbells term från 1928, var stark och styrde tanke och blick hos forskarna. Kartläggning av gränserna var centrala forskningsuppgifter. Och gränserna skapade i sin tur ramar för tankeverksamheten. Föreställningen om att det existerade gränser mellan olika bygder gjorde att forskarnas blick var riktad mot att finna dem.

Den kunskap om olika typer av timmerknu-

tars förekomst i tid och rum som Zangenbergs saknade och Erixon besatt gick inte att läsa sig till i någon bok. Behovet av att skriva sådana böcker blev därför självklart och en stor och tyngande uppgift. I breven uttrycktes både nödvändigheten av systematiska inventeringar och ambitioner att i tryckt form lämna bidrag till den totala översikten över landsbygdens materiella kultur. Zangenberg skrev 1928 till intendenten Albert Sandklef på museet i Varberg och ställde frågor om geografiska gränser för olika inslag i byggnadskulturen. Hur långt norrut i Halland gick det att finna korsvirke med lerklining, och hur långt söderut förekom skiftesverk? Hur var det med utbredningen för en mycket specifik byggnadstyp, som han kallar sulbyggda hus (hus med mesulakonstruktion, dvs. med takbärande mittstolpar)? ”Har man iøvrigt nogen Kendskab til, hvor udbredt Suhlbygningerne har været?” Zangenberg uttryckte också förhoppningar om att den svenske kollegan skulle skriva en ”Oversigt over den hallandske byggeskik, baade Ryggasstuer og Suhlbygninger”.¹⁰

Senare återkom Zangenberg till husen med mesulakonstruktion i norra Halland och han uttryckte då önskemål om att dels själv studera dem på plats, dels få låna uppmätningar och fotografier av Sandklef. Det var både konstruktion och utbredning han var ute efter.¹¹ Kunskapen byggdes i hög grad upp av egna och andras iakttagelser av det fysiska materialet och inte minst av praktiskt arbete. Detta innebar ofta en verklig närkamp med den fysiska omgivningen, ett tidskrävande mätande och ritande i fält, och arbete med en tung och skrymmande kamerautrustning.

Erixon, Zangenberg och deras museikolleger ställdes ofta inför frågor som krävde svar som inte bara var teoretiska utan också praktiska. Sigurd Erixons mycket ingående kunskaper om olika typer av timmerknutar kom inte från bokliga studier, utan ur långvarigt iakttagande, avbildande och jämfö-

rande av de fysiska materialen. Kunskapen som producerades och reproducerades i de etnologiska kretsarna på universiteten och museerna hade ofta uppstått på detta sätt, i gränsen mellan teori och praktik.

Nätverken mellan museimännen i Danmark och Sverige kan tolkas som ett stabilt tankekollektiv enligt den tyske vetenskapsmannen Ludwik Flecks teori om tankestil och tankekollektiv. När ett antal individer som omfattas av samma intressen, idéer och värden möts i ett gemensamt syfte uppstår vad Fleck kallar ett stabilt tankekollektiv. En gemensam tankestil bildas, som blir normerande för vilka tankar som gruppen är förmögen att producera (Fleck 1997:52, 103 ff). Museimännens och forskarnas strävanden var encyklopediska. Uppfattningen att översiktsverk som skildrade karaktärsdrag i olika landskaps byggnadstraditioner var nödvändiga att skriva fanns bland de personer som figurerar i denna artikel. De fullständiga samlingarna behövdes för att kunna besvara frågor som den om utbredningsgränsen för en viss sorts timmerknut. Att man ansåg att det fanns urskiljbara områden med skillnader i byggnadstraditioner gjorde det viktigt att leta efter och fastställa gränser. En kollektiv tankestil rådde i kretsarna av museimän och forskare. Vilka vetenskapliga iakttagelser som gjordes var beroende av vilken tankestil som rådde i forskargemenskapen (jfr Fleck 1997:130). Utbredning i rummet, och inte funktionen, hos exempelvis timmerknutar och andra byggnadskonstruktioner, stod i centrum. Tankestilen kan sägas ha varit ockuperad av föreställningen om vikten av de territoriella förhållandena. Andra variabler som skulle kunnat ha betydelse för tolkningen av det fysiska materialet fick inte riktigt plats.

Idag är de problem som Erixon och Zangenberg ägnade sig åt vetenskapliga icke-frågor, det vill säga, det bedrivs ingen forskning kring geografiska gränser för förekomsten av vissa materiella (och immateriella) kulturfenomen. Flecks teorier kan bli ett hjälpmedel

att förstå hur dessa frågor en gång har kunnat betraktas som vetenskap. Fleck företräder en vetenskapssyn där den kumulativa processen betonas: ”Dagens forskningsmetoder är ingenting annat än resultatet av en historisk utveckling” (Fleck 1997:33). Varje stadium i en vetenskaps utveckling blir i det perspektivet i något avseende meningsfull, även om vissa inslag i en eftervärlds ögon kan te sig svårbegripliga. De forskningsfrågor som är för handen i en viss tid uppstår ur tidigare erfarenheter, som skapar frågor som är aktuella för stunden. I varje stadium av vetenskaplig utveckling finns en rådande tankestil som upprätthålls av dess utövare. Fleck framhåller att tankekollektivet kännetecknas av en slutenhet som gör det nödvändigt att den som inträder som ny på den arena som är tankekollektivets utsätts för vad han benämner som ett mildt tvång. Fleck kallar det ”invigning” i en tankestil (Fleck 1997:104). Erixon och Zangenberg var de dominerande personerna inom forskningsfältet i sina respektive länder. De yngre medarbetare som de knöt till sig kom att invigas i deras dominerande tankestil och anamma den, och utöva samma arbetsmetoder som de. Ett påtagligt inslag i vetenskapsmiljön och tankestilen var den väldiga långsiktighet som det dåtida forskarsamhället arbetade med. Varje fältarbete innebar nya kunskaper, som skulle läggas till redan gjorda iakttagelser. Bearbetning och sedan publicering drog ut på tiden, ibland i decennier, men vetenskapen fördes sakta framåt i det som Fleck kallade ”historisk utveckling”.

Fleck menar också att tankestilen kan uppstå inte bara ur tolkning av text och tal utan också genom tolkning av materialiteter. Han anför skråväsendets gillen som exempel. De var slutna gemenskaper – tankekollektiv – av specialister med hantverkskunnande, där alla i ett visst gille skulle behandla ett specifikt problem med samma lösning, medan de med en annan specialisering använde en annan. En grupp av målare skulle alla ta sig an sprickor i

en vägg på samma sätt, en grupp murare skulle lösa det på ett annat, för sin grupp, gemensamt sätt (Fleck 1997:105).

Gruppen skandinaviska byggnadsforskare under den avgränsade tid som denna artikel berör kan också ses som en sådan sluten gemenskap, ett tankekollektiv. De tar sig an ett problem som de definierat tillsammans med samma metoder, och har därför lätt att enas om lösningen. Gruppen byggnadsforskare sökte kunskap hos varandra, och bekräftade varandras kunnande genom att anamma kollegornas slutsatser som sina egna. Tankestilen var gemensam, resultatet av tankeprocesser hos olika individer i gruppen blev likartat. Samma föremål, samma byggnadsdetaljer (t.ex. timmerknutar, smidda beslag och sättugnar) ansågs av samtliga vara betydelsebärande för förståelsen av allmogesamhället, och ett intensivt studium av sådana företeelser kunde ge svar på olika vetenskapliga problem.

En gemensam tankestil kan också förstärkas av gemensamma praktiska erfarenheter, utöver studier av text och ting. Ett fältarbete på en avlägsen landsbygd kunde innebära många strapatser och fysiska umbäranden. När sådana upplevelser delades med kollegor, som alla var besjälade av samma uppgift, som till exempel att dokumentera timmerknutar, blev det stabila tankekollektivet kring de värderingar som både låg bakom och blev ett resultat av arbetet i fält så att säga ännu stabilare och starkare. I fältarbetspraktiken fanns en del av det milda tvång som Fleck ser som väsentligt i tankestilens fortlevnad.

Zangenbergs fältarbeten i Sverige

Fältarbetet då äldre bebyggelse dokumenterades på ritning, foto och i ord var en del i en lärandeprocess som ledde fram till vetenskaplig kunskap om allmogebbyggelsen. Vetenskapliga gåtor kunde lösas och problem belysas genom den ackumulerade kunskap som upprepade undersökningar i fält skapade. Zangenberg var, liksom sina svenska kollegor,

•PAA•UNDERSØGEL•SE•SREJSE•
 •I•SØNDERJYLLAND•
 •SOMMEREN•1930•

Bedste Broder.

Hjælpes den 5-II-1931.

Før den venlige Hjælper og den overordnede smukke Mø, digave som jeg modtog fra Dig og Kollegerne ved nordiske Mø, set paa min 50 års Fødselsdag sender jeg Dig min varmeste og hjerteligste Tak.

Diin hustru

H. Zangenberg.

45

Självbild. En hälsning till Sigurd Erixon från Halvor Zangenberg, som tack för Erixons och hans kollegors uppvaktning på Zangenbergs 50-årsdag 1931. Jubilaren skickade en bild av sig själv i full aktivitet.

Sigurd Erixons personarkiv, Linköpings stiftsbibliotek.

angelägen om att få utföra fältarbetsresor varje år. Drivkraften var dels tanken på det brådskande räddandet av allmogekulturen, dels de olika vetenskapliga frågor som pockade på lösningar. Ibland förlade han undersökningarna till Sverige av praktiska skäl (besök hos sin hustru svenska släktingar), men lika ofta som resultat av ett aktivt kunskapssökande.

Sommaren 1928 dokumenterade Zangenberg korsvirkesgårdar i Veberöd öster om Lund.¹³ 1929 fotograferade han och mätte upp en liten fiskarstuga i tegel i fiskeläget Ålabo-

darna norr om Landskrona. Några foton och ett par kopior i blyerts av de ritningar som han upprättade skickades sedan till museiintendenten i Helsingborg Torsten Mårtensson som lät materialet ingå i museiarkivet. Zangenberg skrev till Mårtensson att han funnit huset "intressant" trots att vissa delar av det redan var raserade. Dock hade Zangenberg haft turen att träffa en tidigare invånare, en 90-årig fiskare som kunde berätta om husets äldre skick. Årtalet 1734 fanns inristat i en bjälke. Denna skriftliga utsaga verifierade byggnadens för-

modade höga ålder som Zangenberg kunnat iaktta och som 90-åringen hade beskrivit.¹⁴ Byggnaden i sig, text (i form av en inskription) och muntliga utsagor från en tidigare invånare bekräftade varandra och skapade kunskap om fiskarstugan hos Zangenberg, som han sedan fäste på papper. Kunskapen om byggnaden blev materialiserad i en arkivakt, bestående av ritning, text och foto.

Gemensam metod

Zangenbergs metod var likadan som de svenska kollegornas. Han tog några översiktliga fotografier, mätte upp byggnader med en nivå på noggrannhet som också kan kallas översiktlig, och upprättade beskrivningar. Dessa är inriktade på byggnadsteknik och byggnads-material, ålder och eventuella ombyggnader eller andra förändringar, och tar upp omständigheter som på något sätt betraktades som anmärkningsvärda. I Ålabodarna, liksom vid andra undersökningar, träffade Zangenberg på informanter som kunde berätta om de olika husen. Det var de byggnadshistoriska förhållandena som Zangenberg efterfrågade, inte hur livet egentligen levdes i de hus han dokumenterade. I en dokumentation gjord vid gården Halsbo i Drängsereds socken i Halland står i en lite urskuldande ton om brådska, som bland annat hade inneburit att ovanvåningen på en tvåvåningsbyggnad inte hade mätts upp. Beskrivningen, som omfattar tre tättskrivna folioark, avslutas med konstaterandet att gården är så intressant att den förtjänar ett noggrannare studium. Det skulle kunna bli ett bidrag till utökad kunskap om halländska gårdar vid slutet av 1700-talet, och Zangenberg efterlyser också en mer ingående skildring av halländska bondgårdars byggnadshistoria och kulturhistoria.¹⁵ Zangenbergs brådska är symptomatisk för hela verksamheten med dokumentation av allmogesamhället. I den officiella retoriken talades ständigt om hur bråttom det var, för snart skulle den gamla allmogekulturen vara borta (Gustavsson 2009).

De enskilda personer som deltog i dokumentationerna hade också alltid bråttom. Zangenberg beskrev 1925 hur dokumentationen av gamla danska byggnader skedde ”i yderste Tid” (Zangenberg 1925:13).

Huset i Ålabodarna revs efter Zangenbergs besök. Dokumentationen blev ett sätt att rädda kunskapen om det. Denna form av räddande var helt central i, och själva skälet till, de byggnadsdokumentationer på den svenska landsbygden som Sigurd Erixon hade initierat på 1910-talet och som sedan Nordiska museet och andra institutioner kom att arbeta med under flera decennier. Allmogekulturen höll på att dö ut, det gick undan och var inget som gick att hindra, men kunskapen om den måste genom skyndsamt fältarbete räddas till arkiven för framtida forskning och för att ge kommande generationer en chans att lära sig mer om sina lantliga rötter, sådan var den allmänna meningen. Dokumentationsinsatserna var legitimerade och stöttades ekonomiskt av statsmakterna (Gustavsson 2009).

Sommarresa i Skåne och Halland

Utbytet mellan svenska och danska fältarbetare ägde rum i båda länderna och den gemensamma tankestilen utvecklades under fältarbeten. Sommaren 1931 dokumenterade Zangenberg äldre bebyggelse på Fyn tillsammans med sin yngre medarbetare Arne Ludvigsen. Under ett par dagar gästades de av två kollegor från Lund, Albert Nilsson och Ingemar Ingers, och senare fortsatte Nilsson och Zangenberg att fältarbeta tillsammans längre söderut.¹⁶ 1932 inbjöds Zangenberg och Ludvigsen av Carl Wilhelm von Sydow, som var föreståndare för Nilssons och Ingers ”hemmainstitution” Lunds universitets Folkminnesarkiv, att delta i de byggnadsundersökningar på landsbygden som arkivets tjänstemän skulle genomföra i Skåne och Halland. I Skåne skulle ges tillfälle att studera skillnader i byggnadskultur mellan landskapets tre bygdetyper – slättbygd, risbygd och skogsbygd. Dessa kategorier

hade identifierats av 1700-talets lantmätare och ”återlanserats” av Åke Campbell i hans avhandling 1928. Resan, som genomfördes med bil, skulle också innebära möjligheter för Zangenberg att studera byggnader i skiftesverk och knuttimring; byggnadstekniker som förekom i Frilandsmuseets svenska byggnader.

Slättbygden representerades av Västra Hoby norr om Lund och Östra Herrestad på Österlen. Lite längre norrut, i risbygden i centrala Skåne, tittade gruppen på gården Glimminge 1 i Färingtofta socken och en gård i Tockarp i Hallaröds socken. På Glimmingegården fanns en ryggåsstuga i skiftesverk som redan var väldokumenterad. 1921 hade en ”expedition” utsänd av Helsingborgs museum fotograferat och mätt upp hela den trelängade gården. I Folklivsarkivet i Lund

finns ett par foton av ryggåsstugan tagna 1924 av Bengt Engström. 1928 kom så Albert Nilsson dit och gjorde ungefär samma dokumentationsinsats som 1921 års expedition, och 1932 var det alltså dags för ett besök igen i sällskap med Zangenberg. Bilderna från de olika fotograferingstillfällena visar precis samma sak, ryggåsstugan med ovanligt breda plankor och tillhörande ekonomibyggnader.¹⁷ Zangenberg var inte ute på någon upptäcktsfärd där han hittade dittills odokumenterade objekt, utan hans svenska följeslagare tog honom till en för dem redan välkänd stuga som passade in i mallen för byggnadskultur i risbygden. Dessutom var den ett gott studieobjekt för Zangenberg som ville lära sig mer om svensk träbyggnadsteknik. Det fanns alltså rikligt med dokumentationsmaterial i olika arkiv som visade hur stugan såg ut och

Gården Glimminge 1 i Färingtofta socken dokumenterades flera gånger om av olika byggnadsforskare. Boningshuset av sydgötisk typ drog till sig intresse från omvärlden, men gårdens arrendatorsfamilj valde att flytta därifrån på 1940-talet och ägaren Barsebäcks gods lät sedan riva gården. Foto: Albert Nilsson 1932, Folklivsarkivet i Lund.

var konstruerad, men det var verkligheten som var intressant att studera, inte bilden av verkligheten, som fanns lättillgängligt i arkiven.

Sedan fortsatte resan till södra Halland. Där fanns det mycket att se, bland annat Bollaltebygget, en liten fyrlängad gård med byggnader i skiftesverk, strax norr om Knäred. Bostadshuset hade i äldre tid varit av sydgötisk typ, men sedan moderniserats genom att mittdelen höjts, så att det utifrån inte gick att se några spår av det äldre skicket. Några år senare köptes gården av en lokal hembygdsförening och byggdes om till äldre utförande genom att en ryggåsstuga från det närbelägna Jonsnahult monterades ner och ersatte den moderniserade delen av boningshuset i Bollaltebygget. Sista stoppet i Halland var Skattegården i

Stråvalla socken, även den dokumenterad av Nordiska museet 1920.¹⁸ På 1940-talet kom ekonomibyggnaderna härifrån att flyttas till Frilandsmuseet för att komplettera det sydgötiska halländska bostadshuset.

Albert Nilsson rapporterade till von Sydow: ”I förrgår kom vi inte längre än till Halmstad och arkitekt Ludvigsen och jag sovo på natten i ryggåsstugan i Halmstads stadspark.”¹⁹ Nilsson och Ludvigsen var yngre än Zangenberg och uppenbarligen pigga på det äventyr som det måste ha inneburit att faktiskt övernatta i en gammal musealiserad stuga. Deras gemensamma strapatser bidrog till att inlemma dem bägge i samma stabila tankekollektiv, som i detta fall sträckte sig över nationsgränserna.

Hemma i Danmark igen skrev Zangenberg

Bild av Bollaltebygget i Knäred. Fotot togs av Zangenberg vid en veckolång studieresa 1932 där han och hans kollega Arne Ludvigsen fick tillfälle att se exempel på svensk träbyggnadsteknik. Efter forskarnas besök köptes gården så småningom av en lokal hembygdsförening, och dess kulturarvsegenskaper kom att förstärkas när den byggdes om till ett skick som betraktades som äldre och mer autentiskt.

Folklivsarkivet, Lund och i Nationalmuseet, Köpenhamn.

till von Sydow och tackade för den lärerika turen. Han hade sett både skillnader och likheter i byggnadsskicket mellan danska och svenska förhållanden och fått uppleva de skillnader som fanns inom Skåne mellan de tre byggedityperna.

Det har for mig været en overordentlig lærerig Rejse, hvorved der er blevet givet mig Lejlighed dels til at se, hvor betydelige Forskelligheder, der findes med Hensyn til Bygningskulturen inden for Landsdelen Skaanes tre Bygder: Slette- Ris- og Skovsbygd, og dels til at anstille Sammenligninger mellem dansk og skaansk Byggeskik, hvorved baade Ligheder og tillige ret store Forskelligheder har kunnet konstateres.²⁰

En uppfattning om kulturgränser som lanserats i Campbells avhandling upplevdes på plats av en grupp, ett stabilt tankekollektiv, som anammat den tankestil som Campbell företrädde. Det man såg under resan bekräftade Campbells teser om de tre olika byggedityperna.

Den medföljande arkitekten Arne Ludvigsen uttryckte också sin uppskattning av resan. Han var liksom Zangenberg tacksam över att ha fått stifta närmare bekantskap med äldre byggnadsformer. Han noterade särskilt hur ålderdomliga sättugnar fortfarande var i bruk på många ställen, något han inte sett i Danmark, där allt nu blivit så ”nivellerat”. Skåne upplevdes som något autentiskt och exotiskt.

Jeg har erfarit, at Skaane i særlig Grad er et mangfoldigt Land, fuldt af Skønhed, Overraskelser og Modsætninger, og at det midt i det pulserende Nutidsliv har bevaret mange gamle Bygninger og Forhold. Alene det, at se en Mængde Bilæggerovne bevaret og flere af dem endog i Brug den Dag i Dag, virker ejendommeligt paa os herovre fra, hvor mangt og meget er blevet saa nivelleret.²¹

I sina fältarbeten på den danska landsbygden var Zangenberg starkt inspirerad av de systematiska undersökningar som bedrevs i Sverige och som i mångt och mycket var ett verk av Sigurd Erixon. Samma år som Zangenberg avled, 1940, påbörjade det danska Nationalmuseet större organiserade byggnadsunder-

sökningar, enligt samma metodik som använts i Sverige sedan 1910-talet (Michelsen 1966).

Vetenskaplig kunskap

Vetenskap uppstår ur en ständig jakt på kunskap och en önskan att lösa problem, i en process som i hög grad är beroende av nyfikenhet och kreativitet. Vad som betraktas som vetenskaplig kunskap varierar över tid och rum, och den uppstår ur vad som vid olika tidpunkter ses som vetenskapliga problem. Den kunskap som Zangenberg, Erixon och deras samtida besatt och utbytte med varandra hade uppstått lika mycket ur praktiskt arbete som ur bokliga studier. Iakttagelser och analys av materiella företeelser – i detta fall främst byggnader – ledde till djup kännedom om de objekt man studerat.

Betraktad genom Ludwik Flecks teorier blir det tydligt att byggnadsforskarnas kunskapsprocess var sprungen ur en miljö där resultaten av fältarbetandet sågs som vetenskaplig kunskap i det dåtida vetenskapssamhället. Men är det då vetenskaplig kunskap för 2000-talet som ligger lagrad i lådorna i Folklivsarkivet, Nordiska museet och de andra institutionerna som ägnade sig åt att dokumentera den försvinnande allmogekulturen? Eller är det vittnesbörd om ett sedan länge avstannat kunskapssökande inom ett starkt förändrat fält? Beroende på vilka frågor man ställer till materialet så är det naturligtvis båda sakerna. Materialet kan aktiveras på olika sätt genom olika användares skilda tankestilar. På 2000-talet skulle knappast någon betrakta det som en forskningsuppgift att gå till botten med utvecklingen av rumsindelningen i bostadshusen på Fyn. Däremot är det tacksamt att använda stoffet i en lång rad andra sammanhang, både vad gäller högst pragmatiskt vetande om lokala karaktärsdrag i äldre byggande, och mer kunskapsteoretiska och vetenskapshistoriska sammanhang.

De dansk-svenska förbindelserna i samband med utforskandet av allmogekulturen under

1900-talets första decennier var ett påtagligt uttryck för hur de samnordiska strömningarna i den samtida politiken tog sig uttryck i de vetenskapliga och museala nätverken. Kunskapsutbytet över nationsgränsen var också en del av vad Orvar Löfgren har beskrivit som en paradox. Att dokumentera allmogens byggnader var ett sätt att slå fast vad som konstituerade den nationella kulturen, men det gjordes med samma metoder, och ibland av samma personer, i olika länder (Löfgren 1989).

Dokumentationerna inriktades på äldre landsbygdsbebyggelse. Orvar Löfgren menar att i det nationsbyggande som skedde kring sekelskiftet 1900 fanns en uppsättning rekvisita, som var gemensam, som flagga och nationalsång. En nationell folkkultur hörde också till det som konstituerade en nation (Löfgren 1989:9, 1996:19). Utforskandet av allmogekulturen, där vissa objekt uppmärksammades på grund av egenskaper som autenticitet och exotism uttryckta i byggnadstekniska märkvärdigheter, bidrog till att skapa de vedertagna uppfattningar som finns om vad som ingår i ett nationellt kulturarv. Den lilla gården Bollaltebygget i Knäred, som Halvor Zangenberg studerade 1932, kan tjäna som exempel. Den uppmärksammades av byggnadsforskare under 1900-talets första decennier. Visserligen hade bostadsdelen förändrats av gårdens invånare till ett skick som inte stämde med vetenskapens uppfattning om hur den borde se ut. Med hjälp av ideella krafter byggdes gården senare om, så att den fick ett skick den förmodades ha haft i det förgångna, med en låg ryggåsstuga. Tankestilen om hur den borde se ut var tillräckligt stabil för att denna rätt besvärliga och sannolikt också kostsamma åtgärd skulle genomföras. 1980 förklarades Bollaltebygget som byggnadsminne av staten, en officiell stadsfästelse av de egenskaper som gjorde gården till en del av det svenska kulturarvet.²²

Under upprättandet av ett nationellt kulturarv blev sökandet efter gränser mellan olika bygder och i förlängningen nationer också logiskt. I många sammanhang talas om kultur-

arv som något orubbligt och konstant. Genom att studera hur uppfattningarna om vad som är kulturarv har uppstått blir det tydligt hur kulturarv inte är ett en gång för alla orubbligt faktum, utan ett sätt att kategorisera verkligheten. Kategorierna kan i olika tider och olika sammanhang fyllas med olika innebörd, beroende på olika syften. Samtidigt kan det konstateras att tankestilen kring en anläggning som Bollaltebygget är förbluffande stabil genom decennierna. Har ett objekt en gång blivit kategoriserat som märkvärdigt verkar märkvärdigheten, benämnd som kulturarv, hänga med genom åren.

Vad som har värderats som vetenskaplig kunskap har inte varit konstant genom historien. I en lång rad discipliner, såväl naturvetenskapliga som samhälls- och humanvetenskapliga, förändras uppfattningar om vad som kategoriseras som vetenskap i takt med att samhällets normer och värderingar förändras. Vetenskaplig kunskap uppstår i samklang med dessa normer och värderingar i ett sammanhang, en miljö, som utmärks av en för tillfället rådande tankestil. Personerna som figurerat i denna artikel präglades av en tankestil som uppstod ur idéer om kronologi och territorium som väsentliga, vilket gav som resultat en kunskap som byggde på att olikheter i hur till exempel timmerknutar var konstruerade alltid kunde förklaras med faktorer kopplade till placeringen i rummet och i tiden. Nutida tänkande, som formar nutida vetenskaplig kunskap, omfattar i mycket högre grad individuella och funktionella orsaker som förklaringar till fenomen som skillnader i byggnadskonstruktioner och i byggnadsdetaljers utformning.

Karin Gustavsson, doktorand

Institutionen för kulturvetenskaper, Lund

Noter

- 1 Brev från Jørgen Olrik till Sune Ambrosiani 31/8 1920, ATA.

- 2 Utforskandet av allmogens traditionskultur har behandlats av bl.a. Fredrik Skott och Agneta Lilja i deras avhandlingar. Sigurd Erixons mångåriga verksamhet har behandlats av bl.a. Bo G. Nilsson i avsnittet "Att utforska folklivet" i hans avhandling från 1996, Folkhemmets arbetarminnen. Temat följs upp i artikeln "Folklivets upptäckare. Sigurd Erixons by- och bebyggelseundersökningar" från år 2000. Karl-Olof Arnstberg behandlar Sigurd Erixons betydelse i boken *Utforskaren. Studier i Sigurd Erixons etnologi* från 1989.
- 3 Brev från Jørgen Olrik till Sune Ambrosiani 31/8 1920, ATA.
- 4 Zangenberg i brev till Erixon 1932-05-02, Nordiska museets arkiv, Sigurd Erixons samling Vol. 8:182.
- 5 Andersson, som var far till museiintendenten i Varberg Albert Sandklef, var vid tillfället 73 år gammal.
- 6 Zangenberg till Erixon 1933-08-10, Linköpings stiftsbibliotek och Nordiska museets arkiv Sigurd Erixons samling Vol. 8:152. Brevet från Zangenberg till Erixon består av 12 sidor. De fyra första finns i Erixons personarkiv i Linköpings stiftsbibliotek, de övriga åtta i Nordiska museet.
Erixon till Zangenberg 1933-08-15, Handlingar rörande Hallandsgården, Frilandsmuseet.
- 7 Åke Campbell lade i januari 1929 fram sin avhandling *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet, etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Det var den första akademiska avhandlingen i ämnet etnologi i Sverige, och ägnades helt åt att fastställa gränser mellan de 15 olika bygder som Campbell menade gick att urskilja i Skåne med ledning av äldre arkivmaterial. Campbells återlansering av begreppen skogsbygd, risbygd och slättbygd, som hade använts av 1700-talets lantmätare, blev framgångsrik. Inom naturvård, kulturminnesvård och landskapsforskning i Skåne är begreppen högst levande och används fortfarande, utan problematisering, enligt Campbells definitioner.
- 8 Zangenberg till Erixon 1933-08-10, Nordiska museets arkiv, Sigurd Erixons samling Vol. 8:152.
- 9 Zangenberg till Erixon 1929-02-09, Nordiska museets arkiv, Sigurd Erixons samling Vol. 8:181.
- 10 Halvor Zangenberg till Albert Andersson (Sandklef) 1928-03-24, Läns museets i Varberg arkiv. Översiktsverket om halländsk byggnadsskick som Zangenberg efterlyste blev så småningom klart, men det dröjde till 1953.
- 11 Zangenberg 1930-01-07, 1930-01-22, till Albert Sandklef, läns museets i Varberg ämbetsarkiv.
- 12 Sigurd Erixon i brev till Halvor Zangenberg 1933-10-17, Frilandsmuseet, handlingar rörande Hallandsstugan. Det brev med ritningar från Zangenberg som Erixon refererar till har inte påträffats i arbetet med denna artikel.
- 13 Dokumentationsmaterialet finns i Nationalmuseets bondgårdsundersökningar, Köpenhamn.
- 14 Helsingborgs museers arkiv, topografiskt ordnade handlingar rörande Glumslövs socken. Fotografierna finns också på Nationalmuseet, Köpenhamn.
- 15 Nordiska museets arkiv, Topografiska bildarkivet, handlingar rörande Drängsereds socken i Halland.
- 16 Albert Nilsson (Eskeröd) till von Sydow 1931-06-26, LUB. Zangenberg till Sigurd Erixon 1931-09-28, Linköpings stiftsbibliotek.
- 17 Gården, som liksom många andra i samma trakt, ägdes av Barsebäcks gods, kom att rivas i början av 1940-talet när arrendatorsfamiljen valde att flytta. Muntlig upplysning från Sven Kjellström, Färingtofta hembygdsförening. En bild av gårdens ryggåsstuga finns i Sigurd Erixons *Svensk byggnadskultur* från 1947 (fig. 311 där).
- 18 Gården hade dokumenterats av Manne Hofrén för Nordiska museet 1920, Nordiska museets arkiv, topografiska bildarkivet, Halland vol. 5.
- 19 Brev från Albert Nilsson (Eskeröd) till von Sydow 1932-06-10, von Sydows samling, LUB.
- 20 Brev från Zangenberg till von Sydow 1932-06-20, von Sydows samling, LUB.
- 21 Brev från Arne Ludvigsen till von Sydow, 1932-06-26, von Sydows samling, LUB.
- 22 Gården Bollaltebygget illustrerar en fas i 1900-talets restaureringshistoria. På 1930-talet sågs det som ett mål att ta bort senare tiders tillägg till en byggnad, oavsett vad tilläggen hade att berätta om byggnadens historia, för att istället återföra den till ett äldre, mer "ursprungligt" skick. En rik litteratur om olika restaureringsdoktriner finns, t.ex. Wetterberg 1992 och Geijer 2007. Även kulturminnesvårdens och därmed byggnadsminnesinstitutets historia och utveckling har varit föremål för många studier, se bl.a. Pettersson 2003 och Pettersson 2005.

Referenser

Otryckta källor

Stockholm:

Nordiska museets arkiv

- Topografiska bildarkivet, handlingar rörande Skåne och Halland
 Sigurd Erixons samling, vol. 8:182, vol. 8:152, brev från Halvor Zangenberg till Sigurd Erixon
- Antikvarisk-topografiska arkivet, ATA
 Sune Ambrosianis samling, brev från Jørgen Olrik till Sune Ambrosiani
- Linköping:
 Linköpings stiftsbibliotek: Sigurd Erixons personarkiv:
 Brev från Halvor Zangenberg till Sigurd Erixon
 Bildsamling i Sigurd Erixons personarkiv
- Lund:
 Lunds universitetsbibliotek (LUB), saml. von Sydow
 Brev från Halvor Zangenberg till Carl Wilhelm von Sydow
 Brev från Arne Ludvigsen till Carl Wilhelm von Sydow
 Brev från Albert Nilsson (Eskeröd) till Carl Wilhelm von Sydow
- Folkliivsarkivet, Gårdsarkivet
 Dokumentationsmaterial från socknarna Färingtofta, Glimåkra, Hallaröd, Knisslinge, Norra Rörum, Västra Hoby och Östra Herrestad i Skåne samt Knäred i Halland
- Helsingborg:
 Helsingborgs museers arkiv
 Topografiskt ordnade akter: Dokumentationsmaterial från Ålabodarna, Glumslövs socken; Glimminge, Färingtofta socken
- Varberg:
 Läns museet, Varberg
 Ämbetsarkivet, in- och utgående skrivelser.
- Tryckta källor och litteratur*
 Arnstberg, Karl-Olov 1989: *Utforskaren: studier i Sigurd Erixons etnologi*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
 Campbell, Åke 1928: *Skånska bygder under förra hälften av 1700-talet: etnografisk studie över den skånska allmogens äldre odlingar, hägnader och byggnader*. Diss. Uppsala universitet, 1929.
Danskt biografiskt lexikon, tredje utgåvan 1984.
 Erixon, Sigurd 1917: Några bidrag till det nordiska husets historia. *Fataburen* 1917, s. 145–198.
 Erixon, Sigurd 1922: Svensk byggnadskultur och dess geografi. *Ymer* 1922.
 Erixon, Sigurd 1942: Halvor Zangenberg. *Kungl. Gustav Adolfs akademis minnesbok 1932–1942*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
 Erixon, Sigurd 1947: *Svensk byggnadskultur: studier och skildringar belysande den svenska byggnadskulturens historia*. Stockholm.
 Fleck, Ludwik 1997: *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Stockholm/Stehag: Symposion.
 Geijer, Mia 2007: *Makten över monumenten: restaurering av vasaslott 1850–2000*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
 Gustavsson, Karin 2009: 1920-talets by- och bebyggelse-dokumentationer. *Kring Kärnan. Årsbok för Helsingborg museiförening* 37.
 Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen: en studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv: ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala universitet.
 Löfgren, Orvar 1989: The Nationalization of Culture. *Ethnologia Europaea* XIX:1.
 Löfgren, Orvar 1996: Ett ämne väljer väg. *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur & Kultur.
 Michelsen, Peter 1966: The investigation of old rural buildings. *Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet. History & Activities*. Odense.
 Nilsson, Bo G. 1996: *Folkhemmets arbetarminnen: en undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
 Nilsson, Bo G. 2000: Folklivets upptäckare: Sigurd Erixons by- och bebyggelseundersökningar. *Samhällets linneaner*. Bengt Erik Eriksson & Roger Qvarsell (red.) s. 191–226. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
 Sandklef, Albert 1953: *Hallandsgårdar: bebyggelse på gårdar och torp före 1900*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
 Pettersson, Richard 2003: *Den svenska kulturmiljövårdens värdegrunder: en idéhistorisk bakgrund och analys*. Stockholms universitet.
 Pettersson, Richard 2005: Den statliga minnesvårdens framväxt i Sverige under 1900-talet. *Kulturarvets dynamik. Det institutionaliserade kulturarvets förändringar*. Peter Aronsson & Magdalena Hillström (red.) s. 311–321. Linköping: Tema kultur och samhälle.

- Skott, Fredrik 2008: *Folkets minnen: traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborgs universitet.
- Stoklund, Bjarne 1999: Bondebygninger og folkkarakter. Striden om “den etnografiska grænse” mellem dansk og tysk 1840–1940. *Kulturens nationalisering. Et etnologisk perspektiv på det nationale*. Bjarne Stoklund (red.). København: Museum Tusulanum Forlag.
- Stoklund, Bjarne 2003a: Ethnology and vernacular architecture. Revisiting a classical field of study. *Ethnologia Scandinavica 2003*.
- Stoklund, Bjarne 2003b: *Tingenes kulturhistoria. Etnologiske studier i den materielle kultur*. København: Museum Tusulanum Forlag.
- Tuneld, John Otto 1943: Museumsinspektör Halvor Zangenbergs tryckta skrifter. *Kungl. Gustav Adolfs akademis minnesbok 1932–1942*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Zangenberg, Halvor: Danske bøndergaarde, grundplaner og konstruktioner. Foredrag holdt ved det 3:de nordiske folkelivs- og folkemindoforsker møde i København 1924. *Danske folkeminder*.
- Wetterberg, Ola 1992: *Monument & miljö*. Göteborg: Chalmers tekniska högskola 1993.

SUMMARY

Limits of logs

On Making Science of Peasant Society

During the first decades of the 20th century, intensive efforts were made to document a vanishing folk culture in Sweden and several other European countries. Within each country, the need to explore what was defined as folk culture was described as projects necessary in defining the specific character of the nation. But the contacts were frequent between key people in each country and the work was carried out using the same methods, with the same ideological background in different countries. The aim was to conduct systematic surveys of vernacular architecture. In this article this is exemplified by the contacts between Sigurd Erixon in Sweden and Halvor Zangenberg in Denmark.

Erixon was an expert on Swedish wood construction techniques and helped Zangenberg with expert advice on the refurbishment of wooden houses with Swedish origin in the open-air museum Frilandsmuseet north of

Copenhagen, where he was employed. They discussed the different constructions of concatenation of logs that were found in different geographical areas in southern Sweden. Differences in construction at various locations were explained by factors related to time and place, not function or variations due to individual solutions. Building constructions at the countryside were investigated and documented in both Sweden and Denmark by Zangenberg, Erixon and their colleagues. Scientific knowledge about the vernacular architecture in the countryside arose from practical work, where buildings were measured, photographed and described.

Some of the buildings that were documented by Erixon and Zangenberg were later incorporated into what was categorized as a national heritage. Ideas and practices that had an international background contributed to the establishment of a national heritage.

Om tingets museala epistemologi

Reflektioner kring de kulturhistoriska tingens representativa historia

Richard Pettersson

[...] museums are unique among cultural institutions in their veneration of objects as bona fide carriers of meaning and value (Hilde S. Hein, *The Museum in Transition*, s. 13).

*Inledning*¹

Kulturhistoriska museers publika mål brukar vanligen presenteras som en ambition att visa samlingarna, till nöje, förundran, igenkännande, men också kunskapsalstring. Det sistnämnda kopplar till museiväsendets kontrakt med det civila samhället, vilket för svensk del har beskrivits som bildning för medborgarna (*Minne och bildning*, SOU 1994:51). Metaforiskt beskrivs museerna som samhällets kollektiva minne och denna vision genomsyrar verksamheten som samlar in, dokumenterar, bevarar och ställer ut föremål om människors kultur och miljö. I enlighet med rådande normer för vetande anses kunskap kunna uppnås genom observation och uppordnande av fysiska ting. Att bildning och kunskap förmedlas till en allmänhet som får beskåda utställda föremål har därmed uppfattats som en okontroversiell ståndpunkt som varken museerna eller den museologiska forskningen har ägnat större uppmärksamhet. Men går man kulturanalytiskt djupare in på vad uttrycket ”visa föremål” egentligen innebär i relation till forskning och museer, är denna praktik inte lika självskriven längre. Genast infinner sig då frågor som: Varifrån kommer egentligen idén om att besökaren ”bildar sig” genom att betrakta utställda föremål i ett musealt sammanhang? Vilken art av information förväntas

museet förmedla i utställningarna?

Dessa frågor låter sig inte besvaras utan att anlägga ett historiskt perspektiv på hur historiska discipliner och museer har framhållit artefakter som ett källmaterial. Vi måste med andra ord börja med motiven bakom insamlandet. Under åtminstone de senaste 150 åren har arkeologiska och kulturhistoriska museer arbetat utifrån ett, självpålagt eller statligt formulerat, uppdrag att samla, vårda och visa det som numera benämns som det materiella kulturarvet.² Föremål, materiella ting, är ett grundläggande medium för att skapa, initiera, uttrycka och befästa idéer, mänskliga handlingar och sociala relationer. Först görs ett urval, därpå skapas representationer – föremålets mening slås fast i enlighet med våra sociala och intellektuella behov. Ett objekt får sin museala mening då det ges ett namn och en taxonomisk position inom en vetenskaplig diskurs. Objekten kommer då att representera vad vi vet och vill veta om verkligheten. Därefter presenteras våra representationer, våra urval, i den diskursiva praxis som vi kallar utställning. En museal utställning kan därför ses som ett uttryck för en objektrelaterad *representationskultur* i vårt samhälle, vid sidan av renodlade textmedier såsom böcker och tidskrifter.

Utställningen som museets kvitto på det som numera benämns ”förmedlingsuppdraget”, kopplar till föremålets epistemologiska potentialer. Från detta har det, periodvis, etablerats olika tankestilar och praktiker kring insamling, principer för ordnande samt tolk-

ning av objektets semantiska och kognitiva betydelser. Kännetecknande för samtliga dessa uttryck för föremålshandling, är att verksamhetens syfte och mål traditionellt har formulerats som en räddningsverksamhet. Bevarandet, ordnandet och visandet har motiverats som dels en civilstatlig angelägenhet (ting som kulturella uttryck), dels som en garant för vetenskaplig verksamhet (ting som ett källmaterial).

Museernas historia sträcker sig (med en generös tolkning) bakåt till antiken. Men de offentliga museer vi känner idag har en väsentligt kortare historia. Från mitten av 1800-talet och under större delen av 1900-talet präglades samlandet och visandet av en ontologisk utgångspunkt som förutsätter att tinget bär på kulturell mening och att föremålen tillika kan (och bör) indelas i taxonomiska system. Discipliner som arkeologi och etnologi växte fram i anslutning till denna ontologi. Museets roll blev i nämnda disciplinära sammanhang arenan för förmedling av kulturtolkning genom ting. När jag i fortsättningen hänvisar till kulturhistoriska museer är det i huvudsak denna arkeologiska och (kultur)historiska arena jag syftar på.

Under 2000-talet har museerna och även nämnda discipliner befunnit sig i en ideologisk och epistemologisk omstöpning i konsekvens av postmodern så kallad dekonstruktivism. Museets representativa roller och samhällsuppdrag är även under omförhandling till följd av globalisering och multietniska samhällsformer. Detta föregicks av teoretiska resonemang inom den akademiska världen som bland annat föranledde utropandet av en "ny museologi" i början av 1990-talet (Vergo 1989). Museerna har som resultat av förda debatter, vilket i sin tur har påverkat målsättningarna i kulturpolitikens styrdokument, alltmer gått från att vara *förmedlare* av bildning och "kunskap" till att bli *uttolkare* av varierad form av kulturell mening (Ross 2004:84). Men förståelsen för detta försvåras

då det saknas en sammanhängande idéhistorisk och museologisk översikt kring det musealiserade tingets modernistiska karriär. Syftet med denna artikel är inte att erbjuda en sådan heltäckande syntes, utan snarare att gå en mellanväg och erbjuda en skisserad bild för förståelse. Vad som presenteras är några valda historiska nedslag som varvas med ett teoretiskt resonemang utifrån artikelns analytiska tema och som kan sammanfattas: Hur har synen på det musealiserade tingets källvärde etablerats? Vad föranleder att denna syn nu är under omstöpning?

Tidigare museologiska reflektioner om tingets mening

Den reflexiva läsaren anar förmodligen att min angivna syftesformulering kopplar till redan öppnade dörrar om det musealiserade tingets epistemologi. Till viss del är det antagandet riktigt, men studerar man tematiken isolerat finner man att den sent har blivit föremål för museologisk analys, huvudsakligen under de senaste 20 åren (t.ex. Dudley, red. 2010). "Material culture" blev för övrigt, som ett analytiskt *perspektiv*, inte som en hänvisning till traditionell samlings- och dokumentationsverksamhet, föremål för museologiska studier först under 1980-talet, med inlån från kanske främst amerikansk kulturanthropologi (Kouwenhoven 1979; Silvéen-Garnert, red. 1992).

Karakteristiskt för de museologiska studierna i temat är att merparten publiceras som antologier. Det har huvudsakligen rört sig om korta nedslag från olika discipliner och intresseinriktningar, vilket regelmässigt innebär att analyserna ofta spretar i många riktningar. Museologen Susan M. Pearce vid Leicester University, England, blev i sammanhanget tidigt känd inom fältet utifrån sin forskning om temat föremål och samlande på museum. Hennes studie *Museums, objects and collections* (1992) är en av de få monografierna på området, men hon har även verkat

som redaktör för ett par antologier om tingets museala mening. Utmärkande för Pearce och den tidiga "Leicester-museologin" är att de implementerade en slags positivistisk taxonomi på de egna teoretiska analyserna om museirelaterade fenomen. Teoretiska teman spjälades och ordnades i linjer, tänkare och utvecklingsscheman. Resultatet blev, enligt min åsikt, svårtolkade tablåer och utredningar om vem och vilka som historiskt yttrat sig om exempelvis tingens mening. Ambitionen för denna artikel är inte att "ordna upp" och visa på en förutfattad tankestruktur kring museets väsen, syftet är snarare att tentativt försöka isolera och beskriva bara *en* av det musealiserade tingets många betydelsedimensioner: nämligen tinget som ett historiskt och kulturteoretiskt *källmaterial*.

Att de mer renodlade studierna om föremålets roller på museum har kommit så sent, anser jag har sin historiska förklaring. Grundantagandet, att museer bevarar historiska och/eller kulturella "fakta" genom att bevara fysiska artefakter, kom inte att ifrågasättas i djupare teoretisk mening förrän det påtalade postmoderna tänkandet började slå igenom i museivärlden under 1990-talet. Låt sedan vara att tingets historiska och kulturella betydelse givetvis har dryftats så länge som det bedrivits forskning om artefakter. Blicken på de musealiserade artefakternas meningsdimensioner är en i sig historiskt sett ny praktik med bara 150–200 år av etablering; jag vill till det hävda att blicken på tingets kulturteoretiska dimensioner vetenskapligt normaliserades först under första halvan av 1900-talet. Vårt "museende" är därmed, som kulturhistorikern Anne Eriksen också menar, en modernistisk och insocialiserad genrekompetens, som jag återkommer till (Ehn 1986; Eriksen 2009:15f.). Det är, med tanke på det musealiserade tingets historiska korta roll som "kulturelement", därför knappast förvånande att den museala epistemologin börjar ifrågasättas först vid slutet av 1900-talet.

Jag vill också framhålla så här inledningsvis, att det egentligen inte finns något som är givet eller självklart bakom vare sig insamlande och sorterande av artefakter i museimagasin eller en föremålsrelaterad utställningsanspråk på kommunikation och kunskapsförmedling. I allmänmänsklig och existentiell mening har människan förvisso alltid umgåtts med ting, från den första stenskrapan till våra moderna datorer. Vi lever i en materiell värld och har alltid gjort så. Ting kan som bekant ha vardagliga praktiska funktioner, men de kan även fylla estetiska behov, de kan kanalisera religiösa känslor, vara agenter för social distinktion eller vara fixpunkter för personliga minnen (Svensson, red. 2005). Alla dessa aspekter på tingets mening har haft och fortsätter att ha väsentlig betydelse för museers insamling; exempelvis pekar Magdalena Hillströms forskning om Artur Hazelius och Nordiska museets tillblivelse på att det var långt ifrån givet vilken princip eller bevekelsegrund som skulle styra detta specifika museums samlande (Hillström 2006:203ff.). Men sätter man bredare fokus på museernas, ofta självpåtagna, vetenskapliga och folkbildande ambitioner i modern tid, framträder emellertid en artegen agenda bakom insamlingen. Artefakten är i detta sammanhang en förmedlare för vetenskapligt vetande, den är ett "källmaterial" och en grundfaktor bakom montrarnas konnotationer om professionalism och seriositet (Bennett 1995:75ff.).

Vetenskapliggörandet har inkorporerats som ett led i nationalisering och folkbildning; genom att besöka museet skulle en masspublik fostras i god smak och distinktion, men även i vetande om ursprung, förhistoria och identitet. Synen på föremålet som ett "kulturelement" etableras parallellt med framväxten av föremålsrelaterade vetenskaper som arkeologi, antropologi, paleontologi och etnologi. Den diskursiva formeringen kring praktiken att hantera artefakter som ett historiskt eller kulturellt källmaterial har därför, vill jag

mena, sin egen historia. Mitt fokus ligger, återigen, på *den* utvecklingen, på dess motiv och bevekelsegrunder.

Från Museion till museum

Uppfattningen att vi kan vinna lärdom, insikt eller andlig upphöjdhet genom att betrakta utställda föremål har i en grundläggande mening antika förlagor. Grekers, egyptiers, babyloniers och senare romares tempel innehöll mängder av votivgåvor, statyer, bronsföremål, målningar med mera. Dessa var objekt som bar på signifikanta (religiösa, mytiska, identitetsbaserade) betydelser utöver den omedelbara sinnesinformation de förmedlade. Det antika Egyptens Alexandria med dess lärdomssäte, *Museion*, var uppfört till ära för de nio gudomliga väsen, muserna, som motsvarade de bildade dygderna: epik, musik, poesi, retorik, historik, tragedi, komik, dans och astronomi (Alexander 2006:6). *Museion* var en vetenskaplig inrättning med ett bibliotek av handskrifter, med avdelningar för astronomi och kirurgi, en botanisk och zoologisk park med mera. I nu verksamma institutioner som British Museum kan vi än idag finna uttryck för de nio musernas konstarter, men det vore, enligt min mening, ett anakronistiskt fel att tolka Alexandrias lärda institution som ett museum i modern mening. Orsaken till det är att de ting som fanns i *Museions* avdelningar inte hade samlats in som ett primärt källmaterial i sig. Föremålen var med all sannolikhet signifikanta för kollektiva minnen, de var åtminstone estetiska och/eller religiösa objekt. Bevisligen var de även *medier* för information (skriftrullar, astronomiska och andra tekniska instrument osv.). *Men* de uppfattades inte som i sig historiska eller kulturteoretiska källor av den enkla anledningen att det då inte existerade systematiserade vetenskapsgrenar som primärt utgick från artefakter som källmaterial för tolkning.

Det är med andra ord artefakten som ett självständigt källmaterial för forskning som

är den springande punkten för det arkeologiska och (kultur)historiska museets tillblivelse. Detta kan förefalla trivialt, men det är det långt ifrån. Låt mig exemplifiera med en kort allmänfilosofisk utveckling. Tinget och rummets materialitet är en existentiell grundförutsättning; *allt* kan i hårdragen mening sägas vara materialitet, inklusive oss själva. Vi existerar i det tredimensionella, materiella, sammanhang där tiden verkar som den fjärde dimensionen. Hur vi *tolkar* tingets och rummets betydelse hör emellertid till vårt kulturella sammanhang. Vår kultur är en pågående konsekvens av våra tankar och ageranden och därmed inte ett subjekt som kan iaktas. Eller för att citera Susan M. Pearce:

Culture is not a parallel universe somewhere in our minds, which can be used to calibrate our experience of the material world. We, our world, and everything in it including sound, light, and weather are, in every sense of the phrase, material culture [...]. Culture is created continually as we material beings engage with our material surroundings to produce the individual and social habits that add up to ongoing life (Pearce 2010:XVI).

Pearce påminner oss slående om vår ”kropp-varo” (’bodiness’) i en materiell men även social värld. ”Kulturen” är så att säga ett derivat av våra ageranden i en materiell värld. Men uppfattningar, och ibland slutsatser, om dessa ”kulturformer” härrör i musealt sammanhang från fysiska, tingrelaterade ”kvarlevor”. Vill vi förstå tingens roll som specifikt källmaterial för systematiserad kunskap måste man gå vidare från den generella och basala analys som Pearce här ger uttryck för.

När väl tinget har placerats i museet som ett källmaterial, som ett arkivmaterial eller som ett åskådningsmaterial, har det blivit ett institutionaliserat ting. Det institutionaliserade tinget kännetecknas av några epistemologiskt laddade förutsättningar:

- * att tinget är en grundfaktor för en systematiserad och empirisk kunskap;
- * att tinget är ett källmaterial för forskning samt för kulturell representation;
- * att tinget kan och bör taxonomiskt bestämmas;
- * att tinget kan och bör bevaras (med hänvisande till olika skäl, från en tid till en annan).

Det musealiserade tinget är kort sagt ett objekt som hamnat i en mycket specifik kontext; en kontext som förutsätter att tinget är en multidimensionell informationsbärare (van Mensch 1994). Och formeringen av denna kontext har, som sagt, sin historia.

Vill man spåra hur denna tillämpade empiri har etablerats, måste det historiska sökarljuset flyttas framåt från antiken. Under den så kallade högmedeltiden blir det mode bland samhällets elit att i sina hem anordna kammare innehållande samlingar av föremål. Dessa furstars och dignitärers kuriosakabinett och Wunderkammer, liksom lärda mäns naturaliesamlingar, blev från renässansen och under följande århundraden manifestationer för bildning och social ställning. Att äga och organisera samlingar från sten-, djur- och växtriket (*naturalia*) var en strategi att skapa sammanhang och att skåda Guds avsikt med skapelsen. Etnografica (*artificialia*), liksom antika föremål kompletterade bilden; objekten var fysiska belägg för andra former av natur-sammanhang, kulturer och folkslag (Broberg & Sörlin 1991). Med tolkningen av tingen vävdes mytiska föreställningar och historisk trädning samman till vad som numera skulle betecknas som naturvetenskapliga, historiska och sociologiska iakttagelser. Att införskaffa, äga och förvalta *samlingen* visade dessutom på ekonomisk, administrativ och social makt (Victor Nielsen m.fl. 1993).

Den epistemologiska blicken på föremålen hade en annan betydelse då än den senare kom att få. Kabinetten ville visa på alltings

sammanhang, på den bakomliggande Stora planen. Historiker och teoretiker har menat att konceptet att samla, representera och därmed kontrollera en konceptuell världsordning, aktualiseras först mot slutet av 1400-talet (t.ex. Hooper-Greenhill 1992:45). Blicken var dock längre fram än så relationell och inriktad på sammanhang som inkluderade det egna subjektets hierarkiska positionering i förhållande till den gudomliga ordningen. Sociologen och museologen Tony Bennett uttrycker det så här:

The form of looking that this involved, however, supposed a wandering rather than a disciplined eye which, rather than functioning in isolation from the other senses or being distanced from the collection, was pulled into it to be caught in a system of side-way glances between objects whose organisation was dialogical (Bennett 2004:171).

Dessa tidiga samlingar var som sagt generellt privata, även om offentliga samlingar förekom, de senare då primärt innehållande konstföremål. Ett exempel på en sådan offentlig och institutionell samling är *Palazzo Dei Conservatori* i Rom, vilken var öppen för allmänheten redan vid andra halvan av 1400-talet (Palmqvist 2005:36). Det ska dock genast påpekas att de offentliga museerna i sin roll att verka för allmänbildning och upplysning, inkluderat konceptet att föremålen kan användas och ställas ut som historiskt eller etnografiskt källmaterial, tillhör 1800-talets museibildande. Själva termen museum som synonym för en byggnad innehållande samlade ting, börjar för övrigt återopas i Europa först under 1700-talet och då med syftning på konst- och naturaliesamlingar (NE 2010).

Vägen från privata samlingar till offentliga gick via etablerandet av semioffentliga studiensamlingar. Lärda vetenskapsmäns studiensamlingar började användas som pedagogiska instrument för undervisning, parallellt med universitetsväsendets framväxt. Detta hänger i hög grad samman med att kunskapsbyggan-

det går från en skolastiskt auktoritetsstyrd traditionskultur mot en mer empiriskt baserad metodologi. Under 1500- och 1600-talen stärks många europeiska universitet, och då inte minst de svenska, ur såväl ekonomisk som social och politisk synvinkel. Perioden är också känd för den så kallat vetenskapliga revolution som innefattade övergång från en geocentrisk antik världsbild, understödd av en auktoritetstro på skriftbaserade antika källor, främst Bibeln, till Copernicus, Keplers och Galileis heliocentriska och empiriskt grundade kosmologi. Kunskapsteoretiskt innefattade "revolutionen" en radikal ontologiskt grundad strid mellan i ena lägret en idealistiskt präglad "decartiansk dualism", där materia och själ är två skilda entiteter och "fakta" liksom förståelse för sammanhang primärt är emanerad från vår tänkande själ. I andra lägret gjorde sig prominenta företrädare för empirisk och induktiv teori gällande, med Roger Bacon och senare John Locke som starka ledstjärnor (t.ex. Lindroth 1975).

Under den efterföljande upplysningstiden och fram till det industrialiserade samhället vinner specifikt empirismen mark som utgångspunkt för kunskapsbyggande. Detta trots att idealismen aldrig lämnar den lärda arenan, vilket kanske tydligast exemplifierades med den nationalistiska historiemetafysik tyska romantiker, som Herder och Hegel, lanserade i början av 1800-talet. Kännetecknande för den modernitet som formerades med stöd av empirismen och materialismen är övertygelsen om att *allt* kan genomlysas med förnuftsbaserade argument och metoder. Ett annat kännetecken är uppfattningen att allt av värde för vetandet kan iakttas genom våra sinnen. Naturen och kulturen kan organiseras, kategoriseras, vägas, mätas och indelas i taxonomiska system. Tillvaron kan tillika namnges, och all denna kunskap kan sedan lagras i bibliotek, arkiv eller på museer.

Myter och sägner faller allteftersom tillbaka som förklaringsgrund för samhälle och

kultur, till förmån för den systematiserande och lagsökande blicken. Upplysningens förnuft sökte inte i första hand en dialog med det metafysiskt outgrundliga, den frågade snarare efter systemet, koden, bakom tillvarons empiri. Det är nu det moderna museet etableras vid slutet av 1700- och början av 1800-talet, som en institution för samlande, systematik, tolkande och namngivande. Det offentliga museet inrättas som en arbetsplats, ett samlingsarkiv och ett utställningsrum för den lärda kulturen. Med parallell till universiteten inkorporeras museerna i den föreskrivna universalism som (natur)vetenskap och historia förväntades företräda. Men denna "de lärdas republik" kombineras nu även med idén om den nationella särarten (Sörlin 1994).

De första offentliga museerna hade, som antytts, enstaka föregångare, som Ashmolean Museum i Oxford, öppnat redan 1683. I disciplinära termer var dessa tidiga museer i Frankrike, Tyskland och Italien samtliga konstmuseer. De byggde i hög grad på äldre förlagor med idégods från antiken. Konsten skulle konkretisera människans förmåga att uppnå civilisation, förfining och andlighet. Någon strävan efter att erövra kunskap om en dunkel förhistoria finner man av naturliga skäl inte i de tidiga konstmuseerna, men en ny taxonomisk blick på tinget gör sig efterhand gällande. Susan M. Pearce påpekar att när Royal Vieneses samling omlokalisades till en ny byggnad i Belvedere, Wien, 1776, delades bildkonsten nu in i nationella skolor samt historiska perioder. Konstverken rammades dessutom in i standardiserade ramar, vilka försågs med tydliga skyltar för den nya, borgerliga och adliga, publiken (Pearce 1992:101; äv. Hooper-Greenhill 1992:186). De nationalmuseer som etablerades under (främst) andra halvan av 1800-talet, inhyste vanligen kungliga konstsamlingar med anor från 1500- och 1600-talen. Konstens perioder var vid det laget inmutade under den natio-

nella tanken, parallellt med idén om Folkets och Kulturens historiska roller.

National- och forskningsmuseernas breda framväxt under andra halvan av 1800-talet går hand i hand med nationalismen som ideologi, medborgartanken som politisk agenda och demokratiseringen av västvärlden. Till denna sfär hör utvecklingen av skolväsende och därmed behovet av fostrande folkbildning. Det offentliga museet tillhör samma arena som folkbiblioteken, arkiven och folkskolorna bland de institutioner som växte fram i konsekvens med den nya medborgarpolitiken. Museets roll som folkbildande institution blev gradvis ett argument för dess samhällsuppdrag (Bennett 1995:41).

Med folkbildningens etablering blev museet en institution som auktoritärt hänvisade till historiska perioder och mänskliga utvecklingsfaser, med stöd av materiella typexempel, allteftersom tillsammans med instruerande texter. Sakligheten i framställningen förhindrar inte att förmedlingen ofta hade direkta sociala och politiska implikationer. Föremålen i museernas magasin och utställningar var nu nämligen behäftade med en specifik ontologisk förutsättning: institutionaliseringen förutsatte att tingen bar på en kulturell mening, att dessa var objektiva vittnesbörd om kulturers och folkslags utvecklingsnivå.

Från text och ting till tingets kultur

”Upptäckten” av en förhistoria, före de skriftliga källorna, motsvarade en epistemologisk revolution inom historievetenskaperna. Denna nya kunskap förutsatte att forskarna, vid sidan av de lingvistiska textbaserade tolkningarna, nu utvecklade metoder för att tolka artefakter som ett källmaterial. I samband med detta etableras gradvis en ny form av kulturhistoria som hämtar legitimitet från arkeologi, antropologi, geografi och etnografi. Grundförutsättningen för detta lärdomsfält var nya metoder för kronologisk härledning och tolkning, vilket i bredare bemärkelse hade

möjliggjorts av moderniseringens och sekulariseringens *episteme* (Foucault 1994).

Redan 1500-talets antikvarier hade utvecklat en retorik som fortfarande med fast förankring i den lingvistiska historietolkningen framhöll föremålen (mynt, runstenar, inskriptioner) som kompletterande, men kanske även mer äkta och direkta källor till historisk tolkning. Detta empiriska ideal omhulldades av flertalet fornforskare under 1600-talet. Myntforskning (numismatik) och runforskning hade en särställning, men under andra hälften av 1600-talet började även fornforskare spekulera i landskapets förändringar och inte minst möjligheten att tolka och systematisera de däri förekommande monumenten. Den engelske antikvitetsforskaren John Aubrey (1626–97) tillhörde Royal Society och beundrade såväl Francis Bacon som Descartes. Aubrey anses vara den första som utvecklade en komparativ antikvitetsstudie, baserad på historiska byggnader (Schnapp 1996:193).

I Skandinavien hade fornforskare länge fört lärda strider om runornas ålder och betydelse. Runorna ansågs vara det äldsta skriftspråket, äldre än den bibliska arameiskan, och kanske även identiskt med det språk som talades i paradiset. Monument och föremål kunde med detta bära på förlorad (även magisk) visdom och insikt, svårigheten var att rätt kunna tolka dem. Artefakterna innefattade därför ett chiffer som fordrade översättning (Jensen 2002:190ff.). Tolkningarna rörde sig om försök att skapa emblematiskt och ikonografiskt underbyggda taxonomier. Men tydningarna var självklart kopplade till den textbundet kända historia som härrörde från Bibeln och antika källor; föremålsforskningen var alltså jämt en kompletterande metod.

Klassisk arkeologi, eller kanske hellre antikvetenskap i meningen filologi och äldre skriftbaserad historik, fortsatte att vara populär under 1700-talet. Lärdomsgrenen hade genuina kopplingar bakåt till antikens Rom

och Grekland med Homeros och Varro som två av de mer berömda förgrundsfigurerna (Landgren & Österberg 1996:10f.). Uppskattningen av antikens två stora kulturer tog sig nu emellertid proportionen av oförblommerad idoldyrkan. De från 1730-talet upptäckta romerska antika städerna Herculaneum och Pompeji, föranledde efterhand kommissarien för Roms fornminnen Johann Joachim Winckelmann, att inflytelserikt deklarerade Greklands antika arv som det fullkomnade ideal som kommande kulturer bara kunde efterlikna. Dessutom hade grekernas kulturella storhet uppstått som en direkt följd av det atenska samhällets frihetsanda. Bortsett från den uppenbara politiska laddning en sådan analys innefattade, företrädde kulturtolkningen faktiskt ett nytt förhållningssätt till antikviteterna, som är väsentligt i relation till tematiken för denna artikel. Winckelmann använde sig nämligen av artefakter som ett källmaterial och som belägg för sin övergripande kulturteori (Schnapp 1996:262; Eriksen 2005:49).

Men synen på tiden, människan och samhällets utveckling var parallellt på väg att förändras. Den samtida Herder talade om särpräglade folkslag som organiskt hade vuxit ur sina geografiska och historiska sammanhang (Toulmin & Goodfield 1966:153f.). Och med detta tankegodts skulle blicken för tingets historiska innebörd förändras i fundamental mening.

Föremål från det förflutna blir under andra halvan av 1800-talet det dominerande vetenskapliga källmaterialet för systematiserad tolkning (även om skriftliga källor, då som nu, givetvis fortsatte att ha sin aktualitet). Det förhistoriska blir arenan för framväxten av ett helt vetenskapligt fält med artefaktstudier som metod för ny kunskap. Talande för moderniteten i detta är att själva termerna "förhistoria", liksom även "dinosaurie", lanserades under 1840-talet (Bennett 2004:1).

En efter hand dominerande metod för att koda, sortera och klassificera artefakterna blev

det nya treperiodsystemet, indelningen av den mänskliga förhistorien i en sten-, brons- och järnålder (Molin 2003:247f.). Museernas samlingar organiseras efterhand enligt den nya klassificeringen och kronologin. Behovet av att belägga periodindelningarnas utvecklingsstadier fordrade mängder av fynd som underlag för den naturvetenskapligt präglade kulturforskningen, samlingarna växte med exponentiell hastighet.

Samlingarna fyllde den pedagogiska funktionen att visa på kulturella utvecklingsstadier; nya stilar och former hade uppenbart växt fram ur äldre. Kanske kunde man hitta regelbundenheter, även lagbundenheter, i detta? Utvecklingstanken, idén om kulturell progression och strävan att finna ursprunget, dominerade det arkeologiska fältet under hela 1800-talet, långt in på 1900-talet.

Fornforskarna utvecklade nya metoder för historisk härledning. Sättet att systematisera och organisera samlingarna, inklusive kronologiserande, lånade metodologi från naturvetenskapen. Linnés taxonomi från 1700-talet influerade metoder att ordna och systematisera. Visionen var initialt att fixera "naturliga" utvecklingssystem som korresponderade med föremålens egenskaper. Dessa kunde visualiseras med hjälp av tablåer över artefakttyper utvecklingsträd (s.k. kulturell fylogeni). Utvecklingstänkandet frammanade idén om kulturernas respektive "urhem". Tanken var att varje "folk", "stam" eller senare "ras" utvecklingsmässigt kunde spåras bakåt i tiden till en geografisk och tidsmässig fixpunkt. Såväl arkeologer som etnologer talade efterhand vanemässigt om så kallat diffusionistiska spridningsmönster. Tanken om kulturernas spridningar från geografiska fixpunkter kunde pedagogiskt visualiseras i museiutställningars kartblad och serier av föremål.

Bärande för hela denna aktivitet var idén om en kulturens evolution, vilken uppfattades möjlig att spåra genom systematiska artefaktstudier. En av de tongivande för idén

Ett exempel på tingens roll för uppfattningar om kulturell (och biologisk) evolutionism. Från Museum für Vor- und Frühgeschichte, Berlin, 2008. Foto: Richard Pettersson.

om kulturell evolution var den engelske militären och arkeologen A. H. Pitt Rivers, som menade att tingen var en direkt spegling av den immateriella kulturen. Han arbetade därför för att åstadkomma säkra analogislut, i mening att en statistiskt säkerställd ”materiell utveckling”, reflekterade en kulturantropologisk dimension med evolutionära förtecken (Ryan Chapman 1985). Som Tony Bennett konstaterar kom denna idé om analogi mellan materiell och kulturell progression att få konkret genomslag på exempelvis australiensisk kolonial politik. Aboriginerna framstod som ett folkslag som inte hade förkovrat sig, då deras materiella historia inte lät sig ordnas enligt mallen för en progressivt sekventiell utvecklingskedja. Aboriginerna representerade därmed kort sagt en evolutionismens ground zero!

This view of Aboriginal culture as having existed for a long time yet being unmarked by time’s passage was a logical consequence of its role as an ‘evolutionary ground zero’ within the stratification of time that emerged from the symbiotic relations between European armchair anthropology and prehistoric archaeology (Bennett 2004:137).

Aboriginerna fick därmed rollen av att företräda det arketypiska urfolk som med omvänd pedagogik gav belägg för materialitetens evolutionära kulmination i det europeiska samhällsskicket.

En tankestil om att hög- kontra lågkulturer kan iakttas och bedömas genom studier av artefakter kom att få konsekvenser snart sagt överallt inom kulturteori, samhällslära och politik. Först det sena 1900-talets poststrukturalism gjorde upp med tankestilens normativa implikationer. Vår tids utställningsproducen-

ter gör numera allt som står i deras makt för att undvika normeringar av alla slag. Men fortfarande omhuldar vi den idé som gör gällande att fysiska kvarlevor speglar antropologisk och social kultur. Detta har inte bara med arkeologin att göra, utan gäller museet och dess verksamhet i stort: samlandet, vårdandet, visandet och den forskning som utgår från artefakter som ett källmaterial för kulturanalys.

Kan tinget läsas?

Trots nya teorier och metoder inom den artefaktbaserade forskningen kvarstår fortfarande med samma aktualitet den semiotiska slitningen mellan empiriska fyndstudier och historisk analys av dem. Vad betyder det exempelvis att nya fyndgrupper hittas i utgrävda gravar och boplatser? Är dessa belägg för en invandring (kanske t.o.m. ett ”erövrade folk”) eller för en transformering inom den kulturella gruppen? Slutsatser är sällan säkra.

En återkommande åsikt om de artefaktbaserade vetenskapsgrenar som samlas inom museets ramar, är trots detta ståndpunkten att artefaktstudier ger en sannare eller direktare kunskap om det förflutna än motsvarande historiska slutsatser, givna från skrivna källor. Arkeologen Evert Baudou ger ett talande exempel med utgångspunkt i kollegan Göran Burenhults fatatur, när denne i en text från 1999 yttrar följande om arkeologins evidens:

Medan de [de historiska tolkningarna] ofta är styrda av politiska eller religiösa orsaker och under alla omständigheter av samtidens uppfattningar och referensramar, eller utgör rena beställningsarbeten, speglar det arkeologiska fyndmaterialet en oförfalskad bild av verkligheten på en viss plats vid ett visst tillfälle. Det arkeologiska materialet är nämligen alldeles sant’.

Baudou konstaterar vidare att denna postulerande ståndpunkt

är en direkt upprepning av den engelske arkeologen Robert Munros yttrande 1895 att arkeologiska källor, även om de är magra, ofta berättar en sannare historia

om människan än som kan byggas från skrivna källor: ’The materials with which the archaeologist deals are absolutely free from the bias and ignorance which so frequently distort the statements of historians’ (Baudou 2004:27f.).

Burenhults och Munros hållning menar jag uttryckte en bland många arkeologer under större delen av 1900-talet normaliserad hållning till tingets ”objektiva” källvärde, i kontrast till den textbaserade historieforskningen. Först med konstruktivistisk kritik (s.k. postprocessuell arkeologi) vid slutet av seklet, sätts på allvar fokus på faktumet att såväl artefakten i sig som den efterföljande vetenskapliga tolkningen av den är tillkomna i specifika sociala och kulturella sammanhang. Det innebär att forskaren själv aldrig kan frikopplas från inflytande på den historiska och kulturteoretiska analysen. Kulturanalys är med andra ord alltid villkorade. Med detta perspektiv, som en följd av den ”kulturella vändningen” inom humaniora från tiden vid slutet av 1980-talet, sker en tydlig brytning med en äldre forskningstradition: Från att betrakta ”kultur” som faktiskt iakttagbara och materialiserade tillstånd i historien, övergår forskare (och museer) nu till att skildra ”kultur” som kollektivt bundna normer och processer, vars förståelse till stor del är avhängig våra samtida tolkningsramar och preferenser (Ekström 2009). Tolkningen baseras därmed både på föremålet *och* forskaren, i dennes sociala och vetenskapliga kontext. Exempel på det paradigmskifte denna relativisering har medfört, är att själva begreppen ”kultur” och ”etnicitet” har kommit att ifrågasättas, då hänvisningarna till dem implicerar strukturellt determinerande positioneringar (Blehr 2010).

Men samtidigt ser vi att forskare, som den citerade Burenhult, uppenbarligen inte lättvindigt har övergett tanken på det autentiska föremålets signifikanta källvärde. Det finns starka skäl till att det materiella barnet inte slängs ut med det postmoderna badvattnet. Föremålen är konkreta kvarlevor från ett för-

flutet och därmed ”belägg”, bevis på skeden i det förflutna, som fortfarande är ett avgörande motiv för magasinens bevarande. Även museologer, som har till uppgift att granska det museala fältets verksamheter, bekänner sig därför stundtals till argumentet att tingen ”är sanna”, som ett motiv för den museala verksamheten (Lundberg 1999:22).

Att bevarade föremål är konkreta lämningar från det förflutna är dock en sak som svårligen kan bestridas. Tingen talar emellertid inte av sig själva. Den kunskap eller insikt vi vinner från att studera dem har mer att göra med uttolkaren än mediet för tolkning.

I arkeologen Anders Andréns välskrivna och innehållsrika översikt om de ”historiska arkeologiernas” olika grenar, är det centrala temat för boken förhållandet mellan textbaserad historie- och kulturtolkning kontra tingbaserad analys. Den teoretiska kärnfrågan kan sägas vara huruvida etniciteter *kan* spåras med stöd av uteslutande föremålsstudier. Andréns påpekar att arkeologen Christopher Hawkes redan i början av 1950-talet presenterade en ”tillförlitlighetsstege” baserad på föremålsstudiernas potential att kunna besvara olika aspekter på human historia (Andréns 1997:131). Säkrast och först på trappan står möjligheten att fastställa tillämpad teknik i relation till artefakterna. Sedan följer möjligheten att dra slutsatser rörande ekonomiska förhållanden, exempelvis nomad- eller agrarkultur. Därpå följer som steg tre de väsentligt mer osäkra tolkningarna rörande sociala och politiska sammanhang. Överst på tillförlitlighetsstegen och därmed mest spekulativt placerade Hawkes artefaktbaserade analyser om religiöst och/eller spirituellt utövande. Som Hawkes något lakoniskt kunde konstatera blir arkeologin mest osäker när den rör sig in på renodlat humanvetenskapliga områden (Hawkes 1954:161f.).

Hawkes analys är i allt väsentligt lika aktuell nu som då den skrevs ner för nära 60 år sedan. Trots att arkeologer då fortfarande

tenderade att uppfatta kulturformer och etniciteter som rumsligt och tidsmässigt avgränsade enheter, vilka i konsekvens kunde studeras indirekt med hjälp av kartlagda och stratigrafiskt klustrade fyndkategorier, är grundresonemanget om föremålsanalysens begränsningar fortfarande aktuell. Anders Andréns konstaterar i sin översikt att arkeologin ofta intar rollen av att vara en kompletterande vetenskap till den historiska. Föremålsbaserad forskning kan bekräfta, komplettera, eller ibland vederlägga historiskt baserade tolkningar. Poängen är att analyserna svårligen låter sig göras *utan* att relateras till en historieteoretisk diskurs.

Andréns identifierar fyra olika riktningar inom den historiska arkeologin, varav två betonar likheterna mellan text och ting, medan de andra två betonar olikheten. Som en medlare mellan perspektiven argumenterar Andréns för att samtliga riktningar var och en på sitt sätt har rätt, men att arkeologin generellt aldrig kan bli en konsekvent artefaktkunskap. Renodlad artefakttolkning leder nämligen inte till linjära slutsatser om historiska sammanhang, därför att ting sällan kan ”dechiffreras på samma semantiska sätt som texter” (Andréns 1997:140, 153f.). Bortsett från källmaterialets semiotiska skillnader har tolkningen dessutom alltid en relation till det samtida diskursiva sammanhanget. Den inom arkeologi, etnologi och museala arenan länge omhuldade visionen om att erbjuda en alltigenom sann kunskap, med hänvisning till de autentiska föremålens koppling till det förflutna, är och förblir en chimär (Pettersson 2004). Det här rör från den modernistiska drömmen om en objektiv vetenskap, en vetenskap utan vetenskapsmän (Broady 1990:386f.). Andréns slutsats är att varken ting eller text kan sägas ha givna företräden som primära källmaterial för att tolka kulturella uttryck; båda källkategorierna är nödvändiga för en fullvärdig analys, vilket innebär att ingendera är tillräcklig. Tingen kan aldrig ensamma ge oss

insikt om det förflutna, men utan dem skulle vi bli många kunskapsdimensioner fattigare.

Tingens roller på museet

När vi försöker verbalisera hur exponeringen inför ting kan föranleda en humanistisk tolkning, enligt Hawkes övre trappsteg på tillförlitlighetsstegen, blir analysen vanligen svävande. Exempelvis får Andréns sakliga analyser då plötsligt en poetisk biklang: ”Ting kan vara representationer, ibland av så komplexa föreställningar som kosmologi, som gestaltas av många religiösa monument. Men dessa föreställningar kan inte läsas som en linjär text, utan uttrycker snarare en ’expressiv kraft’ som kan upplevas genom t.ex. syn, hörsel och rörelse och som kan beskrivas i mer fria former” (Andrén 1997:154).

Med uttryck som tingens expressiva kraft ställs föremålets betydelsedimensioner på sin spets. Det är i mångt och mycket denna ”kraft” som är bevekelsegrunden till museernas tingfyllda utställningar. Etnologen Eva Silvén-Garnert beskrev för cirka tjugo år sedan museiföremålen som ”kulturelement”: ”Museiföremål är kulturelement, inte bara rekvisita för miljörekonstruktioner eller exempel på produktutveckling. Tingen är materialiserad historia och uttrycker idéer, värderingar, kunskaper och behov” (Silvén-Garnert 1991:85). Några år tidigare hade museologen Per-Uno Ågren hänvisat till museiföremålen som insamlad ”sociomateria”; hans argumentation var då snarlik Silvéns-Garnerts (Ågren 1988). Artefakten framstår i resonemangen som i sig förmedlare av värderingar och idéer.

Återkommande i samband med dessa syftningar på föremålen som kulturelement eller sociomateria är hållningen att museet genom sin representation *förvanskar* den ursprungliga betydelsen. Bland museologer beskrivs detta ibland som att tingets bruk i vardagslivet är det autentiska, medan tinget på museum kritiseras som artificiellt förvrängt. Museet står i vägen för den genuina och sanna be-

tydelsen, vilket exempelvis återges som en konsekvens hos Susan Pearce i hennes pessimistiska syn på museets oförmåga att återge det förflutna. I en slutsats om museiutställningarnas genrespecifika didaktiker levererar hon en breddsida mot alla antikvariska försök att ställa det förflutna på display:

Always, it can be argued, we are looking at artefacts which have been objectified in the bad sense, lifted out of the flow of experience, actual and potential, and packaged in a way which creates a particular relationship with us. The real time from which the objects came no longer exists, and lumps of time have been lifted out to be offered as commodities, as available activities. We are offered not experience of the past, but a sequence of timeless myths abstracted from the past.

For the past is essentially unknowable, forever lost to us, and in museum displays its material traces are reconstructed into images of time past which have meaning only for the present [...] (Pearce 1992:208f.).

Pearces fortsatta resonemang går ut på att gapet mellan det förflutna och nuet i själva verket är oåterkalleligt och att våra försök till förståelse endast kan bli en form av ”humanistiska ansatser” till sympatisk inlevelse. Enligt min uppfattning baseras den kritiska analysen här på ett olyckligt felslut, som måste förklaras i två steg: generellt brister Pearces analys i det att hon inte tar hänsyn till den fundamentala skillnaden mellan storheterna ”det förflutna” kontra ”historia”. Låt mig förklara: *Det förflutna* representerar totaliteten av allt som har inträffat. Dess epistemologiska status liknar Immanuel Kants ”tinget i sig”. Vi kan endast *indirekt* ha kunskap om det genom historiska kvarlevor av alla slag (givetvis inklusive texter) samt egna, eller traderade, minnen. Det förflutna är, om man så vill, oföränderligt och statiskt; det som har inträffat kan inte revideras. Det förflutna är ett ontologiskt faktum som *inte* konstitueras av att samtiden har uppfattningar eller åsikter om det. *Det historiska* å andra sidan, eller historisk kunskap, bygger på bestämda *urval* från det förflutna, kombinerat med källmate-

rialets empiriska status, disciplinära teorier för tolkning, lokal forskningstradition, skolbildning, individuella preferenser och karriärövertväganden, genusaspekter etc. Historisk kunskap kan därmed dels vara individuellt personlig och bygga på minnen och sociala erfarenheter (inklusive trädning). Men den kan även vara disciplinärt underbyggd och då sortera under villkor för akademisk historisk, arkeologisk, etnologisk etc. vetenskap (Pettersson 2003:163). Museet som institution hör till denna sistnämnda epistemologiska diskurs.

Pearces felslut hänger, enligt min uppfattning, samman med sammanblandningen mellan det förflutna och den institutionellt grundade historiska tolkningen. Hennes kritik tar avstamp i den förflutna verklighet där artefakterna ingick som vardagsobjekt med oftast

omedvetna betydelsedimensioner för de människor som brukade dem. En epistemologisk brytning har därefter skett genom institutionaliseringen. Essentiell mening och sammanhang har förlorats, eftersom det musealiserade föremålet har institutionaliserats. Musealiseringen har skett för *vår* förståelse, vilken följaktligen aldrig kan bli helt densamma som den ursprungliga betydelsen. Argumentet har tveklöst sina reflexiva poänger, men i sin iver att kritisera museets oförmåga att återge den sanna bilden av det förflutna, förlorar Pearce förståelsen för museet som institution. Det förflutna är självfallet "forever lost to us", *men* det har heller aldrig varit museets roll eller möjliga mål att återge det förflutna i ett autentiskt ett-till-ett-förhållande. Museutställningar har alltid och kommer alltid att baseras på narrativa uttryck som förutsätter

Vardagens ting, katalogiserade, kategoriserade och utställda på museum. Mölndals museum, våren 2005. Foto: Richard Pettersson.

rekonstruktion samt representation. Museiutställningen är inte det förflutna, lika litet som de autentiska föremål som ingår i den kan sägas vara det förflutna i någon narrativ, linjärt verbaliserad, mening.

Museala representationer är och måste således vara symboliska synteser av historisk tolkning och teoribildning, vilket i sin tur innebär att utställningarna kan och bör kritiseras, dock inte från den essentialistiska hållning jag ovan har pekat på. Museer gör regelmässigt anspråk på att företräda eller kommentera vetenskapligt grundade perspektiv, vilket också innebär att deras displayer kan och bör ifrågasättas. Museet är i själva verket en mycket speciell arena för kollektivt förankrad representationskultur (Gregory & Witcomb 2007). Som etnologen Billy Ehn konstaterade i en analys, kännetecknas även den människa som framträder genom museets displayer av vissa genrespecifika drag. ”Den museala människan” är generellt en traditionsbärare, ”ständigt i färd med att kommunicera normer och rituella gränser”. Eftersom tinget i montern aldrig kan återfå sin ursprungliga sociomateriella roll, kan museet aldrig bli likvärdigt med vardagens sociala liv. Ehn åter: ”Den ’museala människan’ är också den en kunskapsteoretisk konstruktion som utgår från vissa grundläggande premisser. Varje föremål som samlas in och visas upp är ett sorts argument i en mer eller mindre öppen diskussion om hurdan människan är” (Ehn 1992:118, 122).

Museet har haft, och fortsätter att ha, en betydande roll i den västerländskt modernistiska debatten om människan som samhällsvarelse. Det är utmärkt att merparten museiföreträdare numera är väl medvetna om den museala representationens traditionella dimensioner av auktoritativ förmedling och universalistisk historietradering. Våra ”sanningar” är och har alltid varit villkorade. Som jag påpekade i inledningen, menar kulturhistorikern Anne Eriksen att museets roll i samhället bör rela-

teras till att besökarna behärskar en genrekompetens; den västerländska publiken har socialiserats in i att uppfatta museet och dess utställningar på ett specifikt sätt. Det är högst troligt att denna genrekompetens numera är under omstöpning. Museiföremålen representerar inte längre vare sig kultur i direkt mening eller objektiva belägg i relation till en dominerande kulturteori. Föremålets roll är under överläggning. Museet ställer idag frågor till besökaren: Vad anser du? Är denna tolkning rimlig? Dilemmat för museerna är dock att deras försök att bryta med en äldre diskurs krockar med den publika genrekompetens som fortfarande står kvar i det gamla synsättet.

Hilde S. Hein pekade i sin bok *The Museum in Transition* (2000) på att museets roll som fostrande och undervisande institution då borde omförhandlas. Hon var i boken kritisk till den (dock oklart belysta) process där ”museums have shifted their allegiance from real objects to real experiences” (Hein 2000:87). Med detta syftade Hein på att senare decenniernas ökade kulturpolitiska fokus på besökaren och dennes demokratiska rätt till upplevelse, oavsett etnicitet, kön, klass eller bildning, har förändrat museets traditionellt auktoritära roll: ”museums have descended from the heaven of authoritative certainty to inhabit the flatland of the doubt” (Hein 2000:142). I denna process har tingets epistemologiska roll gått från att företräda ”realia” (tinget som en *del av* det historiska) till att nu vara ett ”medium” (tinget som en *exemplifiering på* en diskursivt förankrad historienarration) (Hein 2000:32). Hein förhåller sig emellertid kritisk till de nya vindarna. Hon befarar en ”disneyfiering” och konstaterar framt att dagens effektmatade publik inte längre kan göra skarpa åtskillnader mellan fakta och känslor. Hennes råd till framtidens museum är dock vankelmodigt, å ena sidan förkastar hon ett återupptagande av ett upplysningsidealistiskt curriculum där föremålet stod i centrum

som äkta historia, å andra sidan menar hon att museet måste acceptera att tingen upplevs olika, vilket innebär att museets primära roll blir att göra tingen *tillgängliga* för den fritt tolkande besökaren.

Ur denna tillgänglighet skall besökaren erbjudas möjligheten till en ”flow experience” som emanerar från den unika upplevelsen av att exponeras inför autentiska ting (Hein 2000:79, 148f.). Med detta är vi alltså tillbaka till tingets närmast metafysiska dimension av expressiv kraft. Hur ska denna flow experience förstås? Fortfarande tycks tingupplevelsens gordiska knut pocka på att bli upplöst. Men finns där något att frigöra?

Senare tids museologiska studier har, likt min egen analys, underförstått syftat på att frågorna kring tingets museala epistemologi kanske har ställts på felaktiga premisser. Meningspotentialen hos museiutställningen och dess ingående ting kan aldrig sägas vara statisk eller entydig (Conn 2010). En utställningshall fylls inte med mening i takt med att den belamras med ting. Meningen ”apteras” i interaktionen mellan tingen och rummet, mellan de texter, de bildskärmar, den ljussättning etc., som ackompanjerar dem. Utställningsmakarna sätter scenen, gör ett urval, dikterar villkoren för den avsedda upplevelsen. Men meningen uppstår först i mötet med en publik och dess varierande dispositioner (Bal 1996:4). Besökarnas meningsskapande följer därtill andra logiker än den (positivistiskt anstrukna) formel som vill dela upplevelsen mellan föremålets käll- kontra förmedlingsvärden (Bohman & Lindvall 2003:91). Betydelsen förändras över tid och bestäms dessutom av varierande faktorer som dels har att göra med vetenskapligt relaterade paradigmförändringar, dels dispositioner hos besökaren, i betydelsen dennes etnicitet, klass, kön, utbildningsgrad, ålder, intresse och kroppsliga status. Vi kan därför aldrig definiera en universell formel för den lyckade utställningen, om vi med lyckad avser maximal

informationsförmedling eller ”upplevelse” för samtliga besökare.

Det utställda museiföremålet förmedlar, enligt min uppfattning, alltid en betydelse som sträcker sig längre än dess fysiska skepnad och tillskrivna historiska kontext. Det ingår i den offentlighetskultur som museet upparbetat under de senaste två århundradena. Att forskare och utställningsproducenter använder föremål som ett källmaterial är i sig utmärkt, det ger ett väsentligt motiv för museimagasinens existens och omkostnader. Vad som emellertid behöver klargöras bättre är förutsättningar och utgångspunkter för detta brukande, faktorer som länge har varit dolda då de tagits för givna. Jag har i denna text pekat på några aspekter i den museala epistemologin, men ännu finns mycket att utforska om hur discipliner och institutioner har formerats ur praktiken att tolka vetande från föremål (och fysiska miljöer).

Richard Pettersson, docent

Institutionen för kultur och medievetenskaper, museologi
Umeå

Noter

- 1 Detta är en något förkortad version av ett kapitel jag skrivit som forskare inom ramen för VR-projektet: ”Museet, utställningen, besökaren. Meningsskapande på en ny arena för lärande och kommunikation”, som kommer att publiceras internationellt som bidrag i en kommande forskningsantologi från projektet.
- 2 Uttrycket ”materiell kultur” nyttjas förhållandevis tidigt, se t.ex. Hans Hildebrand, *De förhistoriska folken i Europa: En handbok i jämförande fornkunskap* (Stockholm, 1880), s. 54.

Litteratur

- Alexander, Edward P. 2006: *Museums in motion: An introduction to the history and functions of museums* (1979). Walnut Creek: Alta Mira Press.
- Andrén, Anders 1997: *Mellan ting och text: En introduktion till de historiska arkeologierna*. Stockholm/ Stehag: Symposion bokförlag.
- Bal, Mieke 1996: *Double Exposures: A cultural analysis*. New York & London.

- Baudou, Evert 2004: *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.
- Bennett, Tony 1995: *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics*. London: Routledge.
- Bennett, Tony 2004: *Past Beyond Memory: Evolution, Museums, Colonialism*. London: Routledge.
- Blehr, Barbro 2010: ”Gränslös och tydlig: Etnologisk kulturanalys i det 21:a århundradet. *Kulturella Perspektiv* 2010:3.
- Broadly, Donald 1990: *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS förlag.
- Broberg, Gunnar & Sörlin, Sverker 1991: ”Umgänget med museerna”. *Tvärsnitt* 1991:1-2.
- Conn, Stephen 2010: *Do Museums Still Need Objects?* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Dudley, Sandra H. (red.) 2010: *Museum Materialities: Objects, Engagements, Interpretations*. London: Routledge.
- Ehn, Billy 1986: *Museendet: Den museala verkligheten*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Ehn, Billy 1992: ”Människan genom föremålen”. I: Silvéen-Garnert, Eva (red.): *Tumme med Tingen: Om det materiellas roll i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet/Samdok.
- Eklström, Anders 2009: ”Den falska återkomsten”. I: *Representation och materialitet: Introduktioner till kulturhistorien*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksen, Anne 2005: ”Kulturhistoriens kulturhistorie och Gustav 2 Adolfs hest”. I: Svensson, Birgitta (red.): *Föremål för forskning: Trettio forskare om det kulturhistoriska museimaterialets möjligheter*. Stockholm: Nordiska museet.
- Eriksen, Anne 2009: *Museum: En kulturhistorie*. Oslo: Pax Forlag.
- Föremål för forskning: Trettio forskare om det kulturhistoriska museimaterialets möjligheter*; Svensson, Birgitta (red.). Stockholm: Nordiska museet.
- Foucault, Michel 1994: *The Order of Things: An Archaeology of the Human Sciences*. New York: Vintage Books Edition.
- Gregory, Kate & Witcomb, Andrea 2007: ”Beyond nostalgia: The role of affect in generating historical understanding at heritage sites”. I: Knel, Simon J. m.fl. (red.): *Museum Revolutions: How museums change and are changed*. London: Routledge.
- Hawkes, Christopher 1954: ”Archaeological Theory and Method: Some Suggestions from the Old World”. *American Anthropologist*, 1954:56.
- Hein, Hilde S. 2000: *The Museum in Transition: A philosophical perspective*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Hillström, Magdalena 2006: *Ansvar för kulturarvet. Studier i det kulturhistoriska museiväsendets formering med särskild inriktning på Nordiska museets etablering 1872–1919*. Linköping: Linköpings universitet.
- Hooper-Greenill, Eillean 1992: *Museums and the Shaping of Knowledge*. London: Routledge.
- Jensen, Ola W. 2002: *Fortid i historien: En arkeologisk-historisk studie av synen på fortid och forntida lämningar, från medeltiden till och med förupplysningen*. Göteborg: Institutionen för arkeologi.
- Kouwenhoven, John A. 1979: ”American studies: Words or Things?” *Material Culture Studies in America*. Thomas J. Schlereth (red.) (1972), 4:e uppl. 1979.
- Landgren, Lena & Östenberg, Ida 1996: *Monument och manuskript: Antikvetenskapens historia till 1800-talets mitt*. Lund: Studentlitteratur.
- Lindroth, Sten 1975: *Svensk lärdomshistoria: Stormaktstiden*. Stockholm: Norstedts.
- Lundberg, Bengt 1999: *Museologisk grammatik: Perspektiv på historia i museer*. Umeå: Umeå universitet.
- Minne och bildning*, SOU 1994:51.
- Molin, Torkel 2003: *Den rätta tidens mått: Göthiska förbundet, fornforskningen och det antikvariska landskapet*. Umeå: Institutionen för historiska studier.
- Palmqvist, Lennart 2005: *Utställningsrum*. Saltsjöbaden: Akantus.
- Pearce, Susan M. 1992: *Museums, Objects, and Collections: A cultural study*. Washington, D.C.: Smithsonian Institution Press.
- Pearce, Susan M. 2010: ”Foreword”. I: Dudley, Sandra H. (red.) 2010: *Museum Materialities: Objects, Engagements, Interpretation*. London: Routledge.
- Pettersson, Richard 2003: *Den svenska kulturmiljövärdens värdegrunder: En idéhistorisk bakgrund och analys*. Umeå: Landskapet som arena.
- Pettersson, Richard 2004: *Blick för kultur: Idéhistoriska aspekter på etnologisk och arkeologisk kulturforskning i Sverige under 1900-talet*. Umeå: Kulturgräns norr.
- Ross, Max 2004: ”Interpreting the new museology”. *Museum and society* 2004:2.
- Ryan Chapman, William 1985: ”Arranging ethnology”. I: Stocking, George W. Jr (red.): *Objects and others: Essays on Museums and Material Culture*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.

- Schnapp, Alain 1996: *The Discovery of the Past*. London: British Museum.
- Silvén-Garnert, Eva (red.) 1992: *Tumme med Tingen: Om det materiellas roll i museernas samtidsdokumentation*. Stockholm: Nordiska museet.
- Silvén-Garnert, Eva 1991: "Föremål – besvärande eller betydelsebärande". I: *Verbalt. Visuellt. Materiellt. Om museernas dokumentation och insamling*. Stockholm: Nordiska museet.
- Sörlin, Sverker 1994: *De lärdas republik: Om vetenskapens internationella tendenser*. Malmö: Liber-Hermods.
- The New Museology* 1989: Peter Vergo (red.). London: Reaction books.
- Toulmin, Stephen & Goodfield, June 1966: *Människan upptäcker tiden: Utvecklingstankens historia*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Trigger, Bruce G., 1993: *Arkeologins idéhistoria*. Stockholm/Steag: Symposion bokförlag.
- van Mensch, Peter 1994: "The object as data carrier". I: van Mensch, Peter (red.): *Take Your Master(s) in Amsterdam*. Reader Theoretical Museology, Master's degree programme. Reinwardt Academy Museology Department, Amsterdam School of Arts.
- Victor Nielsen, Arno & Becker, Annesofie & Flindt, Willie 1993: *Museum Europa: An exhibition about the European Museum from the Renaissance to our time*. Copenhagen: The Danish National Museum.
- Ågren, Per-Uno 1988: "Föremål i utställningar – Läro- eller njutningsmedel?". *Gjenstand og museum: Nordisk konferanse på De Sandvigske Samlinger, Maihaugen 10–12 november 1987*. Lillehammer/Stockholm: Konferensrapport.

Internet

Nationalencyklopedin: <http://www.ne.se/lang/museum>, den 3 mars 2010.

SUMMARY

On the Museal Epistemology and the Artefact

Reflections on the Representative History of Objects for Cultural History

The theme of this article is the musealized objects and the notion that these artefacts represent resources to cultural analyses and historical knowledge. A leading hypothesis is the concept that the late 20th century's postmodern deconstructivism has changed our perspective of the artefact as a neutral vessel for historic and cultural knowledge. This has an on-going impact on cultural museums' exhibitions. The first part of the article

therefore presents a synthesized historic background to our present museum state, in accordance with the stated topic for investigation. The finishing part discusses what kind of impact the "cultural turn" has on present day exhibitions. The author state that we must both understand and accept the artefacts multidimensional meanings, as we also must comprehend why it is that the perfect exhibition doesn't exist.

NYA AVHANDLINGAR

Pernilla Rasmussen: *Skräddaren, sömmerskan och modet. Arbetsmetoder och arbetsdelning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770–1830*. Nordiska museets handlingar 136. Stockholm 2010. 311 s., ill. ISBN 978-91-7108-538-2.

Denna avhandling framlades som specimen för doktorsgrad i ämnet textilvetenskap vid Uppsala universitet i juni 2010. Underrubriken klarlägger den rätt nya vetenskapens profil: ett kulturhistoriskt studium av klädedräkten som hantverk, medan huvudrubriken, förutom utövarna, poängterar modet. Denna kombination ger arbetet dess spänst, men innebär också utmaningar. Författaren kastar skickligt skottspolen mellan två skäl i kulturväven. Ambitionen att teoretisera kring kläder för nästan oförmärkt in resonemanget på begreppet mode, av tradition i ett kronologiskt ramverk, i nutiden även stil- och identitetshistoria, genusforskning, produktion, kommunikation och konsumtion. Hantverket å sin sida uppfordrar till tolkning och förståelse av konkreta arbetsprocesser, för vilka metodlära, alltså praktisk teknisk kunskap och insikt mognat genom erfarenhet, tradition och innovation, är avgörande. Materialet för studien är samlingarna, ett 100-tal dräkter, främst på Kulturen i Lund och Nordiska museet. För att ett mönster i väven skall framträda måste både inslaget, i detta fall modet, och ränningen, hantverket, inte bara hålla utan även hänga ihop. Hur har Rasmussens dubbelroll som sömmerska och forskare format vad som kunde betecknas som hennes ”textilvetenskapliga identitet”?

Bokens tyngdpunkt, det ”nya” om man så vill, vilar på kapitlen 4 och 5, ”Tillskärning i teori och praktik” och ”En värld av sömmar och stygn”, vilka upptar 114 s. av boken, medan de tre inledande kapitlen om forskningsmaterialet, modedräkten samt skräddare och sömmerskor, på 132 s., kan ses som introduktion och ramberättelse. Författaren definierar så sin position och metodologiska beröringspunkter kan skönjas till en tidigare avhandling i samma vetenskap, av Cecilia Aneer, *Skrädderi för kungligt bruk. Tillverkning av kläder vid*

det svenska hovet ca 1600–1635 (2009). Förståeligt nog har materialet, ”föremålen som dokument”, i kombination med skriftliga källor och bilder, fört in forskarna på klassisk dräkt- och modehistoria. Detta understryks av den dominerande plats som modet ges i början av studierna. Greppet har, i synnerhet i Rasmussens fall, gjort frågor kring kontinuitet och förändring i klädselns utveckling till det centrala. Ett samband mellan teknik och mode förutsätts. Den historiska jämförelsen i tid och rum legitimerar och bekräftar analys och resultat, kronologin utgör postulatet. Ett helt annat perspektiv hade mera riktat blicken på frågor kring det latent: tyst kunskap, inlevelsens hemlighet, kreativitet, symbolspråk och kommunikation. Studien inspirerar till att ta upp denna tråd.

I avhandlingens, stundom starkt programmatiska, inledning refereras forskningshistoria kring textil tillverkningsteknik (sömnad, tillskärning) och arbetsorganisation, också i ett genusperspektiv. Det är anglosaxisk forskning som inspirerat (bl.a. Claudia B. Kidwell, Winifred Aldrich, Linda Baumgarten). Central är författarens diskussion om ”det föremålsbaserade perspektivet”, där hon lyfter fram de möjligheter museernas samlingar erbjuder dräktstudier, men som hon dock anser ”länge varit sällsynt” i Sverige. Här avspeglas det nya intresse som museernas ting väckt bland unga forskare med tvärvetenskapliga ambitioner, i sig glädjande även om risken finns att barnet kastas ut med badvattnet. Med hänvisning till ett föredrag av Lou Taylor om ”the great divide”, en – på situationen i England baserad – uppdelning mellan teoretiserande textil- och dräkthistoria ”utan föremål” (konstvetenskap, sociologi, etnologi) å ena sidan och modeforskning byggd på museiföremål å den andra, deklarerar Rasmussen att den sistnämnda ingalunda är ”oakademisk” och ej heller utesluter teoretiska perspektiv. Resonemanget, kring ”föremålen som ett intellektuellt verksamt material”, som nu lyfts upp i ljuset (s. 17, 22), skall kanske vara en plaidoyer för textilhistoria som ny vetenskap. Detta ter sig kuriöst; okunskap eller mindervärdeskomplex? Här förtogs den centrala roll som forskare vid bl.a. Nordiska

museet och Livrustkammaren, liksom hela den tyska i museer bedrivna föremålsforskningen, spelat sedan slutet av 1800-talet och för vilken varken klädkistor, snitt, mönster, material, inventarier etc. varit främmande och vilket manifesterats i många utställningar. I denna kontext lyser t.ex. Eva Bergman (Vasagraven), Erik Bellander, Gustaf Cederström, Agnes Geijer (Uppsala domkyrka) och Gertrud Grenander-Nyberg, Margareta Nockert liksom Margrete Hald med sin frånvaro, liksom hundratals studier i Waffen- und Kostümkunde (1897–) och Costume (1967–). Värderingar av typen ”samlingarna av äldre modedräkt i Sverige är med få undantag relativt okända genom publikationer” (s. 22), liksom den ohemula kritiken av kvaliteten i museernas kataloger, ger bilden av att vi nu står inför något helt nytt och unikt, trots att ju bl.a. Livrustkammaren med Lena Rangströms arbete i tjugo år både bygger vidare på äldre forskning och öppnar nya perspektiv på föremålens material, form, funktion och symbolvärde. Varuti skall då i dag det nya bestå och vilka okända upptäckter avslöjar ”forskarens närhet till föremålen”, växelspelet mellan källtyperna, dialektik och hermeneutik samt ”den solida empiriska grunden”?

Det andra och tredje kapitlet ”Modedräkt och samhälle 1770–1830” ävensom ”Skräddare och sömmerskor” ger en klassisk historievetenskaplig ram av kronologi, kontinuitet och kausalitet, där arbetets dubbla ändamål, studiet av den tekniska utvecklingen (Hur?) och den socio-ekonomiska bakgrunden (Varför?) förstärks av de operativa begreppen Mode och Genus. När det gäller modedräkten och folkdräkten som begrepp är perspektivet dock rätt kort och ytligt (s. 33–36), men skall kanske försvaras i ett lärdomsprov. Man höjer på ögonbrynen inför påståendet att mansmodet i Sverige under den tid som behandlas präglades av en ”otrolig eftersläpning” (s. 60). Skillnaden mellan modet som social skapelse och som diskursiv konstruktion, liksom ytterligare modet som ideal för den essentialistiska konstruktionen av jaget bör hållas i sär. Det är fråga om tre skilda forskningsstrategier, vilka ytterligare kan kombineras med stil som historiskt och teoretiskt objekt. Kuriöst ter sig Rasmussens påstående att en snäv definition av modet, liksom en negativ syn på fenomenet (som motsats till folkdräkt), resulterat i bristande forskningsintresse (s. 35 f.)! Den översikt hon själv ger över tiden 1770–1830 bygger, förutom på några amerikanska namn, på den forskning som främst Gunnel Hazelius-Berg gjort, medan speciellt Aileen Ribeiros studier *Dress and Morality* (1986, 2003) och *Fashion in the French*

Revolution (1988), liksom Lars Fr. H. Svendsens och Lars Holmbergs analyser av modebegreppet hade givit en djupare relief – om man nämligen skall teoretisera. För Rasmussens studium av individers föreställningar om modet och synen på kläder, spänningen mellan ideal och praktik, har begreppsutredningen tydligen varit av betydelse.

Sistnämnda aspekt renodlas när skräddare och sömmerskor, både som organiserade aktörer och som indikatorer på maskulint resp. feminint passerar revy. Studien visar på de förändrade relationerna mellan skrädderi och llnesömnad. Referensramen är den ökande industrialiseringen av hantverket och sömmerskeyrkets frammarsch, vilket kan ha samband med sömnadsteknikernas roll. Paralleller erbjuds genom historiska studier i modedräktens tillverkning i Frankrike och England jämte en gedigen presentation av skrädderi och klädsömnad i Sverige under den tid som avhandlas. Kvinnligt mode blev alltmera en sektor för kvinnliga hantverkare då en nypolarisering i synen på kvinnor och män växte fram. På gräsrotsnivå erbjuder ryttmästarinnan på Årsta herrgård, Märta Helena Reenstierna, med sina journaler 1793–1839, den unikt närgångna insynen i klädselbruk, modemedvetenhet, tillverkning och anskaffning. Huruvida hon i upptagenheten av sin apparition är tidstypisk är inte gott att veta, men jämför man hennes dagliga notater och huvudbry kring allt annat vad hushållet gällde, torde hon knappast ha varit unik. Men räcker beläggen till för studiet av relationen mellan ideal, teknik och praxis? Det är i detta sammanhang som föremålsstudierna blir en outsinlig källa, också till nya frågeställningar.

De tre avsnitt som här ovan granskats bildar en utförlig, ställvis rätt perifer bakgrund till de bärande kapitlen 4 och 5 (s. 133–241), tillskärningen och sömnaden. Här visar författaren sin analytiska styrka och tekniska beläsenhet. Det hade väl varit för djärt att önska att dessa texter stått först i hela boken? Här hade öppnats ett spel för avväpnandet av historievetenskapens evolutionistiska hegemoni. I avsnitten om kropp och beklädnad, tillskärningsmetoder och måttagning öppnar Rasmussen äntligen garderoben och den förut poängterade betydelsen av de museala klädernas inte bara genealogiska utan även tekniska biografi blir uppenbar. Bilagorna, typer av grundstygn samt tio mönstertitningar hade gärna kunnat få plats i brödtexten jämte bilder av de originala klädesplaggen.

Skickligt diskuterar författaren relationen mellan tillskärningsmetoderna och modet med blick för regionala

skillnader, t.ex. mellan England och Sverige och därmed olikheter i modeutvecklingen. Skräddarnas roll som tekniska herrar också över kvinnomodet, liksom den antydda kampen mellan könen, bekräftar genusperspektivets betydelse vid föremålsstudier. Studiet av klädernas materiella egenskaper, tillskärning och sömnadstekniker, exemplifieras av bevarade kofter, rober à la française, à l'anglaise, à la polonaise ävensom klänningar från tre tidsperioder. I relation till modeidealet framträder hittills okända tekniska grepp och visas hur sömnad, ekonomi och forandet av plagget är integrerade i både teknik och modeideal. Mycket intressant och belysande sammanfattas hur man inom hantverket hanterade nyheterna och med hjälp av tillgängliga metoder skapade kläder enligt modet (s. 231–241). Klädernas tjänbarhet är ett drag som bör beaktas, mode är inte enbart betydelsebärande ikoner. Relationen mellan köpta och hemvävda tyger, experiment och nyorientering inom tillskärning, spänningen mellan tradition, individualitet, rationalitet, estetik, rekommendation och ekonomi får här sin analytiska kontext. Därmed framträder även skräddarens och sömmerskans förnyade roller.

Den sammanfattande diskussionen, bokens avslutning på knappa sex sidor, är närmast en resumé av det tidigare skrivna. I den finalistiska vetenskapstraditionen är det resultatet och bekräftandet som betonas. Det är dock behövt i en så synpunktsrik studie, där klädesplaggens livscykel inringats och synliggjorts i ett system av både hantverkets organisation och genusarbetsdelning, vartill ytterligare kommer tillverkningsteknikens utveckling i tid, rum och socio-ekonomisk kontext.

Frågan huruvida det konst- och kulturhistoriskt präglade modebegreppet genom Rasmussens digra studie förlänats nytt innehåll kan besvaras jakande. Föremålsstudier berikar studiet av materiell kultur då inte bara tingens synliga kännetecken, utan också osynliga egenskaper liksom det samtida språket kring kläderna, uppfordrar till ifrågasättandet av klassiska begrepp och vedertagna klassifikationer. Textilvetenskapen kan nyansera och fördjupa både dräkthistoria och museologi i riktning mot större sensibilitet för tingens gränslösa, inneboende potential i det mänskliga kulturbygget.

Forskningen kring kläder och mode i Sverige har under de senaste 10–15 åren tagit ny fart både inom etablerade discipliner såsom historia, t.ex. antologin *Iklädd identitet* 2005, den nya modevetenskapen i Stockholm med programförklaringen ”MODE-en introduktion” 2009, samt i antologin *Modets metamorfoser* 2009, jämte Viveka Berggren Torells och Marianne Larssons

avhandlingar 2007 och 2008. Pernilla Rasmussens avhandling, en gedigen exponent för textilvetenskapen i Uppsala, är ett välbehövt memento för att klädstudier är vida mer än nya kläder åt kejsaren.

Bo Lönnqvist, Helsingfors

Hanna Källström: *Domkyrkan som andaktsmiljö under senmedeltiden. Linköping och Lund*. Artos & Norma bokförlag, Skellefteå 2011. 367 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7580-556-6.

Hanna Källström som har en bakgrund inom konstvetenskap, har lagt fram en doktorsavhandling i praktisk teologi vid Lunds universitet. Domkyrkorna i Linköping och Lund står i centrum för undersökningen. Tidsperioden utgörs av senmedeltiden, dvs. från omkring år 1400 och fram till reformationen. Problemställningen avser det andaktsliv bland lekmännen som förekom i domkyrkorna. Detta är en lovvärd intention eftersom historisk forskning sedan tidigare vet ganska litet om vanliga människors fromhetsliv och andakter i kyrkorna under medeltiden.

I brist på källmaterial som speglar vad lekmännen verkligen gjorde i praxis har författaren använt ett indirekt källmaterial. Det består av de föreskrifter om avlat som utfärdades från den katolska kyrkan centralt, dvs. från påvar, kardinaler och biskopar. Läsaren får försöka förstå praxis utifrån de centralstyrda regleringar som förekom. Detta är inte det ideala.

Avlat innebar att lekmännen uppnådde kyrkans efterskänkande av botgöring för egna begångna synder. Avlatsförmånerna kunde även hjälpa döda anhöriga, som ansågs befinna sig i och plågas i skärselden, för att gottgöra sina tidigare synder. Ingen avliden människa kunde helt undgå skärselden. De som befann sig där var beroende av de efterlevandes goda vilja i form av böner och deltagande i själamässor för att dessa plågor skulle lindras och förkortas. Huvudparten av de bevarade avlatsbrev är utfärdade från omkring år 1400 och framåt, alltså under den undersökningsperiod som författaren har valt. Beträffande Linköpings domkyrka finns det nio avlatsbrev och gällande Lunds domkyrka tolv brev. Dessa vädjade om ekonomiska bidrag och gåvor till kyrkorna. Förutom avlatsbrev förekommer också bevarade donationsbrev och testamenten från privatpersoner till de studerade domkyrkorna.

Avlatsbrev föreskrev olika andaktsövningar. Dessa

bestod i att med ett ödmjukt sinnelag delta i böner, fasta, processioner och vallfärder som i första hand var knutna till kyrkor och i en del fall också till kringliggande kyrkogårdar som man skulle vandra runt under bön och vissa gester. Andakterna vid dessa kyrkogårdsvandringar avsåg att hjälpa de avlidna som befann sig i skärselden.

Avlatsförmånerna var särskilt knutna till stora högtider under kyrkoåret. I det sammanhanget kan nämnas påskan och Kristi lekamens fest som fokuserade på vördnad och tillbedjan inför den invigda hostian. Vidare skulle helgondagar firas, bland dem också flera Mariadagar. En gång om året hölls en stor relikfest då kyrkans relikier framvisades för besökarna. Genom att dessa fick se de i vanliga fall dolda kultobjekten blev det en visualisering för dem av det religiösa budskapet. Detta bestod i att helgonen i himlen, som på ett osynligt sätt ansågs vara närvarande i anslutning till relikerna, fungerade som mänsklighetens förebedjare inför Kristus. De ansågs även kunna ingripa konkret i människornas liv vid sjukdom och andra svårigheter. I Lunds domkyrka ägde relikfesten rum den 11 juli och i Linköpings domkyrka den 4 augusti. De böner som de icke läskunniga lekmännen förväntades kunna recitera utantill var Pater noster (Fader vår), Credo (Den apostoliska trosbekännelsen) och Ave Maria och dessa skulle ofta läsas flera gånger.

Bilderna i kyrkorummen kunde lekmännen ta del av på ett helt annat sätt än andaktslitteraturen, som krävde läskunnighet. Källström fäster stort avseende vid studiet av sådana s.k. andaktsbilder. De skulle hjälpa de bedjande att nå en fördjupad kontakt med det gudomliga. Andakterna utfördes vid olika altaren och kapell i de studerade domkyrkorna. Författaren ger en utförlig framställning av vilka altaren och kapell som förekommit och hur både nya kunde uppstå och andra försvinna över tid. Vid slutet av 1400-talet skall det ha funnits omkring 60 altaren i Lunds domkyrka, men det exakta antalet går inte att fastställa. I detta sammanhang använder sig författaren i stor utsträckning av tidigare forskning, som hon brukar med källkritisk vakenhet. Hon är också väl insatt i medeltida teologi och i detta avseende uppvisar hon en stor beläsenhet som hon använder sig av i sin framställning.

Källström har gjort sitt bästa för att kunna spegla vad lekmännen såg och hörde vid sina besök i domkyrkorna och vilka ritualer de utförde för att vinna avlat. Slutsatserna blir dock mera osäkra och vaga än om det hade funnits källmaterial som direkt visade vad lekmännen gjorde och upplevde. Tänk om det hade funnits

brev och dagböcker eller folklivsuppteckningar som etnologer kan använda sig av när det gäller studier av 1800-talets slut och 1900-talet! Författarens osäkerhet när hon försöker rekonstruera fromhetslivet märks i den ofta förekommande användningen av ord som ”möjligen”, ”kanske”, ”troligt”, ”förmodligen”, ”sannolikt”, ”rimligt att anta”. T.o.m. uttrycket ”en gissning” förekommer i vissa fall och det är vi inte vana vid att möta i strikt vetenskapliga framställningar. På s. 99 kan man t.ex. läsa: ”Möjligen fanns avlatsprivilegier knutna till skrinläggningen (av biskop Nils Hermansson i Linköping, min anm.), men det förblir en gissning, då uppgifter angående detta saknas.” På detta sätt blir det en hel del spekulativa tolkningar i analyserna, men det går nog inte att komma mycket längre än vad författaren har försökt göra, om man inte skulle ha lyckan att finna något nytt källmaterial. Jag drar mig i detta sammanhang till minnes vad den i avhandlingen ofta citerade medeltidskyrkohistorikern Carl-Gustaf Andrén sade till mig för några år sedan, nämligen att det är mycket svårt att komma åt medeltida praxis på grund av det rådande källläget. Detta har läsaren blivit klart medveten om i denna avhandling, men Hanna Källström skall ha en eloge för sin strävan att trots de många begränsningarna besvara sin problemställning. Hon har avstått från att ge en sammanfattande jämförelse mellan fromhetsövningarna i Linköpings respektive Lunds domkyrkor och motiverar det med ”den obalans som råder i källmaterialet” (s. 310). Några viktiga likheter respektive skillnader hade dock kunnat summeras till slut.

Anders Gustavsson, Oslo

Maja Lagerqvist: *Torpets transformationer. Materialitet, representation och praktik från 1850 till 2010*. Meddelanden från Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet, Stockholm 2011. 283 s., ill. ISBN 978-91-7447-342-1.

Maja Lagerqvists avhandling har, som redan dess titel anger, det övergripande målet att via en tredimensionell analys ge oss en bättre förståelse för hur och varför torpet har överlevt som plats i det svenska landskapet. Hon vill också veta vilka betydelser det har idag. Och framför allt visar den här avhandlingen hur en plats skapas utifrån ett föränderligt samspel mellan sociala praktiker och relationer, tillskrivna betydelser och faktisk materialitet.

Inledningsvis blir vi bekanta med hur mäklare idag

säljer ”ett charmigt torpställe i unikt originalskick beläget i en gammaldags lantlig miljö och med vedspis i köket”. Den tilltänkte köparen tros vilja förverkliga sina drömmar i en enkel, lite primitiv omgivning med en längtan bakåt i tiden.

Detta är alltså en avhandling om hus från det förflutna, men också om ett sätt att leva och om hur speciella platser skapas. Torpet är en laddad plats som ligger djupt i den svenska folksjälen. Om den betraktas i ett långt tidsperspektiv, kan denna plats, som avhandlingsförfattaren säger, berätta något om samhällets omvandling de senaste 150 åren.

Syftet är att undersöka torpets transformationer från år 1850 fram till idag för att förstå hur och varför denna plats överlevt och fått de innebörder den har idag. Varför har torpet, trots att det så småningom kommit att spela ut sin roll för försörjning, trots dess historia om fattigdom och hårt arbete och trots att dess livsmiljö saknar de bekvämligheter som de senaste årtiondena gjort oss vana vid, överlevt? Det här är en avhandling som kopplar samman materiella strukturer med immateriella utsagor i förklaringar av hur platser konstrueras, förändras och består. Den centrala problemställningen kretsar kring ett föränderligt torpbegrepp och en plats materiella trögrörlighet.

Torpets historia är relativt lång, men Lagerqvist börjar sin undersökning när antalet var som störst, cirka 100 000, i mitten av 1800-talet. Den tidigare forskningen om torp integreras inledningsvis på ett utmärkt sätt med en allmän utveckling av agrarsamhället. Utblickar görs mot liknande förhållanden i Norden och Europa. Bilden av torpet kopplas samman med den svenska nationella bilden av idealhemmet i den lilla röda stugan och med en strävsam, anständig torpare. Forskningen som diskuteras rör fritidshus, återbruk av platser och idealisering av det förflutna men även landsbygden som ideallandskap och skapare av nationell identitet. Vad som saknats i forskningen hittills är framför allt torpets senare historia och vad som faktiskt hände när det tappade sin gamla innebörd men ändå inte försvann, vare sig i materiell eller i immateriell form.

För att genomföra den här studien har det krävts ett mångfasetterat material och de källor som använts är det faktiska landskapet, de faktiska torpen i tre fallstudieområden i Småland, Värmland och Uppland, där observationer och intervjuer bildar ett kvalitativt underlag för främst analysen av olika aspekter, men de belyses också av en textanalys baserad på hur torp representeras i den politiska debatten, den skönlitterära

världen, hembygdsrörelsen samt i medier av olika slag.

I ett ambitiöst teoretiskt ramverk får vi veta att platser alltid är hybrider av flera platser, praktiker och betydelser samt att de är föränderliga. Lagerqvist för samman materiell och immateriell geografi genom att inkorporera dessa olika dimensioner med varandra och visar hur de tillsammans konstruerar platser. Platserns materiella betydelse diskuterar hon med hjälp av det miljöpsykologiska begreppet *affordances*, vilket snarast kan tolkas som deras kvaliteter i form av de handlingsmöjligheter som de erbjuder. Men det som främst intresserar Lagerqvist är torpets materiella tröghet och motstånd mot förändring. Immaterialiteten undersöks i föreställningar om, i språkliga representationer av, i utsagor samt i betydelser och representationer. *Praktik* är också ett begrepp som löper som en röd tråd genom hela avhandlingen och det förklaras helt enkelt som vad människor faktiskt gör. Tillsammans med praktikerna införs också begreppet *performance* för att tydliggöra hur ett slags kroppslig betoning kommer att visa sig främst i dagens torparliv.

Avhandlingens grundtema, utifrån vilket den också har disponerats, har hämtats från den franske filosofen och sociologen Henri Lefebvres triad om hur det sociala rummet skapas. Triaden baseras på begreppen *det uppfattade*, *det tänkta* och *det upplevda* rummet. Dessa tre aspekter samspelar med varandra i konstruktionen av en plats och här kopplas de samman med begreppen *materialitet*, *immaterialitet* och *praktik*.

Första aspekten, *det uppfattade rummet*, består av dimensionerna materialitet och rumslig praktik, vilket både innefattar de samhälleliga ramarna och den konkreta faktiska, rent fysiska materiella praktiken. Lagerqvist ser det dock som viktigare att särskilja materialitet och rumslig, samhällelig praktik åt i analysen än vad Lefebvre gjorde. Materialitetens tröghet analyserar hon med hjälp av begreppet *affordances*. Med detta diskuterar hon den fysiska miljöns kvaliteter.

Den andra aspekten, som Lefebvre kallar för *det tänkta rummet* är en begreppsmässig värld, som består av representationer av rummet i text. Även denna aspekt har dubbla dimensioner och handlar alltså både om representationer av rummet och av föreställningar om rummet, samt om relationerna dem emellan. Lagerqvist inkluderar således både bilden av och synen på torpet i den här aspekten, både exempelvis det media representerar och de föreställningar som representeras i den skönlitterära världen och i hembygdsrörelsen. Detta är den aspekt som fått störst utrymme i hennes analys.

Den tredje aspekten som Lefebvre kallar *det levda rummet* handlar helt enkelt här om det levda torpet. Det är brukarnas rum och detta rum är både materiellt och immateriellt, både levtt och upplevt genom sina *performancer* i form av torparnas liv och hur de hanterar både torpets materialitet och dess immaterialitet.

Lagerqvist ser Lefebvres aspekter som ett sätt att tänka kring platsens konstruktion och hur de olika aspekterna spelar samman. Lefebvres triad brottas dock med att oftast bara beskriva ett rum i form av tillstånd, snarare än ett rum i förändring och även den här avhandlingen får problem med detta då det är *transformationer* som undersöks.

I det första av tre avsnitt analyseras transformationerna inom den första aspekten. Läsaren bibringas här förvisso förståelse för hur och varför torpets materialitet förändrats efter 1850 och vilka konsekvenser det har fått. Men det sker inte främst utifrån det uppfattade rummet utan utifrån hur materialiteten visat sin tröghet. Den visar sig i två former, i den ena där de stora markägarna dominerade, behöll markägaren kontrollen och sociala hierarkier och relationer levde vidare medan i den andra, som var vanlig i bymiljö, friköptes torpen tidigt och brukarna fick en annan social status. Moderniseringar ändrade torpens affordances konstaterar Lagerqvist och därmed de möjligheter och begränsningar som fanns i torpens utformning och miljöer.

I Upplandssocknen Alsike har det exempelvis funnits 67 torp och 9 soldattorp, hälften på Krusenbergs gods och hälften i Ekeby by. Det visade sig vara stor skillnad på transformationerna av godsets torp där det fanns torpare kvar ända in på 1940-talet och där de flesta torpen sedan kom att hyras ut och bevaras inom ramen för ett naturvårdsområde, medan torpen i byn friköptes tidigt. Byns närhet till Uppsala och bra kommunikationer har också lett till större nybebyggelse, höga priser och stort förändringstryck.

Detta avhandlingens första kapitel är avgörande för förståelsen av de andra och också det mest genomarbetade. Det är rikt på material och bidrar till en värdefull inblick i torpets villkor och förutsättningar. Med hjälp av husförhörlängder har biografier konstruerats som gör att vi kan följa några torp i detalj genom hela deras historia, vem som bebott och brukat dem och hur livet där kan ha tett sig. Här jämförs samspelet mellan användare och materialitet och analysen följs upp med mycket bra små förklaringar till sådant som kan framstå som otydligt. Om en byggnad försvunnit från torpstället ges exempelvis en förklarande samhällsbakgrund eller

en orsaksförklaring ur familjeförhållanden.

De transformationer som är gemensamma för landets torp är att de försvann i sin ursprungliga roll under 1900-talets första hälft, varpå bebyggelse och jord separerades och byggnaderna så småningom började brukas som sommarbostäder i allt större utsträckning. En utveckling skedde från småjordbruk till arbetarbostäder för att sedan bli fritidshus. Särskilt efter 1950-talet används de i större utsträckning som fritidshus än som permanentbostäder.

De rumsliga praktiker som omskapade bebyggelsen torp skapades av ett förändrat samhälle. En förskjutning skedde i torpets innebörd, när det gamla torpet blev överflödigt fick det andra funktioner och ny innebörd. Människans rumsliga praktiker förändras, vilket i sin tur förändrat torpet.

I avhandlingens andra empiriska kapitel, som behandlar det *tänkta rummet* med allt vad det innebär av representationer och föreställningar, avhandlas det immateriella torpet. Först beskrivs hur föreställningen om torp tar form i det politiska samtalet i utredningar och från arbetsgivarhåll under 1900-talets början. Det råder bred enighet om att de borde bevaras, då de befolkades av en pålitlig, strävsam och värdefull arbetarstam. I slutet av 1800- och början av 1900-talet gick framhävandet av torp och småbruk hand i hand med en förkärlek för nationen, hemmet, landsbygden och den lilla röda stugan. Den växande arbetarrörelsen var dock under samma tid kritisk till torpsystemet. Här visar Lagerqvist åter sin förmåga till kontextualisering i små kommentarer, såsom att intresset för att förbättra villkoren för de obesuttna egentligen grundade sig på den allmänna rösträtten med valet 1911. Tilltron till småbruket var stark vid den här tiden och fick kontrastera det smutsiga stadslivet. Även om det nu aldrig kom någon lagstiftning som gav torparna möjlighet till friköp, menar Lagerqvist att det som artikulerades i debatten fick sin betydelse genom att det framställde torparna som fattiga, men med förbättringsbara hem befolkade av goda svenska lantarbetare. Torpen var både problem och lösning. Hon visar också hur torpen redan tidigare på detta sätt idealiserats som fattig idyll i relation till det som ansågs sämre – statarna. Med den här synen på torpen och torparna i minne övergår framställningen till den skönlitterära världen, där flera välkända skildringar, som Vilhelm Mobergs *Raskens* och Martha Sandwall-Bergströms *Kulla Gulla*, gett eftervärlden starka och tydliga föreställningar om vad ett torp är, dvs. ett fattigt arbetsfyllt hem för de strävsamma, men också en idyll,

en dröm med möjligheter. Även här flikar Lagerqvist in förklarande kommentarer som att de idylliska skildringarna skapades i en tid då statorer på vissa håll ersatte torparna. Författarna beskrev något som var på väg att försvinna och de här representationerna liknar de som förekom i den politiska debatten tidigare. De formar en mycket tydlig bild av och syn på torpet som plats. Representationerna representerar inte bara en plats, de är också med och skapar den.

Från 1800-tal och tidigt 1900-tal förflyttas sedan analysen till hembygdsrörelsens intensiva torpintresse som börjar under 1960-talet, då studiecirkel och torpinventeringar tar fart och följs av bildandet av torpkommittéer, inventeringar, torpvandringar och så småningom lokalhistoriska skrifter. Utgångspunkten var att torpen höll på att försvinna. En viss upprepning gör sig nu gällande i Lagerqvists text, men det handlar mindre om hennes framställning än om det faktum att alla tycks delta i konstitueringen av en och samma bild, återigen en bild av strävsamhet, slit och uppoffringar i byggandet av Sverige som välfärdssamhälle. Dåliga torp och goda torpare. En bild som förstärks ytterligare i tidskrifterna *Gård och Torp* samt i *Allt i hemmet* från slutet av 1950-talet till idag. När en gammal plats flyttat in i en ny tid förstärks behovet av kontrastering, av kontakten med naturen, traditionen, en känsla av det förflutna och lugn och ro. Avslutningsvis diskuterar Lagerqvist också hur tv-programmet *Sommartorpet* förstärker bilden samtidigt som byggnadsvårdarna får komma in i diskussionen. Nu bedrivs diskursiv textanalys i textuell kontext och i intertextualitetens och intermedialitetens rum får vi veta hur torpet laddats med nya innebörder. Förutom något romantiserat, idylliskt och svenskt från det förflutna har det nu också blivit ett föränderligt designprojekt.

Avslutningsvis förs vi med hjälp av vedhuggning och jordgubbstårta in i den tredje aspekten i platsens konstruktion, *det levda torpet*, samtidigt som vi befinner oss i den sammanfattande delen av avhandlingen. Genom det liv som idag levs på torpen analyseras det vi lärt från de tidigare kapitlen. Torpens alldeles egna påtagliga materialitet ställer krav på ett enkelt levnadssätt som på så vis formar platsen i takt med att man både vill bevara, återskapa och förändra. Arbetsliv från förr blir fritidsliv idag. Tid och plats kopplas samman, samtida erfarenheter vävs ihop med föreställningar utifrån historien och torpens materiella tröghet bildar tillsammans med synen på dem en enhet.

Den viktigaste frågan i den här avhandlingen är varför

torpet transformeras och svaret på den finns både i det faktiska materiella torpet och i föreställningarna om det, medan en stor del av analysen handlar om immateriella aspekter och ett slags kvaliteter i form av handlingsmöjligheter. På så sätt har det skett en viss obalans i dispositionen, vilket också medfört att tonvikten ligger mer på det immateriella torpet än på det materiella, trots att dess tröghet varit en förutsättning för dess överlevnad. Lagerqvist hävdar att det är i *performancerna* som torpanvändarna kan möta och hantera både torpets materialitet och dess immaterialitet. Samtidigt sägs att deras föreställningar om torp är starkare förenade med det levda än med det tänkta. Lefebvre menar att de erfarenheter, upplevelser och praktiker som formas i de båda första rummen hela tiden påverkar vad som sker och kan ske i det levda rummet. Det är också så som *affordance*begreppet använts för att förtydliga vilka möjligheter och begränsningar som uppstår i det levda rummet, men det förblir oklart vad *performancerna* klargjort. Trögheten i det materiella är av stor betydelse för torpets transformation och överlevnad, men är inte trögheten i det immateriella lika viktig? Alltför litet sägs egentligen om själva torparlivet i det levda rummet, trots att det som faktiskt sägs bygger på ett oerhört rikt material som kunde utvecklat resonemangen betydligt. Är det bara användarna som påverkas? Påverkar inte användarna? Här kunde *performancerna* visat vad brukarna gör. De skapar och omskapar inte bara begreppet torp, utan påverkar också materiellt torpet genom sitt bruk av det. Platsens identitet är beroende av vilka värden som tillskrivs den, med vilka föreställningar den representeras och en stor del av den här avhandlingen handlar om detta, den immateriella aspekten, men det är samverkan med torpets materiella tröghet som fått det att bestå. Det mångfasetterade materialet borde ha använts mera också i relation till torpens byggnadshistoria och deras hantverksmässiga kvaliteter. Byggnadsvårdarnas aspekter kommer in sent i analysen och förleder därför läsaren att tro att intresset för byggnadsvård försvunnit medan det i själva verket kanske i stället är väl etablerat och inte behöver problematiseras.

En intressant aspekt som överhuvudtaget inte diskuteras är vilket kön torpet har. Torpet har etnicitet: det är svenskt, torpet har klass och har t.o.m. gjort en klassresa, men har torpet något kön? Subjektet i och objektet för den här avhandlingen är förvisso torpet men frågan om vem brukaren faktiskt är kvarstår. Är hon alltid svensk eller möjligen tysk eller dansk ibland? Hur förhåller brukare från andra nationaliteter sig till det svenska?

Är detta en värld med strikt könsuppdelning? Ett av kapitlen i avhandlingen heter vedhuggning och tårtbak, för inte det tankarna till maskulinum och femininum? Handlar livet på landet också om en tillbakagång till traditionella könsrollsmönster?

På många sätt övertygar analysen, medan den på andra förblir otydlig eller t.o.m. oklar. Användningen av Billigs uttryck ”banal nationalism” är inte övertygande, eftersom torpdrömmen handlar mer om längtan efter ett idylliskt liv på landet än om svenskhet. Förvisso är den röda stugan djupt förknippad med det svenska hemmet, men steget över till nationalism är alltför långt. Det är också överdrivet, att som Lagerqvist säga, att torpdrömmen är en allmän egenskap hos det svenska folket. Kanske utgör det senmoderna torpet snarare, som också antyds, en tillflyktsort bort från konsumtionssamhället, således ett slags modernitetskritik.

Men genom avhandlingen löper en röd transformationstråd som säkert och konsekvent visar hur den trög-rörliga materialiteten samverkar med immaterialiteten i olika tider. Lagerqvist följer hela tiden upp och fördjupar analysen och det teoretiska ramverket fungerar som ledstång. Fina analytiska rubriker vägleder läsaren in i en tät och empiriskt rik text. Även om dispositionen kunde varit stramare med mer jämbördiga avsnitt, motverkas det av bra övergångar mellan de olika kapitlen.

Maja Lagerqvist använder ett enkelt, klart språk för att förklara och förtydliga, kommentera, resonera och problematisera sitt material även om denna språkliga styrka ibland också blir en svaghet. En del upprepningar hade kunnat undvikas. Men hon bjuder på flera bra analytiska uttryck och utifrån en tydlig, enkel problemformulering har hon lyckats integrera teori och material i en väl genomarbetad analys, även om jämförelserna kunde

fördjupats och gjorts tydligare mellan det levda och det uppfattade rummet. Här finns bra europeiska utblickar och ett brett anslag med flera ämnen inblandade, även om jag ville få veta mer om byggnaderna som sådana, om byggnadsvårdarna och om torpägare från andra länder. Det är också lite för mycket immaterialitet för att riktigt övertyga om materialitetens tröghet.

Men Lagerqvist har visat hur torpet betraktat som en plats i ett långt tidsperspektiv transformerades och anpassades efter hand som samhället förändrades. Ett bärande tema i analysen är betydelsen av långa linjer men också att olika historiska perioder ges lika utrymme. Hon kritiserar dem som tecknar en historisk kuliss mot vilken sedan undersökningen i samtiden utförs mer som ett tillstånd. Förändringar framstår alltid som större om man har korta tidsperspektiv, de döljer också kontinuiteter.

Den mångfasetterade företeelsen torp har visat sig vara en utmärkt prisma för att få syn på hur platsers olika dimensioner hänger ihop och författaren har lyckats med ambitionen att sammanföra materiell och immateriell geografi. Samtidigt har hon utvecklat Lefebvres modell om det sociala rummets betydelser i konstitueringen av en plats och gjort den användbar på historiskt material.

Sammanfattningsvis är detta en ambitiös studie. De analytiskt säkra iakttagelserna och de empiriskt väl genomarbetade beskrivningarna har skapat en gedigen avhandling. Torpets transformationer har fördjupat kunskapen om det moderna samhällets utveckling. Maja Lagerqvist går en upptrampad stig till den svenska röda stugan som dröm och ideal, men denna stig är snårig, med många möjligheter att gå vilse. Det gör hon inte, tvärtom är hon en säker vägvisare.

Birgitta Svensson, Stockholm

RECENSIONER

Etnografiska hållplatser. Om metodprocesser och reflexivitet. Kerstin Gunnemark (red.). Studentlitteratur, Lund 2011. 270 s. ISBN 978-91-44-07315-6.

Undertiteln till antologin *Etnografiska hållplatser* är ”Om metodprocesser och reflexivitet” och den speglar tämligen väl innehållet – även om det förstnämnda behandlas i större utsträckning. I det inledande kapitlet presenterar redaktör Kerstin Gunnemark målsättningen med boken, vilken är ”att diskutera de reflexiva beskrivningarnas betydelse för kunskapsproduktionen”, med tonvikt på ”hur forskare har resonerat kring sin delaktighet under arbetets gång”. Gunnemark berör sedan olika kunskapsteoretiska vändningar i forskningens historia, hon behandlar etnografiska beskrivningar och innebörder av reflexivitet. I avsnittet om reflexivitet skriver hon: ”Genom att visa hur självreflexiva överväganden inverkat på forskningsprocessen sätts forskarens inflytande på sin spets och samtidigt möjliggörs förståelsen för forskarrollens begränsningar.” Den inriktning på etik, makt och forskarroll som här antyds är också sådant som återkommer i bokens övriga kapitel.

Författarna är både disputerade och icke-disputerade i Sverige, Norge och Finland. Innehållet är mångfacetterat och berör olika aspekter av metod och reflexivitet, och speglar skilda stadier i forskningsprocesser. Men det finns också vissa ämnen och teman som återkommer, t.ex. skriver både Anna Ulfstrand och Carina Johansson om fotografi. Ulfstrand lyfter fram fotoelicitering, en metod som bygger på en kombination av fotografi och intervju, t.ex. genom att låta ”vanliga” människor dokumentera sin vardag och sedan samtala med dem om bilderna. Ulfstrand för bl.a. en diskussion om etiska aspekter av att göra informanterna till ”medforskare”. Etikfrågor ingår också i Carina Johanssons kapitel om ”mindscapes” – mentala föreställningar kopplade till platser – i det här fallet handlar det om Visby. Johansson vill förhålla sig reflexivt till ”mindscapes” och traditionella vyer av Visby, vilket för hennes del handlar om att synliggöra forskarens egen betraktarposition.

Vad kroppen betyder i kvalitativ forskning utgör ett tema i såväl Signe Bremers som Ann-Charlotte Palmgrens bidrag. Bremer diskuterar vilken betydelse hennes egen kropp har haft i forskningen om mötet mellan transsexuella individer och vårdpersonal. Hon ger också konkreta exempel på oväntade kroppsliga komplikationer, som vad åksjuka kan betyda i mötet med en informant. Bremers betoning av materialinsamlingens kroppsliga dimensioner mynnar ut i slutsatsen att forskarens synliggörande av den egna kroppsligheten kan bidra till en reflexivitet som ”går bortom föreställningen om reflexivitet som en forskarens positionella bikt och till analytiska poänger om forskningsprojektets fokus i allmänhet”. Palmgren redogör för autoetnografiska förhållningssätt i en studie av åstörningar och kroppslighet i bloggar. Enkelt uttryckt innebär hennes metod att hon förstår materialet, andras och egna bloggar, med stöd av egna erfarenheter. Förståelsen och erfarenheterna är även ”rent” kroppsliga, t.ex. genom att författaren har känt ett kroppsligt avståndstagande från bloggskribenterna. Vad sådana kroppsliga reaktioner betyder är, om jag förstått Palmgren rätt, viktigt att uppmärksamma som reflexiv autoetnograf.

Språk och skrivande är andra områden i antologin. Angelika Sjöstedt Landén skildrar de känslor av frustration och utanförskap som hon upplevde i de inledande kontakterna i sitt avhandlingsarbete, och hur hon flydde in i identitetspositionen som besökare snarare än att etablera en tydlig forskarposition. Men genom den beskrivandets praktik som fältantecknandet innebar, genom att i text ”fixera det icke fixerbara”, kunde hon skapa en känsla av kontroll och upprätta en mer professionell identitet. En viktig fråga som Sjöstedt Landén för fram i sitt bidrag är vad forskarens potentiella identitetsarbete innebär för vad som skapas i fält. Reflexivitet och skrivande behandlas också av Anita Beckman, men med en annan infallsvinkel. Hon vill utifrån Laurel Richardson se en etnografi som tänjer på (skrivandets) gränser för vad som är tillåtet, men som också fördjupar den reflexiva medvetenheten. Detta kan, menar Beckman, realiseras genom ett postrepresentativt förhållningssätt,

där uppdelningen mellan etnografi och konst, liv och vetenskap ifrågasätts för att skapa texter som handlar om både de beforskades verklighet och etnografen som person. Då kan man också nå en etnografisk mångfald som enligt henne saknas i dagens etnologi.

En annan språklig dimension speglas i Lisa Wiklunds bidrag ”Lost in translation”. Wiklund redogör för de språkproblem hon upplevde under sitt fältarbete i Japan, och vad det innebar att vara beroende av en tolk/”gatekeeper”. Ett av hennes huvudargument är att det går att genomföra fältarbete i andra länder även om man inte kan språket. Hon menar vidare att språkförbistring kan ha sina fördelar, eftersom hennes små felsteg i vardagen gjorde att hon fick en inblick i Japans kultur. Kerstin Gunnemark behandlar skrivande i form av skrivarcirkeln som metod. Hon har tillämpat denna metod vid ett flertal tillfällen och diskuterar hur cirkelledarens reflexivitet, t.ex. genom återkommande omprövningar av cirkelns färdriktning, kan vara av betydelse för skrivarcirkelmetodikens progressiva effekter även på längre sikt.

I Grete Swensens och Oddrun Saeters bidrag diskuteras en metod som de kallar ”köpcentrummetoden”. Författarna var på jakt efter subjektiva föreställningar om kulturminnen och valde att leta informanter i offentliga miljöer, på vardagslivets arenor. De utförde materialinsamlingen i köpcentra i tre städer med varierande resultat. Swensen och Saeter ser ändå fördelar med metoden, som att de på kort tid kunde hitta relevanta kontaktpersoner och bli introducerade till ett fält. Som nackdelar nämner de bl.a. praktiska bestyr som att lyckas notera informanternas synpunkter. En slutsats är att metoden bör kombineras med andra för att vara riktigt givande.

I slutet av boken återkommer Kerstin Gunnemark med ett kapitel som handlar om att forska i redan etablerade fält, och de för- och nackdelar som detta innebär. I ”Epilogen” uppmärksammar hon de hållplatser som kan ingå i en forskningsprocess och som innebär vissa överväganden. Det handlar om allt ifrån val av studiefält och betydelsen av personliga erfarenheter till kontakter med nyckelinformanter och hur resultatet ska skrivas fram. Enligt Gunnemark gör alla dessa hållplatser anspråk på att etnologen/etnografen stannar upp och gör medvetna och reflexiva överväganden.

Fördelen med *Etnografiska hållplatser* är de konkreta redogörelserna för de olika metodöverväganden som sker och bör ske i en forskningsprocess. Inte minst tror jag att forskarstuderande kan ha nytta av att ta del av hur

andra etnologer/etnografer har brottats med metodfrågor och på vilka grunder de har gjort sina vägval. Syftet med boken var kanske inte att ge läsaren konkreta råd och tips i metodfrågor, men denna ”bieffekt” är verkligen ingen nackdel. Det finns många tankar och idéer att låta sig inspireras av. Att boken behandlar metodprocesser ger också utrymme för författarna att diskutera och redogöra för icke avslutade forskningsprojekt och läsaren får så att säga möta vetenskapligt hantverk som inte är alltför tillrättalagt. Detta utgör en styrka med boken, men också en svaghet. Det är inte alltid lätt att förstå vad som är forskningsproblemet (hållplatsen eller vägvalet) och vad som är (den reflexiva) lösningen på detta problem. Reflexivitet kunde med andra ord ha behandlats mer explicit och i mer konkreta termer. Förvisso får läsaren veta att reflexivitet kan betyda olika saker och praktiseras på skilda sätt – många gånger handlar det om att synliggöra forskarpositionen, att inte omedvetet utöva makt och agera oetiskt. Men ibland kan jag tycka att reflexivitetsdiskussionen gör halt lite för tidigt. Hur reflexivitet kan vara en del av den kunskapsgenererande fasen får inte samma utrymme som reflexivitet som *defensiv strategi* – hur man genom att vara reflekterande och återkommande stanna upp i forskningsprocessen kan undvika (etiska) misstag och reproduktion av maktförhållanden i kulturstudier. Denna defensiva reflexivitet är förstås viktig, men jag kan sakna närmare redogörelser för hur reflexivitet medför att etnologer/etnografer blir bättre på att skapa ny kunskap om kultur och samhälle.

Bo Nilsson, Umeå

Marianne Larsson: *Män i baddräkt. En kroppslig kulturhistoria*. Nordiska museets förlag, Stockholm 2011. 135 s., ill. ISBN 978-91-7108-543-6.

I slutet av 1900-talet noterade många kropps- och maskulinitetsforskare något säregnet i det mediala landskapet. Tidningar och tv-program som vände sig till män tycktes blir allt populärare och innehållet i dessa överraskade, åtminstone delvis. Mannen förväntades vara intresserad av sin kropp på nya sätt, reklam för kosmetika och diverse skönhetsprodukter samsades om utrymmet med texter som avhandlade dieter och modevisningar runt om i världen. Förvisso förekom också mer traditionellt manliga inslag såsom träningsreportage där vikter ingick som en betydelsefull maskulinitetsmarkör, men iscensättningen av den manliga kroppen tycktes

ändå rymma något annat, något nytt. Men vad bestod detta nya egentligen av och var det så nytt? Denna fråga kan sägas utgöra en fond för Marianne Larssons studie *Män i baddräkt*.

I konkret mening handlar boken om badkläder för män, men också de ”badklädda kropparnas kulturhistoria” (s. 7). Studien fokuserar hur manliga kroppar har exponerats och objektifierats i texter, bilder och föremål. Med inspiration från Marcel Mauss diskuteras hur mannen har lärt sig en serie kroppsliga tekniker som gjort det möjligt att göra anspråk på maskulinitet, även då kroppen har varit mer eller mindre avklädd. Boken är kronologiskt uppbyggd, med utgångspunkt i några specifika modeller skildras mode, kropp och maskulinitet från tidigt 1800-tal fram till 2000-talets första decennium. I det första empiriska kapitlet undersöks de äldsta spåren av bad- eller simkläder för män, tidsmässigt befinner vi oss här vid 1800-talets mitt, då mannen rörde sig i vattnet med simbyxor. Det var först senare, vid tiden kring sekelskiftet, som baddräkt blev en norm även för män. Anledningen till detta var att en ny badkultur utvecklades vid badorter som Mölle. På badorternas stränder trängdes män och kvinnor med varandra och med hänvisning till moralen ställdes krav på att även den manliga överkroppen skulle skyllas. Om detta berättar Larsson i bokens andra empiriska kapitel. I det tredje och fjärde kapitlet visas hur 1920- och 30-talens längtan efter luft, hav och sol gjorde baddräkterna mer vågade än tidigare. I dessa kunde dessutom nya, androgyna könsidentiteter prövas. Det femte empiriska kapitlet undersöker vad som skedde då andra världskriget hade avslutats och folkhemmets friluftsvurm slog igenom på bred front. Vid denna tid försvann baddräkter för män i stort sett helt från badplatserna runt om i landet; enligt Larsson beror detta bl.a. på att gemensamma badplatser hade blivit så pass vanliga att mannen inte längre behövde skylla sin överkropp. Dessutom förväntades mannen kunna visa upp en muskulös och solbränd överkropp. Kapitlet följer modets förändringar fram till millennieskiftet och en serie olika modeller och baddräktsmaterial passerar revy. Det avslutande empiriska kapitlet behandlar trender under det inledande 2000-talet, med bl.a. surfshorts och en uppjagad debatt om unga män som badar med kalsonger under badbyxorna.

Män i baddräkt erbjuder spännande och lustfylld läsning, men det finns också en del aspekter som gärna kunde ha utvecklats. Det kulturhistoriska anslaget, exempelvis, tycks vara en metod som Larsson använder

för att förstå om, hur och varför maskulinitet har ändrat karaktär. Det är trots det något oklart vad som avses med kulturhistoria och studien hade varit än intressantare om detta begrepp hade diskuterats. Inte minst då kulturhistoria är ett begrepp som frekvent förekommer inom såväl historia och idéhistoria som etnologi. Men betyder det samma sak inom de olika disciplinerna? Finns det en särskild etnologisk dimension? Vad består i så fall denna av? Studien saknar överlag grundligt utvecklade teoretiska och metodologiska diskussioner. Är detta ett allvarligt problem? Inte nödvändigtvis. *Män i baddräkt* lockar till läsning, inte minst genom att studien innehåller ett rikt bildmaterial. Med hjälp av illustrationer får läsaren följa med in i de tidiga simskolornas rum, bekanta fotografier från badlivet i Mölle lyfts fram och dessutom förekommer idolbilder på Tarzan (eller åtminstone Johnny Weissmuller). Vid sidan av sådana bilder förekommer åtskilliga exempel på badkläder för män hämtade från mode- och postorderkataloger. En del bilder har många läsare förmodligen sett förut, t.ex. fotografierna från Mölle där klungor av baddräktsklädda män och kvinnor poserar framför kameran. Men Larsson betraktar fotografierna med skarp blick och lyfter fram detaljer som bidrar till att driva texten framåt. Ja, kanske är det just förmågan att använda och avlocka kulturhistoriskt intressanta iakttagelser ur bildmaterialet som är studiens verkliga styrka. Med hjälp av illustrationerna skriver Larsson med lätt hand fram en analys av hur maskulina kroppsideal har förändrats över tid, men hon pekar också på tydliga kontinuiteter.

Mannens och den manliga kroppens historia, idéhistoria och kulturhistoria har sedan 1990-talets senare del varit föremål för en stadigt växande mängd studier. När det gäller synen på manskroppen och maskulina ideal så tillför måhända inte *Män i baddräkt* särskilt mycket ny kunskap. Studien bidrar istället genom att studera ”exponeringen av den manliga kroppen i helt andra plagg än de strama och formella kläder som ofta går hand i hand med föreställningar om maskulinitet” (s. 7). Badkläder för män är ett område som tidigare inte undersökts i någon större utsträckning. Vi väntar med nyfikenhet på Larssons nästa detaljgranskning av den manliga kroppen och dess skyddande, textila skal.

Fredrik Nilsson, Malmö/Lund

Kekke Stadin: *Maktens män bär rött*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 266 s., ill. ISBN 978-91-7331-373-5.

Förr var den röda färgen förknippad med makten och den visades genom kungarnas och påvarnas scharlakans- och purpurröda dräkter. Nu syns den på sin höjd i slipsknuten strax under statsministerns haka, som annars mest är klädd i allvarsamt svart, grått eller mörkt blått. Har den röda färgen betydelse och finns där någon koppling till makt? I boken *Maktens män bär rött*, söker Kekke Stadin, professor i historia, svar på frågan. Här undersöks manlighet, manligt framträdande, kropp och kläder ur olika infallsvinklar i sju historiska studier.

Under det tidiga 1800-talet, efter förlusten av både Finland och Pommern, påbörjades en självrannsakan av den nationella styrkan. Samtidigt som Sveriges förlust började förklaras med soldaternas fysiska svaghet, lyftes myten om vikingen fram av Götiska förbundet. Konstnärerna och diktarna i Götiska förbundet vurmade för det säreget nordiska, och vikingen var en värdig motsvarighet till de antika mytologierna som länge hade stått högt i kurs som estetiskt ideal. Myten om vikingen blev även en tacksam förebild för den svenske mannen. En ny kroppskult växte fram. P.H. Ling startade sitt gymnastiska institut 1812. Femton år senare, 1827, grundades Stockholms simsällskap och ytterligare tre år senare ett segelsällskap och Patriotiska sällskapet för Sveriges hästkultur. De unga männen skulle disciplinera och träna sina kroppar. Som en kulmen, och som plåster på såren för unionsupplösningen med Norge, anordnades de olympiska spelen i Stockholm 1912. Nu kunde Sverige åter visa sin styrka och det var genom idrotten som segrarna vanns snarare än i krig.

Bilden av den svenske mannen som viking är en bild som fortfarande kännetecknar en typ av manlighet som vi väl känner igen. Tolkningen av manlighetens olika ideal utgör ingången för Kekke Stadin. Förutom vikingen så diskuteras Karl XI:s framställning av sig själv i ett slags visuell retorik, klädernas betydelse för makten och mannens förhållande till kläder och manlighet under de senaste tre seklen. De sju något olika kapitlen är ömsom tematiskt och ömsom kronologiskt upplagda. Ibland är det lätt att ta för givet att dagens kunskaper gäller som tolkningsfacit, men meningsinnehåll är av flyktig karaktär, vare sig manlighetsideal, estetiska ideal eller meningsinnehåll är determinerade, vilket gör en historisk tillbakablick befogad. Stadin ser verkar ingen komplett analys, eller en fix och färdig idé,

de separata kapitlen står för skilda ingångar till ämnet, men kan även läsas var för sig. Inledningen ger dock sken av att vara en mer sammanhållen bok, vilket först skapar lite förvirring. Det finns ett visst skifte i tempo mellan kapitlen och även en viss ”pratighet”, varav det senare är vanligt när man vill rikta sig till en bredare publik. Det kan vara en svår balansgång och jag hade nog föredragit ett rappare tempo i vissa kapitel. Å andra sidan är själva innehållet väl underbyggt och studierna känns relevanta för den svenska modekontexten, där det historiska perspektivet är välkommet. Boken öppnar även för jämförelser mellan kapitlen, och personligen har jag fastnat för möjligheten att jämföra manlighetens estetik och dess förunderliga pendlingar mellan sobert allvar och färgsprakande storslagenhet.

Det första kapitlet i den kronologiska ordningen handlar om kung Karl XI (1655–97). Kapitlet inleds med en anekdot om Karl XI som ”Gråkappan”, en folkets kung som klädd i böndernas vadmal ställde sig på den lilla människans sida i konflikter med överheten. Förklädd till en folkets man i grå kappa trädde han in som försvarare, tog av sig rocken och visade sitt rätta jag i det avgörande ögonblicket. Med detta exempel belyser Stadin vår samtida okunskap om dåtidens klädkoder. Vad vet vi egentligen om historiska material och vilket arv har de lämnat till våra samtida klädkoder? Hon visar också hur det här plagget har fått en avgörande retorisk funktion i en anekdot som även förmedlar ideologi. Exemplet, liksom kapitlet, talar alltså inte så mycket om manlighet som om Karl XI:s väl medvetna framställning av sig själv i beklädandets visuella retorik. Stadin låter analysen av kungaporträtten passera genom Karl XI:s unga år där klädernas praktfullhet lyser starkt, men som mot 1680-talet byts mot den flärdfrie soldatens ikonografi, och senare familjeporträtten med en kung i dovare färgskala som faderligt står bakom sin familj. Vad är det som får Karl XI att plötsligt lägga den överdådiga praktiken åt sidan? Det finns säkert flera anledningar och Stadin går egentligen inte in på orsakerna. Men då liksom nu förändrades modet och dess koder kontinuerligt.

En speciell typ av växlingar, den mellan den iögonfallande och den tillbakahållna estetikerna, har skett i flera omgångar allt sedan 1400-talet. Kapitlet med samma titel som boken, ”Maktens män bär rött” tar kanske särskilt avstamp i den frågan. Genom att fördjupa sig i den röda färgens historia i maktens korridorer märker författaren också hur färgens status har förändrats. I det florentinska 1400-talet var scharlakansrött den favoriserade färgen bland stadsrepublikernas furstar

och det påvliga prästerskapet. Efter det var rött länge en färg starkt förknippad med manlig makt, för att så småningom mer komma att förknippas med konstnärer och musiker, och därefter snarare med ett kvinnligt genus. Stadin fastnar vid det faktum att Fredrik Reinfeldt när han blev statsminister började använda röda slipsar, liksom den tidigare statsministern Göran Persson, och att färgen då på ett intressant sätt plötsligt såg ut att åter följa makten. Även om jag anser att Stadin gör det lätt för sig med sin poäng och analys genom att helt förbise att moderatledarens röda slips dök upp först sedan moderaterna även tagit över socialdemokraternas retorik och att det långt ifrån enbart kan ha handlat om att Reinfeldt hamnade i regeringsställning. Eller att anledningen till George W. Bushs röda slips också kan knytas till republikanernas röda partifärg – så illustrerar kapitlet hur den iögonfallande praktiken eller färgen pendlat i männens historia. Frågan om praktens och färgskalans genus är en sentida konstruktion. Om det från början handlade om olika moden i olika delar av den europeiska kontinenten, så tycks det först fram emot 1800-talet bli en fråga om kön. Under reformationen blev plötsligt svart en färg som fick stort uppsving i Tyskland som en protest mot det påvligt röda. (Betänk även Gustav Vasas val av färger, svart och guld.) Men också i motreformationens Spanien senare samma sekel ersattes färgerna av svart. Det var då som den svarta s.k. spanska dräkten blev det mode som snabbast spred sig över Europa. Under 1600-talet sker ett starkt skifte i och med franske kungen Ludvig XIV:s storstilade och färgrika prakt, som kom att bli ett nytt ideal bland de europeiska hoven. Till synes som en motreaktion, eller som ett politiskt ställningstagande, deklarerade den engelske kungen Karl II år 1666 att han med omsorg om statsfinanserna nu tog avstånd från det dyra franska modet för att istället anamma en sobrare tredelad kavajkostym. Och kanske kan man tolka Karl XI:s tappning av sig själv i avbildningarna några år senare i ljuset av detta ställningstagande? Omkring 1675 noterar Stadin en förändring i Karl XI:s avbildningar. Gestaltningarna av honom blir mer sparsmakade, både som den tappre soldaten och som familjefadern. I härförarporträtten framträder han mer som en bland andra, men också i porträtten av honom tillsammans med familjen är han mer nedtonad än tidigare. Vi får inte veta något om Karl II:s eventuella inflytande, men växlingen från prakt till återhållsamhet återkommer även senare i bokens övriga kapitel.

I det följande kapitlet lyfter Stadin fram den högst

reella roll som kläderna, oavsett estetiskt uttryck, hade i maktutövningen från sent 1500-tal till 1700-talet. Hon rör sig här med källor såsom brev, dagboksanteckningar och officiella skrivelser, där hovmän och ambassadörer beskriver klädernas betydelser vid såväl officiella representationer som för den privata karriärens skull. Även om hovfolket ofta fick lägga merparten av sin lön på kläder, så var det en av de främsta försäkringarna om en fortsatt karriär. Vid statliga representationer utomlands var kläderna ett sätt att visa sitt välstånd, men också sina anspråk.

Framme vid 1800-talet fördjupas sprickan mellan de två modekoderna, det pråligt färgstarka och det sobert tillbakahållna. Men det är nu inte en fråga om olika länder, utan om en uppdelning mellan könen, där det kokett pråliga blivit kvinnligt och det sobert återhållsamma blivit manligt, vilket J.C. Flügel på 1930-talet myntade som ”den manliga försakelsen”. Det är känt att London allt sedan 1700-talets slut kommit att bli centrum för herrmode, särskilt efter franska revolutionen, samtidigt som det franska modet blev ett hegemoniskt centrum för kvinnors mode. När de europeiska männen började följa det engelska istället för det uppseendeväckande franska modet, uppfattades det av senare uttolkare som att männen inte längre klädde sig i ”mode”; kanske beroende på att begreppet mode i sig förknippades med det franska modet. Men som Stadin påpekar så blev inte mindre mode mindre dyrt, istället var det i detaljerna som männen nu excellerade, även om det från männens horisont ofta hävdades att de inte var offer för mode. För offer för mode, det var något som gick på tvärs med de högt hållna moraliska anspråken. Måttfullhetens dygd var den främsta och skulle iaktas ifråga om känslornas svall, fåfängan och pengarna. Stadin påpekar apropå detta den intressanta förskjutningen från fokus på den stora magen (det odisciplinerade ätandet) mot de vältränade benen. Minns även att det var vid tidigt 1800-tal som de gymnastiska instituten grundades. På så sätt förenas klädedräkt och manlighetsideal, där klädernas koder för färg och snitt även blir koder för moral och manligt genus. Genom Thomas Manns *Familjen Buddenbrooks* släktkrönika, som beskriver den borgerliga familjen som ett porträtt av 1800-talets borgerlighet, följer Stadin mannen genom 1800-talet. Här framhålls noggrannheten med det fläckfria framträdandet, den kontrollerade känslsamheten, komplett med sedelärande historier om hur det går för de män som vill för mycket på fel sätt. Det bekanta manlighetsideal som framträder för 1800-talets borgerlighet är självkontrol-

len och det balanserade sinnelaget.

Detta tema följer med mannen in i 1900-talet. När manligheten undersöks i ett av de mer fängslande kapiteln, genom veckotidningar och intervjuer med män som är intresserade av bilar, får den balanserade känslokontrollen till synes en motsvarighet i begreppet *cool*. Analysen fördjupar sig i de metaforer som används av männen för att beskriva sig själva och sina bilar, och här är *cool* en av de återkommande metaforerna för hur en man ska vara. Det är dyra snabba bilar som galler och Stadin öppnar dörren till en värld av sensualism och homosocialitet där ett välputsat yttre, så när som på tredagarstubben, kombineras med tydliga föreställningar om bilarnas bekönade egenskaper. Männen i klubbarna för BMW och Porsche beskrivs påfallande lika när de möts på träffarna iklädda jeans, sneakers, keps och t-shirt eller pikétröja, dvs. ett nedtonat yttre. Vilket kompenseras av bilarnas mer uttrycksfulla former och design, som främst beskrivs i feminina ordalag av informanterna och i bilmagasinen. Samtidigt framställs bilens prestanda med maskulina liknelser. Härur drar Stadin sina slutsatser om vad som mer anses vara manligt, förutom coolheten. En bil kan alltså ha två kön samtidigt, där formen är kvinnlig och egenskaperna manliga, som att vara hårig eller skäggig, men också potent, manligt kraftfull, som en vild tjur, med muskler, ursinnig. Bilens egenskaper är inte coola, den är allt det som mannen inte kan vara med sitt nedtonade yttre. Däremot beskrivs ofta mannen bli ett med sin bil, i en nästan sexualiserad akt, där lusten och njutningen i körupplevelsen betonas. Föraren tämjer sin bil och får ”henne” att lyda sin herre. Alltjämt ska föraren vara cool, inte låta sig ryckas med av emotionerna som bilen framkallar.

Ett slags motsvarighet till coolheten och 1800-talets känslokontroll återfinns i stekarnas, eller bratsens, nonchalans eller laid-back-attityd. Liksom med coolheten handlar det om att uppvisa ett slags lätthet gentemot omvärlden, att inte låta sig bekommas, och att vara avslappnad. Här består undersökningsmaterialet av det tidiga 2000-talets nya medium, bloggen. Stadin följer en ung stekare i hans humoristiska och självreflekterande beskrivningar av sitt liv och sitt utseende. Utseendet är viktigt för de unga stekarna, vilket får författaren att dra paralleller till dandyn, vilka även har det gemensamt att de (oftast) kommer ur sina respektive århundradens övre samhällsklasser, och att den fåfänga omsorgen om ytan är vanlig, om än som undantag i en hegemonisk manlighet av avskalad chromofobi.

De två sista kapitlen utgör illustrationer av hur dagens

penningstarka mäns uttryck i kläder kan framträda helt motsatt, avskalat i jeans och mörkblått eller iögonfallande med rosa skjortor. Samtidigt är själva manlighetsbygget påfallande lika, som coolheten/nonchalansen, men även i att mannens identitet odlas i förhållande till de andra männen i gruppen, på tydligt homosociala arenor och följaktligen som en motsats till kvinnlighet. På ett ganska krasst sätt visar Stadin hur viriliteten (förutom styrkans, pengarnas och kunskapens makt, vilka också är återkommande), spelar en viktig roll i dessa manligheter, som illustreras med kvinnors roll som accessoarer eller som uttryck för status. På bilmässorna blir de unga kvinnorna reducerade till dekoration och runt männen som kan bjuda på champagne eller helrör är de unga kvinnornas främsta merit när de kan beskrivas i antal. Med detta sagt så uppenbaras här så till slut åter hur manligheten ännu inte är fast i den estetiska pendelns sobra hörn. De unga bratsen med prålig yta fylld av markörer, iögonfallande ställningstaganden med djävrt rosa skjortor och blanka frisyrier, bryter tydligt av mot den återhållsamma kodexen i BMW:s medlemsklubb. Om man ska hårdra det så visar metrosexualiteten på ett intressant sätt hur de två modekodexarna åter kan förenas och existera sida vid sida.

Kläder och genus är en intressant kombination att studera, eftersom det fångar upp mångtydiga kopplingar till både estetik, sociala praktiker och moraliska ideal i respektive tidsepoker. Om det är något som klädernas meningsbärande element särskilt markerar så är det skillnaden mellan könen. Åtskillnader markeras och ges betydelser. Kekke Stadins axplock från sex sekel belyser hur dessa skillnader har förändrats över tid. Det historiska panoramat fångar in berättelserna och fogar bitarna till en kumulativ bild av manligheten och manlighetens estetik och framställningskonst.

Lisa A. Svensson, Malmö

Kirsi Vainio-Korhonen: *Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland*. Svenska Litteratursällskapet i Finland. Atlantis, Stockholm 2011. 271 s., ill. ISBN 978-91-7353-448-2.

Kirsi Vainio-Korhonen, professor i Finlands historia vid Åbo universitet, presenterar i *Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland* det sena 1700-talets värld med fokus på sydöstra Finland. Vi får följa några adelsfamiljer och deras öden under flera decennier, där

grevinnan Sophie Creutz är bokens centrala gestalt. Hennes äktenskap med Lars Glansenstierna och nära vänskap med svågern Göran Magnus Sprengtporten är röda trådar i framställningen. Vi får även följa Sophie Creutz dotter Vendela Glansenstierna och maken Anders Munsterhjelm en bit in på 1800-talet. Livet för bokens huvudpersoner präglas starkt av samtidens politiska utveckling, särskilt av förhållandet mellan Sverige och Ryssland, det svensk-ryska kriget 1788–1790, sammansvärjningarna mot Gustav III, landsförräderi och dess konsekvenser. Genom Sophie Creutz ögon och nätverk stiftar läsaren också bekantskap med 1700-talets adelsliv till både vardag och fest.

Oppositionen mot kungen växte fram i kretsen kring Sophie Creutz, där idéer om republik och frigörelse från det svenska enväldet spirade. Flera av adelsmännen var starkt missnöjda med det svenska styret och en del föredrog en anslutning till Ryssland, om de fick behålla sina privilegier. Som en följd av Gustav III:s ryska krig och Anjalaförbundet drabbades denna adliga släktkrets av nio dödsdomar, där två verkställdes medan de övriga omvandlades till landsförvisning. Livet som krigsfånge i Ryssland blev en realitet för flera av männen i Sophie Creutz familj och släkt, och vi får en inblick i åren i exil, bl.a. genom Anders Munsterhjelm's dagboksanteckningar. Sophie Creutz make Lars Glansenstierna tillbringade först ett antal år i S:t Petersburg, dit sonen Magnus också flyttade, men hamnade senare i Holstein.

Det är slående hur de adliga familjerna länkades samman i ett internationellt nätverk, ibland genom släktkretsar som vävts samman genom äktenskap. En kosmopolitisk livsstil avtecknar sig där konversations-språket framför allt var franska men även tyska, och där det också var en fördel att behärska ryska. Männen och kvinnorna hade sina givna roller, men de gifta adliga kvinnorna kunde ofta agera med stor myndighet och i viss utsträckning besluta över sina tillgångar, även om deras män i realiteten var deras förmyndare. När männen befann sig långt från hemlandet fick kvinnorna förvalta gårdarna och sköta affärerna. Kvinnornas bokliga bildning var dock i allmänhet inte hög, vilket syns i deras illa stavade brev.

Även krigsfångarna ingick i den kosmopolitiska kulturen. De svenska krigsfångarna bodde i hyrda rum bland vanliga stadsbor i Nizjnij-Novgorod vid Volga, där de kunde tillbringa dagarna med läsning, kortspel, fiolspel och hushållsbestyr. De hade möjlighet att fritt umgås med andra, gå på supéer och baler och delta i sällskapslivet. Trots det längtade de flesta hem till Finland.

Vi får följa huvudpersonerna fram till 1820-talet, då Finland blivit en del av det ryska väldet. Det framgår med tydlighet att den svenska centralmakten inte förstått hur djupt missnöjet med det svenska styret varit bland många av de finska adelsmännen, särskilt bland dem i landets sydöstra hörn, som drabbats svårare än andra av gränskrigen. Vid fredsslutet 1809 fick Finland behålla den lutherska tron, svenskan som officiellt språk samt den svenska rätts- och förvaltningstraditionen. Samtidigt ivrade Göran Sprengtporten för ett självständigt Finland. Han använde gärna finska, och krävde av sina officerare kunskaper i finska. Genom sina idéer kan han ses som en föregångare till de nationalistiska strömningarna som senare under 1800-talet skulle uppmuntra intresset för den finska folksjälens och för en finsk nationallitteratur.

Sophie Creutz och hennes tid. Adelsliv i 1700-talets Finland ger en spännande inblick i den finska adelsmiljön i gränstrakterna mot Ryssland under sent 1700-tal och tidigt 1800-tal. Den politiska utvecklingen bildar de självklara ramarna för huvudpersonernas liv, vars personliga brev ger en bild av hur de tänkte och kände. Gripande är Anders Munsterhjelm's kärleksfulla brev till hustrun Vendela där hans kärlek till både henne och barnen är uppenbar. ”Söta älskade maka – Du mitt hjärtas nöje” skriver han från Svartholms fästning i februari 1808 i bitande kyla. ”Våra små söta ungar” formulerar han en annan gång i ett brev från fronten och ber att hustrun skall påminna barnen om att han älskade dem, ifall han skulle stupa. Men Munsterhjelm överlevde kriget, men hoppades innerligt att ingen av sönerna skulle välja den militära banan. Trots faderns önskan blev emellertid båda militärer, och den nya nationstillhörigheten förde dem långt bort från Finland, till Rysslands mest avlägsna delar. I det stora hela blev dock livet för den finska adeln sig tämligen likt efter anslutningen till Ryssland. Många av dem föredrog världsmetropolen S:t Petersburg som huvudstad, i stället för det lantliga Stockholm.

Eva Helen Ulvros, Lund

Lena Kåreland: *Ett sällsamt dubbelliv: Gurli Linders memoarer om åren med S. A. Andrée*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2011. 403 s., ill. ISBN 978-91-7331-395-7.

Det är den 16 april 1930. En åldrande dam sitter och ser tankfullt på ett porträtt som står inramat på hennes skrivpult. Framför porträttet står en liten vas med

violer. Porträttet föreställer den världsberömda polarfararen Salomon August Andrée. Bara några månader senare återfanns resterna av hans och hans medresenärers, Strindberg och Fraenkel, sista läger på Vitön. Damen är journalisten och barnboksförfattaren Gurli Linder (1865–1947) och det är hennes kärlekshistoria med August Andrée som skildras i Lena Kårelands bok *Ett sällsamt dubbelliv*.

Lena Kåreland följer här upp ett spår i Gurli Linders liv som hon tidigare lämnat åt sidan. I sin doktorsavhandling (1977) liksom i *Rätten till ordet* (2008) är det yrkeskvinnan Gurli Linder som beskrivs. I denna bok, som Kåreland betecknar som en kärleksbiografi, är det människan Gurli Linder som ges röst.

Dispositionen i boken är på ett sätt enkel. Den följer en kronologisk ordning där huvudaktörerna introduceras i två biografiska kapitel som sedan följs av sju kapitel som handlar om hur de träffades, blev förälskade, umgicks, Andrées avfärd och slutligen fynden efter expeditionen på 1930-talet.

Källmaterialet består främst av 104 brev som Gurli Linder skrivit till August Andrée under åren 1894–1896. Brevet kommenterades och bevarades av Andrée fram till hans avfärd med polarexpeditionen. Då återlämnades de till Gurli Linder, som lät en god vän förvara dem i över tio år. Korrespondensen var inte ömsesidig. De hade kommit överens om att Andrée inte skulle skriva till Linder på motsvarande sätt eftersom hon var gift och levde med sin familj. Kåreland betecknar breven som de källor som mest sannfärdigt återger kärleksrelationen eftersom de är skrivna i ”realtid” (s. 19). I den andra materialkategorin, Linders memoarer, som författades i tre omgångar under åren 1930–1943, är det en åldrande tillbakablickande Linder som skriver. Här kommenterar Linder sina egna brev från 1890-talet, där tiden, åldern och förändrade villkor utgör ett filter genom vilket hon tolkar dem och det som hände då. Den tredje materialkategorin består av sju handskrivna böcker som Linder skrev till var och en av sina döttrar, Greta, Estrid och Tyra under deras barndom och uppväxt. Dessa böcker handlar om barnen och familjen. De utgör ett viktigt komplement för förståelsen för Linders situation och känsloliv. Hon skriver bl.a. öppenlydligt om relationen till flickornas pappa och om hur illa hon for åren före skilsmässan 1903, då hon förlorade vårdnaden om de tre döttrarna.

Kåreland använder de tre materialkategorierna för att mejsla fram och ge röst åt Gurli Linder och hennes ”samtal” med Andrée. Källorna är producerade i olika

tider, med skilda mål och riktar sig till olika individer: döttrarna, Andrée respektive allmänheten. Tonen i texterna och valet av vad som faktiskt sägs skiljer sig åt. När Kåreland generöst refererar och återger såväl utdrag ur döttrarnas böcker, brev och memoarer träder en komplex kvinna fram. Författaren betonar att i brev och memoarer underordnar sig Linders berättarjag framför allt Andrée. I breven framstår Linder som sårbar och orolig att det underbara de upplever ska raseras. I memoarerna har Linder ett uttalat mål att berätta den ”sanna” historien om Andrée, som annars skulle försvannas. Hennes hjälte blir tydlig. I böckerna till döttrarna möter vi däremot en ganska gnällig person som beklagar sig över sin make. Möjligen är det en truism, men samtidigt tänkvärt, att när man talar om andra säger man mest om sig själv. Mellan raderna framträder en ganska fåfång karriärkvinna som åtnjuter anseende inom det intellektuella societetslivet i Stockholm.

I bokens första kapitel är det främst Kåreland som håller i pennan och skildrar Linder från födelsen på en herrgård utanför Örebro 1865 fram till hennes död 1947. Hon beskriver uppväxt, skolgång, umgänge och familjeliv. Paret Linder ingick i ett intellektuellt sammanhang i Stockholm, som bl.a. beskrivits av Linder själv i två böcker 1918 och 1924. Paret hade ett stort socialt umgänge genom engagemang i olika föreningar som Idun och Sällskapet Nya Idun. Linder var särskilt engagerad i kvinnofrågor och arbetade bl.a. för förändringar i flickors skoluniformer genom Dräktreformföreningen. Sällskapsliv, teater, konst, litteratur och politik framstår som en viktig del i paret Linders liv. Det är i dessa kretsar som Andrée dyker upp.

Bokens andra kapitel handlar om honom och är betydligt mer summariskt. Med utgångspunkt i andras än Linders skrifter skildrar Kåreland ingenjören och upp-täcktsresanden Andrée. Han föddes i Gränna år 1854. Hans karriär som ingenjör med utbildning och verksamhet i bl.a. USA beskrivs, liksom hans intresse för teknik och då särskilt för luftballonger. Han var också politiskt aktiv och engagerade sig även han i ”kvinnofrågan”. Han såg teknisk utveckling som den viktigaste motorn i kvinnors frigörelse.

Från kapitel tre, som handlar om hur de träffade varandra, drar sig Kåreland tillbaka och låter Gurli Linders egna ord i form av längre utdrag ur brev och memoarer få allt större utrymme i texten. Memoarer och brev visar att Andrée blev en allt flitigare gäst i det Linderska hemmet fr.o.m. 1892. Inledningen på deras relation var vänskaplig och omfattade hela familjen. Andrée kom

ofta på besök, åt med dem och lekte med barnen. När barnen somnat och Linders make dragit sig tillbaka till sitt arbetsrum hade de långa samtal på tu man hand. Linder skriver: ”jag hade intuition så snart det gällde dig. /---/ Redan då hände det att du sade: Det där har ingen förstått förut” (s. 159). Parallellt med hur de lär känna varandra mejslas en bild av sällskapslivet fram. Ett avsnitt handlar om vårfester på Skansen och om vänskapen med filologen och Nordiska museets grundare Artur Hazelius. Här vävs ord och fotografier samman och bildar ett berikande sammanhang (s. 162–166). Kåreländ citerar Linder, som skriver att Andrée var på plats i det Linderska hemmet när en inför vårfesten på Skansen nyuppsydd lappdräkt anlände: ”... när jag fick se dräkten hoppade jag genast i den, utanpå klänningen förstås.” Hon beskriver att hennes make gav henne en reprimand medan Andrée snällt försvarade henne. Texten innehåller flera fotografier från vårfester på Skansen och ett där Linder står iförd sin lappdräkt.

Övergången till kärleksrelation skildras i kapitel fyra. Den 18 april 1894 bekänner Linder för Andrée att hon älskar honom. Hon var då 29 år, gift med tre barn och han 40 år och ungt. Linders bekännelse finns återgiven i ett brev som hon skrev följande dag. Brevet är innerligt och ursäktande. Det pockar på förståelse från Andrée, men också förnuftig insikt om det omöjliga med det hela. Samtidigt som det är så härligt. Linder bubblar av förälskelse och det känns nästan som om hon koketterar genom sin underkastelse och sitt underläge inför honom. Hon skriver att hon vet att det är en kärlek som måste kvävas och som inte har någon framtid, men den måste ut. Vad Andrée tycker och känner kommer fram genom Linders kommande brev. Kärleken är besvarad. Dock är Andrée inledningsvis förvånad och Kåreländ skriver att Andrée ”trodde att han valts ut som lämpligt material för att föda en son till familjen Linder” (s. 181). Brevet från Gurli spritter av ivrig kärlek och hon verkar mycket lycklig. Hennes make Nils Linder börjar dock bli misstänksam.

I kapitel fem skildras genom breven hur ”paret” fortsätter att träffas i det offentliga sällskapslivet men även ensamma. Allt oftare talas de vid per telefon och de stämmer träff för kvällspromenader uppe vid Skeppsholmskyrkan. Kodade kärleksbetygelser utväxlas och särskilt violbuketter blir en betydelsefull romantisk symbol. Linder som tillbringar hela sommaren med familjen i skärgården gör sig vid ett tillfälle ett ärende in till staden. Denna händelse skildras ingående och romantiskt. Den kom att bli ett av de få tillfällen som

paret träffades ensamma hemma hos Andrée. Linder skriver att hon sedan dess bevarat blusen hon bar då. Relationens framväxt beskrivs i breven och känslan av Gurli Linders underordning finns kvar. ”Ditt gillande blev min ambition”, skriver hon. Brevet visar att Andrées intressen och framför allt drömmen om att resa med luftballong till nordpolen engagerade båda mycket.

Polarfärden ska bli verklighet och i kapitel sex skildras hur Andrée genom sina storslagna planer 1895 blir en offentlig person. I ett brev skriver Linder: ”Nu har det gått därhän att, som Hjalmar Söderberg formulerade det, kvinnans kärlek och mannens verk voro fiender” (s. 255). Hon fortsätter med att hon har bestämt sig för att inte vara fiende utan stötta honom i hans planer. I takt med att planerna inför avfärden fortskrider avtar dock brevskrivandet. Kanske också umgänget.

I kapitel sju sker den första avresan 1896, den som slutar med att expeditionen får avbrytas på grund av ogynnsamma vindar. Linder är sjuk av oro. Hennes hälsa vacklar. Hennes ord till Andrée när de åter möts är dock: ”Det här var en förfärlig olycka.” I memoarerna beskriver Linder hur Andrée då prisar henne för att hon förstod detta.

Det blir ny avfärd året därpå och hur den slutar får ingen veta förrän trettio år senare när fynden av expeditionens sista läger hittas på Vitön i augusti 1930. De två sista kapitlen bygger främst på Linders memoarer, som hon påbörjade i samband med fynden. Hon läser sina brev och blickar tillbaka. Hon tar det som sin uppgift att vaka över Andrées minne. Vid ett besök i Gränna museum beskriver hon hur hon såg Andrées Bibel ligga uppslagen i en monter. Uppslaget innehöll flera blasfemiska anteckningar av Andrée och Linder krävde att Bibeln skulle stängas igen och montern vara låst.

Linder är trött, gammal och allt mer desillusionerad. I sina memoarer för hon en dialog med Andrée och hon förklarar att han skulle ha blivit besviken om han överlevt och sett vad tekniken lett till i form av hot, förstörelse och krig.

I ett avslutande kapitel analyserar Kåreländ Linders situation som förälskad och kär i Andrée. Ett tema är att Linder som kvinna var barn av sin tid och att hon intog rollen som ”den andra”. Hon underordnade sig och sina intressen. Kåreländ diskuterar andra möjligheter än att dödförklara kärleken, så som paret gjorde. Linder kunde ha skilt sig. De kunde ha gift sig. Kåreländ ser kärleksbiografen som en källa till kunskap om samhället och den kvinnosyn som fanns då på 1890-talet.

Efter att ha läst *Ett sällsamt dubbelliv* tänker jag att

biografin ger mycket kunskap, om synen på mannen och om den ödmjukhet och beundran som finns inför en älskad person.

Det jag främst ställer mig kritisk till är det långa biografiska kapitlet om Gurli Linder. Det inleder boken, men upptar nästan en fjärdedel. Det är svårmanövrerat av flera skäl. Ett är att det florerar mängder av personer och namn som är svåra att veta exakt varför de är viktiga. Ellen Key t.ex. återkommer som en central person, men om man inte vet vem hon var mer än flyktigt får man bara underförstådda meningar om hennes kontroversiella position i Stockholms sällskapliv. Kapitlet bäddar för upprepningar och innehåller passusar om händelser som beskrivs längre fram av Kåreland eller genom Gurli Linders brev och memoarer.

En viktig källa i detta kapitel är böckerna till döttrarna och det är framför allt i beskrivningen av Linders skilsmässa, som skedde efter Andrées försvinnande, som dessa används. Linders röst framträder här som bitter och förtvivlad (s. 55 ff.). Hon vittnar om ett konfliktfyllt äktenskap som hon tiger sig igenom. Kåreland funderar över om skilsmässan berodde uteslutande på kärleksrelationen till Andrée, men sluter sig till att Nils Linder själv var orsak genom sitt allt mer kravfyllda förtryckande sätt. Men det finns inget konkret beskrivet. Till hans försvar kan man föreställa sig hur svårt det är att leva med en person som är djupt förälskad i en annan.

Det första mötet med Gurli Linder genom anteckningarna i barnens böcker blir tyvärr tråkigt. Hon verkar gnällig, egoistisk och förbittrad och det hänger med in i den fortsatta läsningen. Sammantaget är det dock intressant läsning och breven som Linder skrivit till Andrée är mycket fångslande. Kåreland återger dem generöst och har även i ett appendix ett antal brev i sin helhet. Det stora antalet fotografier i boken är också en viktig del i berättelsen och även där kan ett helt liv följas. De är dock extra intresseväckande när de vävs samman med text som i t.ex. berättelsen om lappdräkten.

Kristina Gustafsson, Lund

Louise Brodin: *Axel Nilsson – Museiman och föregångare*. Warne förlag, Göteborg 2011. 248 s., ill. ISBN 978-91-85597-34-5.

Vem var Axel Nilsson? Nu är han nästan glömd, men i sin tid var han en av de verkligt stora i museiyrkets tidiga skede. Så här beskriver vännen Axel Romdahl honom i sina memoarer 1951: ”Man kände att det strålade

kraft av honom och han hade krafter att dela med sig så länge hans hälsas dagar räckte. I själva verket har Axel Nilsson för svenskt museiväsende betytt mycket mer än som framgår av protokoll och årsberättelser.” Det är därför på tiden att han får sin biografi skriven och nu har hans sondotter Louise Brodin skrivit en fullmatad och vackert illustrerad bok om sin farfar, som dog långt innan hon föddes.

Axel Nilsson var född 1872, hans förfäder hade varit mjölnare i Genarp. Fadern var agronomutbildad och inspektor på ett storgods i Skåne men dog när Axel bara var fem år. Änkan med de fem barnen flyttade till Lund för att underlätta barnens skolgång. Senare, under studieåren i Lund, anställdes han av Georg Karlin på Kulturen och där började hans museibana. På uppdrag av Karlin inventerade han, mätte upp och fotograferade gammal bebyggelse på landsbygden i de tidigare danska landskapen och deltog i flyttandet och inredningen av Kulturens Blekingestuga. Det blev en förberedelse till hans kommande verksamhet på Skansen. På Kulturen studerade han äldre skånska textilier och för museets konstlotteri ritade han bildvävnader och möbler. Han lärde sig hantverk för att förstå hur saker gjordes, han lärde sig t.ex. att väva gobeläng och knyta ryaknutar, erfarenheter som senare ledde fram till chefskapet för Röhsska museet i Göteborg.

Han kallades till Stockholm 1902 för att arbeta med inredning och utställningar i Nordiska museets då nya byggnad. Vid Livrustkammarens inflyttning i museets stora hall fick han hand om ledningen under det halvår som överintendenten Cederströms sjukdom varade. Men bäst trivdes han på Skansen där han ledde uppförandet av Ravlundagården, som han valt ut under resor i Skåne (gården brann ned med alla inventarier 1972). Gunnar Hazelius, som hade efterträtt sin far som chef för Skansen, var tillfälligt sjuk, varvid Axel Nilsson blev hans ersättare.

Under Stockholmstiden, som varade fram till 1914, undervisade han arkitektstudenter på Tekniska skolan i allmogens träbyggnadskonst. Han planerade ett större arbete i ämnet, grundat på egna uppmätningar, skisser och egna fotografier, ett arbete han dock aldrig genomförde. Under drygt tio år deltog han i Nordiska museets kulturhistoriska expeditioner i många delar av Sverige. Louise Brodin letade förtvivlat i museets arkiv, som är uppbyggt topografiskt, inte på undersökare. Till slut fann hon hans dokumentation över gården Sveden nära Falun, känd som Linnés bröllopsgård. Hon blir imponerad över noggrannheten och klarheten i doku-

mentationen och också i annat material hon slutligen hittar. En uppsats om övergångsformer mellan blockhus och korsvirkeshus, tryckt 1903, glasklar och illustrerad med egna konstruktionsritningar, ingår i faksimil som ett oväntat inslag i Brodins bok.

Nilssons arbetstakt var hög. Från elva på förmiddagen till fyra på morgonen arbetade han, men det var också en hel del umgänge och festande. Han hade nu många tillfällen till resor för museets inredning till museer i utlandet och för Skansens räkning i Sverige. Han tyckte om att resa, men hade inga egna pengar att resa för. Det sades att för att vara museiman måste man ha egen förmögenhet eller en rik hustru. Axel Nilsson hade ingendera. En sommar låg han ute på resor för Skansen och berättar i ett brev att han mätt upp omkring 300 byggnader (hur nu det kunde vara möjligt?). Han tyckte stockholmarna var riktiga latoxar som gick till sängs redan vid 11–12-tiden och dessutom gäspade ett par timmar dessförinnan.

I Göteborg planerades ett nytt konstslojdmuseum. Axel Nilsson kallades dit för att bedöma inkomna ritningar. Han förkastade alla, gjorde ett nytt program för museet och en ny tävling som vanns av vännen Carl Westman. Axel Nilsson med sin stora erfarenhet av museibygnader deltog i varje detalj i planerna. 1914 valdes han till museets förste chef och blev dess skapare. I museets program ingick att samlingarna skulle vara av yttersta kvalitet. Det gällde att insamla genom inköp i utlandet eller i Sverige. Generöst presenterar Brodin medarbetarna på museet och stadens starka män som lotsade projektet lyckligt i hamn. Röhsska konstslojdmuseet invigdes i september 1916 och har förblivit landets enda konstslojds- eller konsthantverksmuseum.

I Brodins bok finns många, långa och välfunna citat av Axel Nilssons vänner och kollegor, som berättar om honom i olika verksamheter. Där finns roliga bordsvisor, bl.a. en som härmar Axel Nilssons skånska tungomål, men också ett stort antal utdrag ur brev som han skrev under tiden vid Nordiska museet till bäste vännen Adolf Roth i Malmö. De innehåller, som vänbrev gör, stort och smått. De är ofta roliga och handlar mycket om hans jobb. Här en passus om stridigheterna 1902 om utformningen av museets permanenta utställningar: ”Här är för tillfället djävliga strider inom museistyrelsen. Striden drivs med all tänklig personlig hätskhet efter som den även är en strid om makten, men i grund och botten gäller det systemet vetenskap kontra varieté.” Själv stödde han den vetenskapliga linjen, Hazelius dioramer hade spelat ut sin roll.

Redan från ungdomen hade Axel Nilsson ett hjärtfel, som utvecklades till kärlekskramp. Symtomen kunde lindras med morfin, men sjukdomen blev naturligtvis inte bättre av det hektiska liv han förde. Efter en tids sjukdom avled han 1924, endast några och 50 år gammal, i sitt hem på landeriet Stora Katrinelund, som då låg i Göteborgs utkant. Han efterlämnade hustru och sonen Göran, som så småningom också kom att bli chef för Röhsska museet.

Den bild Louise Brodin ger av Axel Nilsson är en kraftkarl som söp och svor, som hade en enorm arbetsförmåga och rika gåvor. Han var en skicklig organisatör, glad sällsamsbror, vänfast, konstnärlig både som tecknare och möbel- och husarkitekt, utmärkt fotograf och konstruktör. Han var en man som levde fort och fick otroligt mycket gjort. Han skrev inte mycket, hade väl inte tid, kanske var det mest osignerat i museikataloger. Men breven som vi nu får ta del av öppnar vägen till hans personlighet. Tidigare var det svårt att få ett grepp om vem han var. Nu vet vi bättre tack vare Louise Brodins både personliga och sakliga skildring.

Men jag har några invändningar. Det finns en hel del slarvfel, t.ex. Erik Wettergren var aldrig riksantikvarie, han var chef först för Dramaten och sen för Nationalmuseum. Begreppet högskolan i Uppsala har jag som uppsaliensare svårt att smälta. Och slutligen hade man önskat ett personregister med hänvisning till sida, inte bara en liten förteckning över de allra närmaste. Detta är dock småsaker. Axel Nilsson har varit en intressant bekantskap att göra.

Elisabet Stavenow-Hidemark, Stockholm

Lena Roos: *Att studera medeltiden*. Studentlitteratur, Lund 2008. ISBN 978-91-44-03649-6.

Att studera medeltiden är en lite annorlunda introduktionsbok i medeltidsstudier. Den innehåller nämligen inte bara en redogörelse för den akademiska disciplinen medeltidsstudier, utan behandlar också lekmanaintresset för medeltiden. Den speglar därtill den utveckling som har skett i inriktning inom medeltidsstudier, där ”de Andras” medeltid har börjat få allt större utrymme. De fält som uppfattades som viktiga när jag själv tog grundkursen i medeltidskunskap – såsom diplomatik och paleografi – nämns visserligen i förbigående, men utgör inte längre huvudnumren i en introduktion till studiet av denna tidsperiod.

I kapitel ett försöker Roos ringa in vad medeltidsstudier är. Detta gör hon genom att diskutera medeltiden som begrepp. Dels beskrivs termens uppkomst under renässansen, då den som bekant kom att beteckna den mellanliggande tid som skilde renässansens guldålder från antikens. Dels avhandlas de moderna historiografiska avgränsningskriterierna, som fokuserar på politiska, ekonomiska och religiösa omvälvningar, såsom Västroms fall ca 500 e.Kr. samt kapitalismens framväxt och uppdelningen av Europa i protestantiska och katolska områden ca 1500. Skillnaden mellan periodindelningen för det kontinentala Europa och Norden förklaras, varefter författaren vänder sig till medeltidsstudier som ett akademiskt ämne. Fältets tvärvetenskapliga karaktär betonas, och därmed den bredd av material och perspektiv som kan användas för att förstå medeltida liv, tänkande och historia. Varför medeltidsstudier som ämne har rönt relativt ringa intresse i Sverige behandlas också: forskarna har hellre koncentrerat sig på stormaktstiden, då Sverige var ett rike av betydelse snarare än en avlägsen avkrok som under medeltiden. Det faktum att den svenska humanistiska forskningen fortfarande bedrivs inom ramen för traditionella institutioner snarare än på fristående tvärvetenskapliga forskningsinstitut har kanske också hindrat medeltidsstudier från att etableras som akademisk disciplin.

De tre följande kapitlen behandlar de huvudsakliga källmaterialen inom medeltidsstudier: text, arkeologi och konst. Kapitlet om text diskuterar hur vi skall förhålla oss till medeltida texter. Hur påverkar textens genre dess utformning och vad vi kan utläsa av den: kan man vaska fram "fakta" eller belyser den istället idéer och värderingar i sin samtid? Källkritikens grunder – kunskap om källan, avstånd till det som beskrivs och tendens – berörs, liksom grunderna i textkritik. Roos behandlar hur en textkritisk utgåva ser ut och hur forskaren går tillväga för att åstadkomma en sådan. Begrepp som *emendation* och *konjektur*, som hänför sig till forskarens förändringar i texten, förklaras, och även hur man åskådliggör relationen mellan olika handskrifter i ett stemma för att rekonstruera den ursprungliga texten, dess arketyper. Förutom denna stemmatiska form av textutgivning, som lämpar sig väl för texter som finns bevarade i många handskrifter och är skrivna på latin, beskrivs också den diplomatariska, som främst bygger på en enskild handskrift. Därtill diskuteras den postmodernt inspirerade kritiken av den stemmatiska textutgivningen, där förändringarna i handskrifternas läsart tolkas som anpassningar till föränderliga sociokulturella

kontexter. I detta kapitel introduceras också textstudiets hjälpvetenskaper, såsom diplomatik (dokumentanalys), paleografi (skrivstilens utveckling) och kodikologi (den fysiska bokens historia).

Kapitel tre ägnas åt medeltidsarkeologin, dess material och metoder. Förhållandet mellan text och arkeologi belyses, särskilt problematiseras den ibland vilseledande förförståelse kännedomen om skriftliga källor kan ge vid tolkningen av ett arkeologiskt material. Att förståelsen av ett arkeologiskt material kräver tolkning i en högre grad än skriftliga källor poängteras, liksom att det förra ger en inblick i bredare befolkningslagers liv och levnadsvillkor på ett sätt som det senare sällan gör. Grundläggande metoder för identifiering av boplatser, såsom survey och flygfotografering, fosfatkartering, georadar och magnetometer presenteras. Därefter följer en beskrivning av relativa och absoluta dateringsmetoder: typologi, kol-14-metoden samt dendrokronologi. Detta underkapitel framstår som lite problematiskt. Kol-14 är så pass inexact som dateringsmetod att den inte är så användbar uppe i medeltid, eftersom osäkerhetsmarginalen är +/- 75 år, dvs. sammanlagt 150 år, och inte 50–70 år som Roos påstår. En så betydelsefull metod som myntdatering nämns inte alls i detta sammanhang. Osteologins bidrag till vår kunskap om den medeltida människans liv behandlas, och skillnaden i tolkningsperspektiv mellan processuell och postprocessuell arkeologi berörs. Den processuella arkeologin bygger på ett antagande om generellt giltiga samhällsliga utvecklingsfaser, medan den postprocessuella betonar det mer kontextbundna. Slutligen diskuteras genusarkeologi och experimentell arkeologi som alternativa forskningsinriktningar.

I kapitel fyra behandlas materiell kultur och konst: byggnadsarkeologi, arkeologiska föremål och medeltida bildkonst. Kopplingen mellan dessa och ideologi bildar en röd tråd genom kapitlet, och yttrar sig bl.a. i diskussioner kring hur klosterbyggnaders utformning speglar ideologiska och teologiska tankegångar, hur kristendomens införande syns i ett förändrat klädmode, och hur breddad social rekrytering av pilgrimer i senmedeltid avslöjas av nya fyndmönster. Bokilluminationer och kalkmålningar i kyrkorummet dryftas som ideologiskt laddade budskap till betraktarna; vissa av dem var särskilt riktade till kvinnor. Detta kapitel upplever jag som lite obalanserat: arkeologin spiller över från föregående kapitel och tränger ut konsten, som hade förtjänat större utrymme. Att arkeologin delas upp på två kapitel ger också strukturella problem. Det är här som myntdatering

tas upp, lösryckt från övriga dateringsmetoder. Beskrivningarna av grundläggande analysmetoder som präglar kapitel två och tre förekommer inte i detta kapitel, där ikonografiska metoder till exempel hade kunnat ingå.

Efter dessa tre inledande kapitel om hur man bearbetar och analyserar material förflyttas fokus mer mot vetenskapliga perspektiv. Kapitel fem belyser genusvetenskapliga perspektiv på medeltiden. Begrepp som kön, genus och genusordning samt queer- och intersektionalitetsforskning förklaras, men tonvikten ligger på konkreta exempel på forskning kring medeltida uppfattningar om manligt och kvinnligt. Särskilt kvinnor som avviker från normen lyfts fram: kvinnliga skrivare i 1100-talets bayerska kloster, judiska "gudmödrar" vid omskärelse vid samma tid, beginerna på 1200-talet som levde i klosterliknande gemenskaper, och kvinnliga deltagare i korståg. Framväxten av maskulinitetsforskning inom medeltidsstudier representeras av forskning kring synen på manlig sexualitet och manskroppen, om framställningen av icke-kristna män som mindre manliga eller rentav kvinnliga, och om universitetsstudenters identitetsskapande. Här är författarens inläsning på medeltida genusstudier stark, men de allmänna strömningarna inom genusvetenskapen har satt färre spår. Den återgång till att enbart använda termen "kön" som finns i senare tids forskning framträder t.ex. inte tydligt.

Kapitel sex är en forskningshistorisk översikt över forskning kring de medeltida judiska, muslimska och bysantinska kulturerna. Roos beskriver den kontext i vilken forskningen har vuxit fram, och visar hur den alltmer börjat ses som en del av studiet av medeltiden, även om den fortfarande inte har vunnit den acceptans inom medeltidsstudiekretsar den hade förtjänat. Till skillnad från föregående kapitel sägs det ganska lite om konkreta forskningsresultat, och avsnittet om bysantinologi är inte lika utförligt som underkapitlen om judaistik och islamologi.

Kapitel sju handlar om hur samtiden färgar vårt sätt att skriva historia, dvs. det handlar om historiografi och i förlängningen historiebruk, bruket av historien för ideologiska ändamål. Som exempel har författaren valt historieskrivningen kring korstågen, med början från samtida skildringar fram till i dag. Medeltida västerländska korstågskränikörer betraktade i allmänhet korstågen som ett försvarskrig, då den muslimska expansionen upplevdes som ett hot mot pilgrims mål i Jerusalem och mot kristna i östra Medelhavsområdet. Samtida judiska kränikörer uppfattar korsfararna som vidskepliga: de tror att Gud ger dem tecken att han står på deras sida. Den

kristna korstågskritiken börjar växa fram på 1600-talet, och är allmänt omfattad bland upplysningstänkarna. För dem tillhörde korstågen den mörka medeltiden, som de ville distansera sig ifrån. På 1800-talet blev korsfararna nationella hjältar, som försvarade kung och fosterland, medan de på 1900-talet ofta sågs som drivna av girighet. På senare tid har korstågens förankring i ideologi lyfts fram. I takt med att genusvetenskapen respektive judaistik, islamologi och bysantinologi har nått inflytande inom medeltidsforskningen, har kvinnorna på korståg och judiska, muslimska och bysantinska perspektiv på korstågen blivit föremål för undersökning. I detta kapitel integreras sålunda de insikter som vunnits i de två föregående kapitlen i analysen av ett specifikt material.

Kapitel åtta presenterar digitala resurser, såväl bibliografier som utgivna medeltida texter. Här ges även tips på sökteknik. I kapitel nio diskuterar Roos förhållandet mellan de akademiska forskarna och medeltidsentusiaster. Hon behandlar olika förklaringar till det stora intresset för medeltiden i våra dagar: medeltiden som vår egen tids barndom, tidsperiodens exotism och igenkänningsfaktor, medeltiden som väl ägnad åt iscensättning, och medeltidens annorlundahet. Ett avsnitt om medeltiden i skönlitteratur och film bildar sedan utgångspunkten för en bredare diskussion kring hur forskare och lekmän skall kunna samverka i högre grad i framtiden. Roos nämner Umberto Eco's *Rosens namn* som ett exempel på hur en akademiskt väl underbyggd roman samtidigt kan vara njutbar för envar, och Jan Guillous böcker om Arn på hur en skönlitterär romansvit kan skapa ett intresse för lokalhistoria. Roos lyfter fram goda förebilder för ett samarbete mellan forskare och lekmän, och analyserar också varför det inte alltid har fungerat tidigare. För forskarnas del pekar hon på att de dels har saknat utbildning och övning i populärvetenskapligt skrivande och föreläsande, dels att tredje uppgiften fortfarande inte värderas så högt vid tjänstetillsättningar och anslagsfördelning. För medeltidsvännernas del kan bristen på samarbete kanske förklaras av att de misstror akademikernas förmåga att uttrycka sig begripligt, och den grundläggande skillnaden i förhållningssättet till medeltiden mellan de två grupperna: medeltidsvänner kan säga att de "älskar" medeltiden, medan forskarna på sin höjd är "fascinerade" av den. Medeltidsvännerna upplever kanske att den akademiska dissekeringen av medeltiden "förstör" perioden. Kapitel avslutas med en vädjan om ökat forskarengagemang i kunskapsförmedlingen till allmänheten, inte minst till barn och unga, för att trygga återväxten av historieintresserade studenter att fylla universiteten med.

Till varje kapitel finns en litteraturförteckning med tips för fördjupande läsning, men regelrätta noter saknas i själva texten. Denna är dock skriven på ett sådant sätt att det ofta är lätt att lokalisera rätt källa, t.ex. genom att ord i titeln återkommer i Roos text.

Att studera medeltiden är en ambitiöst upplagd bok som kanske inte alltid infriar förväntningarna, av den enkla anledningen att ingen enskild författare kan behärska alla de områden som täcks in. Det märks att Lena Roos främst forskat på text, för på den punkten är hennes arbete utmärkt. Det är stor skillnad i nivå på kapitel ett å ena sidan och kapitel två och tre å den andra. Jag hade nog försökt samarbeta med en medeltidsarknolog och en konsthistoriker i dessa senare kapitel, eller åtminstone bett dem om omfattande kommentarer och tips. Nu minskas värdet lite på en bok som i övrigt är intressant, lättläst och skriven av en kunnig medeltidsforskare. Roos har verkligen ansträngt sig att förklara allt så begripligt som möjligt, och det anser jag att hon har lyckats med.

Camilla Asplund Ingemark, Lund/Åbo

Jan Svanberg: *Västergötlands medeltida stensulptur*. Signum, Stockholm 2011. 195 s., ill. ISBN 978-91-86221-11-9.

Näst efter Gotland är Västergötland det landskap som är rikast på medeltida stenkonst, så det är anmärkningsvärt att landskapets stensulptur inte behandlats mer ingående. Senast något större arbete publicerades i ämnet var för nästan 100 år sedan (Ernst Fischer: *Västergötlands romanska stenkonst*, 1918). Därför är det glädjande att konsthistorikern och professorn Jan Svanberg nu har skrivit boken *Västergötlands medeltida stensulptur*. Denna bildskatt är formad i sandsten precis som den gotländska stenkonsten kan vara, men västgötsk stensulptur har hämtat sin inspiration från annat håll och är mer besläktad med Jyllands granitsulpturer. I synnerhet har urgamla sjöförbindelser mellan kusterna där vi idag finner Göteborg och Frederikshavn varit viktiga impulser.

Svanberg har valt att fokusera på byggnadskonsten, även om han uppehåller sig vid utvalda gravvårdar på Hällstads kyrkogård, i Gudhems och i Varnhems klosterkyrkor. Några dopfuntar diskuteras också men det är huvudsakligen byggnaderna som tas upp, eftersom dopfuntar och liljestenar inventerats tidigare.

Boken är indelad i två större avdelningar: den ro-

manska och den gotiska stensulpturen, av naturliga skäl är den senare avdelningen mer omfattande än den förra, eftersom Västergötland har mer bevarad gotisk stenkonst än romansk. I förra avdelningen diskuteras framför allt stensulpturerna som verkat i landskapet. I den senare avdelningen ryms flera intressanta kapitel där Svanberg bl.a. skriver om drottning Katarinas och Birger Jarls gravvårdar och de omdiskuterade stenhuvudena i Skara domkyrkas interiör.

Det som utmärker den medeltida stenkonsten i Västergötland är att så många av skulptörerna är kända till namnet. Flera stensulpturer har signerat sina verk på latin eller med runor och några har försäkrat sig om att gå till eftervärlden genom att avbilda sig själva. Västergötland har mer än dubbelt så många signerade stensulpturer från medeltiden än något annat svenskt landskap. Svanberg menar att stensulpturerna i Västergötland var en grupp ovanligt självmedvetna yrkesmän som gärna signerade sina verk. Läsaren får lära känna bl.a. Härjämästaren och Ottravadsmästaren. Den senare skapade i kyrkorna i Falbygden en rad innehållsrika symbolbilder för gott och ont, död och uppståndelse både på portalreliefer och på dopfuntar. Favoritdjuret tycks ha varit lejon eftersom det är ett återkommande motiv för denne stensulptör.

Härjämästaren, som troligen kom från Italien, har inte skulpterat några lejon, men däremot björnar i några mindre vanliga sammanhang. Björnarna finns ovanför Härja kyrkas portal och i korets östgavel. Bevarade björntämjarmotiv finns i Frankrike, England och Italien och kan enligt Svanberg symbolisera utmaning och triumf över döden.

Ytterligare ett intressant motiv är bladmannen, kanske mer känd under den engelska benämningen ”*The Green man*”. Mansansikten med blad växande ut ur mun, näsa och ibland ögon finns på flera håll i Västergötland, t.ex. i Gudhem, Varnhem, Skara. Bladmannen är en mycket gammal figur som ursprungligen har ett samband med fruktbarhet och växtlighet. I Skara domkyrka kan växtornamentiken kring en bladman t.o.m. artbestämmas, han är omgiven av vinblad. Ofta har bladmannen ett sorgset ansiktsuttryck, såsom i Varnhem och i Skara. I den tidiga kristna konsten tycks bladmannen ha uppfattats som en växtdemon, men betydelsen har skiftat med tiden och motivet har, exempelvis på gravvårdar, kommit att tolkas som en symbol för både livet och döden.

I bokens andra avdelning granskar Svanberg ingående drottning Katarinas gravvård, som förmodligen huggits av en fransk stensulptör. Originalen finns idag

på Statens historiska museum, en replik är placerad i Gudhem. Katarina Sunesdotter var gift med Erik den läspe och halte och hennes fester var abbedissa i nunneklostret i Gudhem. Där slutade Katarina sina dagar någon gång efter februari månad 1253, då hon i samtida källor nämns som död.

Svanberg presenterar nya intressanta uppgifter. Var-ken Erik Dahlbergh eller Peringskiöld har avbildat drottning Katarinas gravvård på ett korrekt sätt. Dahlbergh lät bl.a. skriva en egenhändigt uppdiktad inskrift i sin teckning i form av text som löper runt gravstenens tre sidor. Där står: *Divae reginae GUTAE cippus quondam erectus in conditorio Reginae, servatur nunc in templo parochiali*, översatt till svenska: ”Den gudomliga drottning GUDAS gravsten, en gång uppställd på drottningens grav, men nu förvarad i sockenkyrkan.” Så kan det naturligtvis inte ha stått på gravstenen.

En hel del saknas på gravvården. Studerar man fragmenten noga kan tre små figurer vid Katarinas huvudgård urskiljas. De föreställer hur den avlidnas själ tas om hand av änglarna. Denna föreställning, som är mycket vanlig i medeltida gravkonst, skildras på drottning Katarinas gravvård genom att en liten naken figur sitter på huk mitt i en duk. På var sida om den lilla figuren finns en ängel som sitter i en karmstol och håller i duken. I den andra handen håller änglarna var sitt vaxljus, av tekniska skäl har dessa fått framställas horisontalt nedfällda. På Dahlberghs stick har figurerna förvanskats till ett enda flygande huvud med vingar, så brukade själen nämligen återges på 1600-talets gravstenar. Ännu mindre syns av de fragment som har varit en framställning av två par små munkar som sitter och läser en evig förbön eller själamässa (*missae defunctorum*), som hjälp i skärselden, för drottningen. Under medeltiden var man beredd att donera rejält tilltagna summor till klostren om klosterbröder och -systrar lovade att läsa böner och själamässor över den döda; trots detta är framställningar av själamässor mycket ovanliga. Stenformerna på gravstenen, som skall föreställa pergamentsblad, har en gång varit bemålade, kanske med själamässans inledningsord: *Requiem aeternam dona eis, Domine* (Herre, giv dem den eviga ron).

De omsorgsfullt utmejslade västgötska stensulpturerna är fyllda av budskap som Svanberg tolkar och delger läsaren på ett intresseväckande sätt. De fina fotografierna till *Västergötlands medeltida stensulptur* står två av Svanbergs tidigare elever för, Rolf Green och Kjartan Hauglid. Men som läsare kan man önska att boken skulle innehålla ännu fler bilder, och gärna fler

detaljbilder. Nu diskuteras motiv som inte illustreras, exempelvis den märkliga scenen i Härja kyrka där fyra män håller varandra i händerna medan två av dem lyfter ett tjurhuvud. Jag vill gärna se motiven när jag läser de detaljerade beskrivningarna av dem och de intresseväckande resonemangen kring möjliga europeiska impulser. Det hade även varit intressant med en kulturhistorisk infallsvinkel till diskussionen om några av motiven. Den gedigna litteraturlistan innehåller huvudsakligen referenser till konsthistorisk litteratur, vilket kan uppfattas vara en brist beroende på vem läsaren är. Trots det fyller boken en stor lucka och kommer helt säkert att öka intresset för det kulturarv som den medeltida stensulpturen i kyrkorna och klostren utgör.

Ritwa Herjulfsson, Visby

Birgitta Odén: *Sture Bolin. Historiker under andra världskriget*. Kungl. Vitterhets- Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar. Historiska serien 27, Stockholm 2011. 101 s., ill. ISBN 978-91-7402-402-9.

När Birgitta Odén blev professor i historia 1965 (som den första kvinnliga professorn vid Lunds universitet) var det sin lärare Sture Bolin hon efterträdde. Nu har hon, lagom till sin nittioårsdag, skrivit en bok om honom. Redan tidigare har hon för övrigt ägnat honom en uppsats i samlingsverket *Svenska historiker: Från medeltid till våra dagar* (utgivet 2009 av Ragnar Björk och Alf W. Johansson).

Att Birgitta Odén återkommit till ämnet har sin särskilda förklaring. Hon vill rentvå sin föregångare från de beskyllningar som riktats mot honom för tyskvänlighet och rasism. Inte minst blir det Sverker Oredsson och dennes bok *Lunds universitet under andra världskriget* som ställs i skamvrån vid denna uppgörelse.

Odén tar ett principiellt grepp på sitt ämne. Hon knyter an till Linköpingsforskaren Martin Kylhammar och dennes begrepp ”faktoid”. Med ”faktoid” menar han en försanthållen felaktighet som lanseras med forskningens auktoritet och sedan vinner spridning genom att traderas från sammanhang till sammanhang. Ofta finns ett politiskt syfte bakom tillverkningen av faktoider.

Ett bra exempel på faktoidframställning är de mer eller mindre automatiska beskyllningar som riktas mot konservativa författare verksamma under 1930- eller 40-talen för att ha varit Hitlervänliga.

Ett celebret exempel kom 2000 när Herman Lindqvist

gav ut sin *Historien om Sverige: Drömmar och verklighet*. Där beskylldes historikern Karl-Gustaf Hildebrand för att ha varit nazistiskt anstucken och ha motsatt sig invandring till Sverige av några judiska läkare. Skälet var att Hildebrand var verksam inom en konservativ studentförening. Nu förhöll det sig i verkligheten tvärtom. Hildebrand var en av dem som vid ett berömt studentmöte i Uppsala talade för att man borde tillåta invandring av förföljda judar.

Lindqvist tvingades backa och införa rättelser. Orsaken till detta var i sin tur att Hildebrand fortfarande var i livet när boken kom ut och kunde protestera.

Men de döda då, frågar sig Birgitta Odén. Har de ingen rätt?

Jag kunde exemplifiera med Frans G. Bengtsson, som umgicks i Birgitta Odéns föräldrahem och som ofta beskyllts för att ha varit pronazistisk och som i Wikipedia till och med framställts som rasist. I verkligheten hatade Frans G. Bengtsson Hitler och hans anhang med total avsky. Ordet ”ras” karaktäriserade han 1939 som ett ”uttryck som gör världen sjuk”.

Ett annat exempel är Sven Stolpe. Stolpe betraktade Hitler mer eller mindre som en inkarnation av Antikrist. Men det har aldrig hindrat att han betraktats som Hitlersympatisör.

Hur förhöll det sig då med Sture Bolin? Odén går igenom fakta i målet. Bolin var konservativ, närmast sympatiserande med fransk konservatism bland moderna anhängare till Joseph de Maistre. Betydde det att han hade sympatier för Hitler? Alldeles tvärtom. Bland de många uttrycken för hans kritik mot Hitlertyskland bör framför allt nämnas den stora boken *Det ensidiga våldet. Spelet kring krig och fred 1938–1939. Försök till historisk skildring* (1944). Arbetets huvudtes – att kriget drevs fram av Hitlers Tyskland – är kanske inte det mest intressanta. Det intressanta är i stället att Bolin på grundval av pressuppgifter och utgivna vitböcker så väl kunde dokumentera en framställning av förspelet till andra världskriget som fortfarande i det väsentliga ter sig hållbar. Än i dag är boken läsvärd trots de många verk i ämnet som skrivits sedan 1944. Bolin såg inte sällan sammanhang och faktorer som senare författare har förbisett. Mer material betyder inte automatiskt större insikt.

Birgitta Odéns bok ger på köpet en genomgång av Sture Bolins hela forskargärning. Den var framför allt inriktad på äldre tider och äldre källor. Den handlade om romerska myntfynd, om ledung och frälse i medeltidens Danmark, om globala handelsvägar, om Skå-

nelands historia. Bolin hörde hemma i den Weibullska källkritikens Lund. Han blev en av denna källkritiks mest briljanta utövare.

Weibullianernas grundtes att historieskrivning bör baseras på fakta och källor anses numera föråldrad och kunskapsteoretiskt naiv. Den hade dock sina poänger. Birgitta Odéns framställning i boken om Sture Bolin är ett exempel på det.

Svante Nordin, Lund

Peter Aronsson: *Historia*. Liber, Malmö 2011. 127 s. ISBN 978-91-47-09549-0.

Peter Aronsson inleder sin introduktionsbok *Historia* med att bl. a. konstatera att 60 000 personer tvångssteriliserades i Sverige 1935–1974. Poängen med denna och andra inbördes till synes disparata utsagor, som att Olof Palme mördades 1986, oklart av vem och varför eller som att inkomstprövade barnbidrag infördes i Sverige 1937 och blev allmänna 1948, är att inleda en diskussion om vilka händelser som blir en del av vår historia.

Det förflutna möter oss överallt, påpekar Aronsson. Men långt ifrån alltid som just historia. Vilka händelser ur det förflutna som förs till historien är väsentligt, inte bara för hur vi uppfattar detta förflutna utan också för hur vi uppfattar nuet och framtiden, vilka orsakssamband som anses driva fram förändring.

Den här boken avser alltså att tjäna som en introduktion till begreppet historia. Peter Aronsson, som ju är en väl skickad författare, har velat göra en begreppshistorisk undersökning och, som han säger, en anatomi för historiskt tänkande. Vari det anatomiska består kan väl lämnas därhän. Men läsaren får sig en historiografi till livs som i huvudsak kretsar kring den akademiska disciplinen med samma namn som bokens titel. Om ordet historia syftar på det förflutna, kunskapspraktikerna eller gestaltungsformerna så är det kunskapspraktikerna i akademisk mening som framförallt fokuseras i boken. Aronsson vill emellertid också understryka att den akademiska disciplinen spelar på samma historieproducerande plan som flera andra. Akademin, skolan, politiska debatter är exempel på arenor som drivs av olika logiker och som påverkar hur vi ser på då, nu och framtiden. Ingen av dessa och andra logiker är friställda från varandra.

Aronsson skriver om historia som förhandling och uppgörelser, som ger eller tar ifrån sociala grupper erkännande och representation. Historia handlar förstås

inte bara om versioner av ”hur det var” utan också om hur det är och hur det ska bli. Författaren identifierar fyra välkända troper för hur historia har berättats. Guldålderns berättelser startar i ett slags utgångsläge som på ett sätt är ouppnåeligt men eftersträvansvärt. I Framstegsmodellen framstår alltid vår egen tid som bättre än och i kontrast till det förflutna. Upprepningens historia hävdar att inget är nytt under solen till skillnad från den fjärde tropen i vilken historien aldrig upprepar sig.

Aronsson vill gärna understryka historiografins tröghet och kontinuitet och menar att man får anstränga sig för att inte finna moderna former av historiemedvetande i tidigare epoker. Dramatiseringen av skiftet mellan förmodern historieskrivning och modern, upplysningsbaserad, kan enligt Aronsson förstås som ett sätt att legitimera det vetenskapliga historieskrivandet. Likväl, källkritik, granskning, empirisk systematik, tvivel, intersubjektiv prövbarhet, all sådan vetenskaplig basvara står i viss mån i kontrast till forskarens, berättarens, subjektivitet, kreativitet, egna erfarenheter och plats i sin egen samtid. Historia är helt enkelt i förhållande till forskaren och samhället en mycket genomsläpplig vetenskap. Inte minst nationen och historien är tätt sammanflätade och påverkar varandra. Och då talar vi inte bara om disciplinen historia. Arkeologer, etnologer, geografer, sociologer och flera andra arbetar med historiska perspektiv och verkar under liknande förutsättningar.

Vi talar inte heller bara om historia utan också om andra begrepp som riktar sig mot och bearbetar det förflutna. Kulturarv anmäler sig förstås omedelbart som ett till historia närbesläktat ord. Det är inte helt lätt att hålla isär dem. Aronsson menar att kulturarvsbegreppet pekar mot en förflutenhet som existerar i egen kraft och kan vårdas, odlas eller negligeras. Han menar att det inte är skapat på samma sätt som minneskategorin eftersom minnet inte kan finnas utan den som minns. Men kan något finnas som kulturarv utan att det ärvs eller på annat sätt överförs eller utses?

Det mesta som behandlas i boken är väl bekant. Något annat är inte att förvänta sig i en sammanfattande bok avsedd för grundutbildning. Men det finns annat som Peter Aronsson verkar vara intresserad av men som inte ges så mycket plats. Det där med att det förflutna möter oss överallt leder vidare till frågan om hur min egen historia vävs samman med de stora berättelserna. Det är en s.k. bra fråga som Aronsson ställer men som länge lämnas obearbetad i boken. Det är lite synd, men samtidigt inte så konstigt. Uppgiften att introducera historiebegreppet på drygt 100 sidor är å ena sidan inte

den enklaste. Å andra sidan genererar bokens inledning förväntningar som inte riktigt infrias.

Dessutom, jag hade nog förväntat mig att påståendet om 60 000 tvångssteriliserade i Sverige skulle redas ut eftersom det är en så uppenbart halvdan s.k. sanning. På ett ställe menar Aronsson att företeelser som tvångssterilisering och åsiktsregistrering av befolkningen ”har snabbt suddats bort ur den övergripande berättelsen om Sveriges politiska historia” (s. 28). På annan plats menar han att tvångssteriliseringar och åsiktsregistreringar kritiserats nu men att de tidigare har ansetts ovidkommande eller uttryck för en klok politik.

Hur är det egentligen? Det är onekligen olyckligt att förståelsen av steriliseringspolitiken lämnas hängande i luften. Vi kan ju inte räkna med att en student som läser grundkursen i historia lyckas knyta samman de lösa ändarna. Istället skulle steriliseringspolitiken och dess genomförande kunna bearbetas som exempel på både en uppgörelse och hur stora och små berättelser flätas samman.

Den här boken avslutas med ett resonemang om sådant historieskrivande som ligger utanför akademien, skolan och kulturarvsinstitutioner. Aronsson nämner bl.a. massmedia och privatlivet som sådana arenor för historieproduktion. Det här är områden som jag gärna skulle ha sett mer av i boken. Men på 127 sidor får man inte plats med hur mycket som helst. Eventuellt skulle bokserien *BeGreppbart* ges ytterligare ett bidrag med en bok om bara detta. Vad innebär det att på en individuell nivå tänka på sitt liv, sina erfarenheter i termer av historia? Hur hänger denna personliga, biografiska historia samman med de stora berättelserna, med det som vi i traditionell mening kallar just Historia?

Lars-Eric Jönsson, Lund

Mats Benner & Sven Widmalm: *Kunskap*. Liber, Malmö 2011. 128 s. ISBN 978-91-47-09621-3.

Marknaden för handböcker i olika ämnen och kring olika teman tycks gå mot en ny vår. Att relativt snabbt och behändigt skaffa sig en uppfattning om och ges en orientering i ett kunskapsområde kan fungera som en utmärkt introduktion och språngbräda för vidare studier. Studentlitteratur ger för närvarande ut introduktioner till universitetsämnen för dem som vill bekanta sig med enskilda discipliner innehåll och historiska bakgrund, vilket kanske kan locka till vidare studier så småningom.

Liber har nu som ambition att ge intresserade läsare en fokuserad och greppbar orientering i olika, ofta mycket omfattande och svårtolkade begrepp. Syftet med utgivningen, liksom dess potentiella läsekrets, är något diffus, men kan ändå sägas vara lovvärd i akt och mening att ge en bildningsintresserad allmänhet något att sätta tänderna i. Ett, får man säga, centralt begrepp är *kunskap*, vilket de båda professorerna Mats Benner och Sven Widmalm har tagit sig an.

Författarna klagör inledningsvis att det är den akademiska eller vetenskapliga kunskapen som skall stå i fokus i handboken. Denna form av kunskap är den som driver samhällsutvecklingen framåt, då den inte längre kan betecknas som exklusiv eller perifer och inte heller enkom universitetsbunden. Snarare flödar den fritt i samhället och känner inga gränser gentemot andra sektorer eller kunskapsmiljöer. Den akademiska eller vetenskapliga kunskapen har hög status i förhållande till tyst, vardaglig eller lekmannamässig kunskap, även om vetenskaplig kunskap möter kritik för dess rationalitetsinriktning, nyttomaximering och brist på inlevelseförmåga. Denna konflikt mellan olika former av kunskap berörs knappast alls i skriften, även om gränsdragningsfrågan diskuteras.

Att författarna har sin bakgrund i sociologi och idé- och lärdoms historia blir tydligt, då de väljer ett sociologiskt perspektiv snarare än ett filosofiskt, vilket enligt min mening ökar skriftens relevans. Författarna utgår från institutioner och organisationer, hur kunskapen trakterats av stat, politik och marknad, men även hur kunskap mobiliserar dessa allierade.

Boken består av två delar; efter en kortfattad inledning om hur kunskapsproduktionen har betraktats inom samhällsvetenskap och humaniora under 1900-talets senare decennier följer en vetenskapshistorisk översikt med fokus på relationen mellan forskning och samhälle från 1600-talets naturvetenskapliga revolution över det sena 1900-talets postmoderna kunskapssamhälle. Del ett består även av några historiska fallstudier som detaljerat visar på hur vetenskaplig kunskap har interagerat med det omgivande samhället. Del två har en mer tematisk karaktär i akt och mening att förklara kunskapshandlingen i vår tid. Kultur- och miljöfaktorer står i centrum liksom institutioner, discipliner och individens roll. Avslutningsvis behandlas även politikens betydelse för kunskapsutvecklingen.

I någon mån kan det tyckas orättvist att efterlysa aspekter när förutsättningarna för handboksskrivandet med nödvändighet är begränsande både till perspektiv

och till utrymme. Handboken är utan tvekan greppbar, överskådlig och läsvärd; med andra ord måste sägas att den fyller sitt syfte. Att akademisk eller vetenskaplig kunskap får styra behandlingen av kunskapsbegreppet är helt korrekt. Visserligen får andra former av kunskap stå tillbaka, men å andra sidan låtsas författarna inte om någonting annat. Rollfördelningen är klar. Vad som är intressant och relevant är avsaknaden av en mer uttalat ideologisk kritik mot traditionell akademisk/vetenskaplig kunskap. Förvisso nämns den postmoderna problematiseringen av kunskapsbegreppet, men bakom den historiskt kraftfulla och effektiva retoriken kring vetenskapligt baserad kunskap i vetenskapshistorien måste rimligtvis även nämnas den emancipatoriska traditionen.

Den var ofta förlikad med ideologikritik med marxistiska förtecken, och växte fram i mitten av 1960-talet (även om den har en förhistoria) för att leva kvar åtminstone fram till slutet av 1980-talet. Den emancipatoriska hållningen fokuserade på kunskap som en frigörelseprocess bort från det kapitalistiska systemets bojar och de rådande maktstrukturerna i denna samhällsmodell. Kunskap som blottläggare av ideologiska strukturer och förtryckarmekanismer, en dechiffreering av ideologiska och vetenskapliga intressen. Den emancipatoriska traditionen handlade även om kunskap som möjliggör den enskilde att utvecklas i den riktning som denne önskar, vilket i hög grad tangerar den klassiska bildningstraditionen. Denna tradition kanske hade sin storhetstid för ca 30 år sedan, men är ingalunda utdöd utan lever kvar hos framförallt postmarxistiska forskare inom humaniora och samhällsvetenskap, och hade kunnat ge en värdefull komplettering i den aktuella handboken om kunskapsbegreppet.

Henrik Brissman, Lund

Lars Strannegård & Ulla Eriksson-Zetterquist: *Organisering*. Liber, Malmö 2011. 119 s. ISBN 978-91-47-08939-0.

På senare tid har det dykt upp ett nytt slags böcker på (studentlitteraturs)marknaden, korta, kärnfulla böcker, om aktuella ämnen. Natur och Kultur har en serie på detta tema som heter *Vad är* (makt, filosofi osv.). Och på initiativ av konstnären Ernst Billgren ger även bokförlaget Langenskiöld ut en serie liknande böcker med samma namn. *Vad är konst?* heter Billgrens bok, som enligt uppgift från förlaget har sålts i 35 000 exemplar.

Andra böcker i den serien handlar om musik och litteratur.

Boken *Organisering*, av Lars Strannegård och Ulla Eriksson-Zetterquist, är utgiven av Liber. Den ingår i en serie, BeGreppbart, där andra titlar förklarar och belyser ämnen/begrepp som Queer (som även behandlas i serien från Natur och Kultur), Erkännande, Retorik, Etik, Kunskap, Historia (se recensioner ovan). Liber har som ambition att ge ut ”introducerande böcker i samhällsvetenskap”. En bok, ett begrepp. ”Utforskande. Fokuserat. Dynamiskt. Greppbar kunskap i ett nötskal. Helt enkelt.”

Redan här kan jag avslöja, att jag tycker att i alla fall den bok jag har läst lever upp till ambitionen. Jag dristar mig t.o.m. att gå så långt att jag varmt rekommenderar boken till lärare och andra som är intresserade av aktuell samhällsteori. Boken har ett ledigt och flytande språk, pedagogiskt upplägg och ett innehåll som är kärnfullt, klagörande och som lockar till vidare läsning. Uppdraget att recensera böcker i vetenskapliga tidskrifter får emellertid inte förväxlas med hur man gör i tv och dagspress. Där sätter man betyg, och nöjer sig med det. Här skall jag presentera innehållet, och motivera mitt omdöme. Jag reser även en del frågetecken och manar kulturvetare till eftertanke. Detta är en bok med många bottnar och den väcker olika tankar.

Det första man kan fundera över är vad den här typen av böcker gör med synen på kunskap. Hur mycket kan man förenkla? Jag är i allmänhet positivt inställd till enkelhet och strävar i mitt skrivande efter att vara så rak som möjligt. Men om förenklingen blir ett självändamål, vad händer då? Om kunskap bara erkänns som kunskap om/när alla förstår? Kan det inte få konsekvenser för högre utbildning? Det finns en fara i att studenternas krav, som ibland handlar om att läsa just enkla, korta och tydliga böcker, får väga tyngre än lärarnas ambitioner att ge kunskaper för livet. All kunskap går att förenkla, men enkelhet är inte ett kännetecken som är applicerbart på allt, speciellt inte inom humaniora. Vad jag vill framhålla är behovet av kritiska samtal om konsekvenserna av den här typen av böcker. Om förenkling till varje pris är en trend som alla måste förhålla sig till för att bli publicerad, då är vi ute på ett sluttande plan.

Nåväl, den kritiken är egentligen inte riktad mot boken *Organisering*. Här har författarna lyckats väl i balansgången mellan förenkling och enkelhet. Boken är uppdelad i tre delar. Först ”Ordning och reda”, som behandlar forskningen om organisationer och organisering från början av 1900-talet fram till 1970-talet, då

forskningen ändrade karaktär. Del två ger en översikt och genomgång av organisationsforskningens viktigaste huvudlinjer, från 1970-talet fram till idag. Del tre summerar, reflekterar och blickar mot framtida forskningsuppslag. Upplägget är verkligen utforskande, fokuserat och dynamiskt. Boken ger en gedigen och välskrivna genomgång av och pedagogiska förklaringar till organisationsforskningens historia, nutid och viktigaste teorier.

Centrala insikter och slutsatser av den forskning som presenteras är för det första att det inte finns något optimalt, enskilt sätt att organisera, ingen beständig rationalitet att upptäcka och förhålla sig till. Organisationers riktning bestäms av dolda mönster och maktordningar. Och det som är målet med organiseringen, det officiella målet, stämmer sällan överens med hur det ser ut i praktiken. En avhandling om försvarsmakten nämns t.ex. i boken. Studien visar att denna organisation först och främst kan sägas vara ett system för att möjliggöra officerskarriärer, vilket är något helt annat än det rationella instrument för militära insatser som man vill ge sken av, eller själva är övertygade om är syftet med verksamheten. Forskningen om organisering visar att det ofta handlar om omedvetna processer och att det därför är viktigt att studera konsekvenser av organisering. Här finns mycket att tänka på, inte minst för oss akademiker. Vad är det vi producerar egentligen, och vilken är vår kärnverksamhet, i praktiken?

Slutsatsen och bokens kanske största behållning är insikten om att de fundament som samhällens organisationer vilar på är eteriskt flyktiga, även om alla aktörer vill få resten av världen att bortse från detta faktum. Bankpalats byggs (eller byggdes) inte i sten för inte. Det man saknar i innehåll får man kompensera i yta. Allt handlar om förtroende, om produktion av förtroende och legitimitet. Överförd till frågan om organisering av världens finanser blir insikten om avsaknaden av fundament skrämmande, men just därför aktuell och viktig. Skulle systemet krascha, vilket det gör om förtroendet naggas i kanten, då står vi där, alla vi som belånat våra hus och bostadsrätter, med kostsamma åtaganden som måste uppfyllas, oavsett vilket värde marknaden anser att huset eller lägenheten representerar. Sådana tankar väcks under läsningen av boken, liksom organisationsbegreppets påfallande likheter med kultur.

Den senaste organisationsforskningen är inspirerad av Aktör-Nätverksteori. Och detta perspektiv öppnar för en rad intressanta frågor. Vad är ett företag t.ex.? Svaret, enligt organisationsforskarna, är att det är en

sammansättning av mindre delar, en lista av komponenter som samverkar (inte bara människor). Och det är själva samverkandet, organiseringen som är upphovet till det vi känner igen som ett specifikt företag. Företag och organisationer, förstådda på detta sätt, blir ett slags emergenta storheter med egna behov. Organisationer tenderar att värna sin egen överlevnad, och för att uppnå detta lierar de sig med olika aktörer för att stärka sin position. Starka personligheter knyts t.ex. till organisationen. Insikten jag tar med mig av detta är, att om man vill verka för långsiktig hållbarhet, då är detta en central knäckfråga. Skall samhället värna medborgarna som enskilda subjekt? Eller ska man värna företagen som aktörer? Idag är svaret givet. Företagens intressen värnas konsekvent, överallt. Företagen anses vara så värdefulla att deras intressen alltid måste gå före enskilda individers. Men detta är ett val, en aktiv viljehandling. Det hjälper organisationsforskningen oss att inse. Om den insikten vore mer spridd skulle bonusprogram och annat kunna diskuteras på helt nya sätt. Inte som uttryck för bolagsbossars girighet, utan som exempel på företagens bristande intresse för medmänsklighet och solidaritet med dem som utför det arbete som genererar den vinst som kan sägas vara organisationens övergripande mål, i praktiken.

Med ett sådant tänkande är det inte Wallenberg eller andra styrelseproffs som styr, de är bara galjonsfigurer för aktörer som Investor, Volvo eller Eriksson. Direktörerna (och alla andra delar och aspekter som är en förutsättning för organiseringen) är bara små brickor i ett stort maskineri. Detta förhållande både kan och bör erkännas och synliggöras, samtalas om och granskas kritiskt, menar jag. Det står inte i boken, men jag finner

fog för det i läsningen. Företagen som aktörer klarar sig utan enskilda direktörer, men de klarar sig inte utan den helhet av aktörer som organisationer knyter till sig. Det är en slutsats man kan dra av de senaste rönen inom aktuell organisationsforskning.

Pengar för pengarnas skull, är ett tänkande som sprider sig och som koloniserar allt fler områden i samhället. Även inom den högre utbildningen är det ekonomiska hänsyn som styr mer än vetenskapliga. Idag är det kurserna som ger mest intäkter som värnas, inte nödvändigtvis de som ger bäst kunskaper. Balansräkningen är lite för ofta viktigare än intellektuell utveckling. Söktryck och efterfrågan står mer i fokus än kunskapernas användbarhet. I den bästa av världar sammanfaller intressena. Det finns ingen dold agenda och heller ingen anledning att ställa någon mot väggen. Men just därför blir det viktigt att kritiskt granska konsekvenserna av de beslut som tas, överallt. Det är viktiga insikter som boken ger. Men varför, undrar jag, är det företagsekonomer som jobbar med dessa frågor och inte kulturvetare?

Organisering är en bok skriven av företagsekonomer. Men den handlar om ämnen som berör och tar upp aspekter av samhället som en kulturvetare lika gärna, och ibland bättre, skulle kunna skriva och forska om. Hur blev det så, och vad får det för konsekvenser för kulturforskningen i framtiden? Den frågan och frågorna som ställdes inledningsvis, bör man reflektera över innan man plockar in denna mycket välskrivna, klagörande och tankeväckande bok i undervisningen och på kurser inom det kulturvetenskapliga området. För den hör definitivt hemma där, och den behövs; ingen tvekan om det.

Eddy Nehls, Lerum/Trollhättan

NOTISER

Anders Gustavsson: *The folk-life artist Carl Gustaf Bernhardson. Portrayer of coastal life and coastal women in workday and feast day.* Novus forlag, Oslo 2011. 56 s., ill. ISBN 978-82-7099-634-6.

I Rig (3/2006) presenterade etnologen Anders Gustavsson den bohuslänske folklivsmålaren Carl Gustaf Bernhardson, som genom en uppmärksammad utställning på Göteborgs Historiska museum 1980 blev känd utanför en trängre krets.

Nu vill Anders Gustavsson presentera Bernhardson för en internationell publik i denna utmärkta lilla skrift där ett urval av Bernhardsons fint återgivna bilder i färg ges ut med engelsk text. Syftet är att lyfta fram de viktigaste dragen i målningarna och placera dem i deras sociala och kulturella sammanhang.

Bernhardson har i sina bilder visualiserat arbetet och livsförhållandena för Bohusläns kustbefolkning i gångna tider. Han hade som barn tillbringat åtskillig tid med att lyssna på äldre människors berättelser i fiskeläget Grundsund, på Skaftö, där han växte upp. Det var oftast kvinnorna han fick umgås med och lyssnade till eftersom männen var ute på fiske under hela sommarhalvåret.

Bilderna visar kanske därför ofta kvinnors sysslor: hur de tvättar, eller hur de sitter på en höjd med sina stickningar i väntan på att fiskebåtarna ska komma hem från Shetlandsöarna eller när de på postkontoret otåligt hoppas på brev från sina män till sjöss. Havet är ständigt närvarande, både som problem, i form av faror och olyckor och möjlighet i form av inkomstkälla.

Efter den uppmärksammade utställningen som hade lyft fram Bernhardsons livsverk samverkade kommuner och landsting i västra Sverige ekonomiskt för bildandet av ”Carl Gustaf Bernhardsons fond för etnologi och folklöre”. Samtidigt överfördes 526 av hans folklivsmålningar från Skaftö till Bohusläns museum i Uddevalla. De finns också att bese på internet under adressen www.bohusmus.se/samlingar. Carl Gustaf Bernhardson avled 1998 i en ålder av 83 år,

men minnet av honom lever kvar, nu även i denna skrift som ger ett insiktsfullt porträtt av konstnären och hans gärning.

Göran Hedlund, Lund

Petter Eklund: *Formsagor.* Carlsson Bokförlag, Stockholm 2011. 263 s., ill. ISBN 978-91-7331-382-7.

För omkring 100 år sedan föddes tanken på ”Skönhet för alla” hos Ellen Key och ”Vackrare vardagsvara” hos Gregor Paulsson. Deras tankar inspirerade många svenska formgivare efter andra världskriget och vid mitten av 1950-talet till att skapa något nytt, enklare och fräschare. De blommiga serviserna med guldkant i 58 delar fick stå kvar i skåpen när det nu kom nya hårdigare material, som gjorde att man t.ex. kunde ta formen direkt från ugnen eller grytan från spisen och ställa på matbordet.

Scandinavian design blev ett begrepp utomlands för sitt nytänkande i alla former och material.

Petter Eklund har gjort ett personligt urval av 23 svenska formgivare som han presenterar i *Formsagor* med en kort historik om liv och verk. Han inleder med Hertha Bengtsson och hennes numera klassiska Blå Eld och Koka samt hennes förhållande till de mäktiga porslinstillverkarna i Sverige innan kända tyska uppdragsgivare som Thomasfabrikerna, som tillverkade vardagsvaror för Rosenthal, hörde av sig. I Sverige fanns på den tiden flera stora framställare av porslin och keramik, bland dem Rörstrand, Gustavsberg, Upsala-Ekeby och Gefle. Där hade kända formgivare som Marianne Westman, Stig Lindberg och de något äldre Wilhelm Kåge och Arthur Percy också uppdrag eller fast anställning. Några har arbetat med hushållsporslin medan andra har formgivit prydnadsföremål i stengods eller keramik.

Wilhelm Kåge utarbetade en speciell kemisk teknik, Farstagods, efter Farstalandet på Värmdö där Gustavsberg ligger. Det var nämligen tack vare vinsterna som

Gustavsberg gjorde på sitt sanitetsporslin som Kåge kunde experimentera.

En formgivare som skiljer sig från de övriga i boken är textilkonstnären Astrid Sampe. Hon började som konstnärlig ledare på PUB och strax därefter på NK med uppgift att modernisera hemtextilier. Borås Wäveriaktiebolag hörde av sig om nya trycktekniker; man var trött på korsstygnbroderier och liknande och ville ha modernare mönster. Hon samarbetade med många

av de stora formgivarna och hade inredningsuppdrag för bl.a. Svenska Lloyd och olika offentliga miljöer som svenska ambassader och konsulat.

Formsagor är en behändig bok om man är intresserad av att få veta lite om våra stora formgivares bakgrund. Synd bara att alla illustrationerna är i svartvitt, men eftersom de flesta avbildade föremålen är välkända så ser man dem ändå framför sig.

Margareta Tellenbach, Bjärred